

પ્રિય પુસ્તક છે ને તેમને તે કંઠસ્થ પણ છે. પૂ. ગુરુદેવના અધ્યાત્મરસ ભરેલાં પ્રવચનોનો લાભ લેતાંલેતાં એકવાર તેમને એવી ભાવના લાગી કે, જો છહઢાળા ઉપર ગુરુદેવનાં પ્રવચનો થાય અને તે છપાઈને પ્રસિદ્ધ થાય તો સમાજના ઘણા જિજ્ઞાસુઓ તેના ભાવોની સમજણ પામે અને તેની સ્વાધ્યાયનો ખરો લાભ મેળવી શકે.—આવી ભાવનાથી તેમણે ગુરુદેવને છહઢાળા ઉપર પ્રવચનો કરવા વિનંતિ કરી; અને તેના ક્ષણરૂપે છહઢાળા ઉપર પૂ. ગુરુદેવના આ પ્રવચનો જિજ્ઞાસુઓના હાથમાં આવી રહ્યા છે. પૂ. ગુરુદેવે આ પ્રવચનો દ્વારા છહઢાળાનું મહત્ત્વ વધાર્યું છે અને તેના ભાવો જોડીને જિજ્ઞાસુ છવો ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. છહઢાળાનાં પ્રવચનોનું લગભગ એકલ્પજાર પાનાં જેટલું લખાણ થાય તેમ છે; એટલે જિજ્ઞાસુઓ સુગમતાથી તેનું વાંચન અને પ્રવાર કરી શકે તે માટે છ અધ્યાયનાં પ્રવચનો છ પુસ્તકરૂપે છપાવવાનું નક્કી કરેલ છે. તેમાંથી આ ત્રીજું પુસ્તક આપના હાથમાં છે; ને બીજાં તૈયાર થાય છે.

આ પુસ્તકના રચનાર પં. શ્રી દ્વિતીયરામજી એક કવિ છે. કેટલીક કવિતાં માત્ર કાવ્યશક્તિ જ હોય તે ખૂસતું નથી, પરંતુ તે કાવ્યશક્તિનો ઉપયોગ એવી પદ્ધતિઓમાં કરે કે જેનાથી સર્વેનું હિત થાય તે જ હિતન કવિ છે. ગંગાદેવી પ્રાણીઓ વિષયક રચના સ્તંભરૂપે આપેલાં તે કવિતૈયેલા છે જ, અને એવા જ કાવ્યરચનારો કવિ હોય જોઈએ પણ ધનુષ્ય છે, પરંતુ તે નિમિત્તથી કવિ હોવાને કવિત્વનું નામ એવા

હિતકર અધ્યાત્મપદ રચનારા મુકવિઓ સંસારમાં વિરલ જ હોય છે. એવી ઉત્તમ રચનાઓ વડે અનેક જૈન કવિઓએ જૈનશાસનને શોભાવ્યું છે. શ્રી જિનસેનાચાર્ય, સમન્તભદ્રાચાર્ય, અમૃતચંદ્રાચાર્ય, માનનુંગસ્તામી, કુમુદચંદ્રજી વગેરે આપણા પ્રાચીન સંત-કવિઓએ આધ્યાત્મિકરસજરતી જે કાવ્યરચનાઓ કરી છે એની તૂલના, અધ્યાત્મદષ્ટિએ તો દૂર રહો પરંતુ સાહિત્યિક દષ્ટિએ પણ ભાગ્યે જ ઠાઇ કરી શકે. હિન્દી સાહિત્યમાં પણ પં. બનારસીદાસજી, ભાગ્યદાસજી, હૃદયરામજી, ધ્યાનરાયજી વગેરે અનેક વિદ્વાનોએ પોતાની પદ્યરચનામાં અધ્યાત્મરસની ધારા વહેવડાવી છે, -જેમાંની એક રચના આ છહ્હદાગા છે. આ અંધસંબંધી અને અંધકર્તા સંબંધી કેટલોક પરિચય અગાઉના જે ભાગમાં આપ્યો છે, ત્યાંથી જોઈ લેવો.

પૂ. ગુરુદેવના આ પ્રવચનોમાંથી દોહન કરીને, દૂંકા-દૂંકા ઠપક પ્રશ્નોત્તરનું સ્વકલન આ પુસ્તકના અંત ભાગમાં આપ્યું છે, તેમાં પણ જિજ્ઞાસુઓને રસ આવશે અને તે પ્રશ્નોત્તર દ્વારા આખા પુસ્તકનો સાર સમજવાનું બહુ સુગમ થશે. ભારતભરના જિજ્ઞાસુઓ આવા વીતરાગી સાહિત્યનો વધુને વધુ લાભ લઈને વીતરાગવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે...એવી જિનેન્દ્રદેવના ચરણોમાં ભાવના ભાવું છું.

❀ દીપાવલી ❀

મીર નિર્વાણ ચં. ૨૪૬૯
સોનગઢ

—કા. હરિલાલ જૈન

પ્રમુખશ્રીનું નિવેદન

મને અત્યંત આનંદ થાય છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવ સત્પુરુષ શ્રી કાનજી સ્વામીજી પંડિતવર્ય શ્રી હૌલતરામજીરચિત છઠ્ઠાળા પર આપેલાં પ્રવચનોમાંથી પહેલી જો ઢાળનાં પ્રવચનો ‘વીતરાગ-વિજ્ઞાન’ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી આજે ત્રીજી ઢાળનાં પ્રવચનો પણ આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ છઠ્ઠાળાજો, પૂજ્ય શ્રી કાનજીસ્વામીના સંસર્ગમાં આવ્યા પોદલાં મારા જીવન પર સારી અસર કરી છે, અને તે જોડશે મુખી કે વધુવાર અધ્યયનને કારણે તે આખી કંઠસ્થ થઈ ગઈ છે; હજુ પણ દરરોજ જાળે ઢાળનો મુખપાઠ કરવામાં વધુ ને વધુ ખાસો જીલના જાય છે.

નં. ૨૦૧૫ માં, જ્યારે પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામી બીજીવાર મુંબઈ આવ્યા ત્યારે તેમના પરિવ્રજમાં વધુ આવવાનું થયું, અને તેઓશ્રી અમારા નિર્મત્રણથી અમારા ઘરે પધાર્યા, તે પ્રસંગે જીવંતના મિત્રાન્તોની જે છાપ મારા હિપર પડી હતી તે જોઈ ત્યજ ન વાંચીને મેં ગુરુદેવ અમણ વ્યજના કરી; —જેમાં મેં જોઈને કદાચ તેને કિલ્લેલ હતો. ત્યારપછી પણ અવારનવાર ગુરુદેવ મારે પ્રત્યેક પડતાં (જાણ કરીને જ્ઞાનવદમાં વહેલી

સવારે તેઓશ્રી સાથે ફરવા જતાં,) જે જે વિષયોની તત્વચર્ચા થતી તે ચર્ચાને લગતા પદો છઠાળામાંથી હું જોતો....ને શુરુદેવ'તે સાંભળીને પ્રસન્ન થતા, પ્રવચનોમાં પણ વારંવાર તેનો ઉલ્લેખ કરતા. આ કારણે સમાજમાં છઠાળાનો પ્રચાર અને મહત્તા વધવા લાગ્યા. આમ તો સોનગઢના શિક્ષણવર્ગમાં છઠાળા અનેક વર્ષોથી ચાલતી જ હતી, પણ ઉપરોક્ત પ્રસંગ પછી, સોનગઢમાં આઠમ-પુનમે જે સમયસારાદિની સામૂહિક સ્વાધ્યાય થાય છે તેમાં છઠાળાનાં પદોની પણ સ્વાધ્યાય હાખલ કરવામાં આવી. ત્યારપછી પ્રવચનમાં છઠાળા વાંચવા માટે પૂ. શુરુદેવને વિનંતિ કરતાં તેઓશ્રીએ બબ્બજીવો પર કૃપા કરીને છઠાળા પર ઢોઢ માસ સુધી પ્રવચનો કર્યાં. તે પ્રવચનોમાંથી બે પુસ્તકો અગાઉ પ્રગટ થઈ ગયાં છે, અને આજે આ ત્રીજું પુસ્તક બબ્બજીવોના લાભાર્થે બહાર પડે છે. આમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવીને તેની આરાધનાનો સુંદર ઉપદેશ આપ્યો છે.

આ છઠાળાના પ્રવચનો દ્વારા જૈનસિદ્ધાન્તનાં રહસ્યો સમજાવીને પૂ. શુરુદેવે જૈનસમાજ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. શુરુદેવના આ પ્રવચનોનું બાવળીનું સંકલન કરી આપવા માટે બાઈટી બ્ર. હરિલાલ જૈનને ધન્યવાદ ઘટે છે; તેમજ આ પુસ્તક છપાવીને આત્મધર્મના આહુકોને ભેટ આપવા માટે બાઈટી વછરાજ શુભાળચંદના સુપુત્રોને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે.

આ છઠાળામાં 'ગાગરમાં સાગર' ભર્યો છે. સનાતન સત્ય દિગંબર જૈનધર્મના એકએક સિદ્ધાન્ત ઘણી જ સુંદર કાવ્ય-

રચનાદ્વારા વિદ્વાન કવિશ્રીઓ આ પુસ્તકમાં ભરી દેવાની કોશિશ કરી છે...અને તેમની આ રચના સફળ થઈ છે. જૈનસમાજમાં આ જાહાણા ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે અને તેના ઉદ્ધાર લાવે આ પ્રવચનોમાં સહેલી ભાષામાં ગોળ્યાં છે, તેથી જૈનસમાજના જિજ્ઞાસુઓને, તેમજ વસ્તુસ્વભાવ સમજવામાં જેમે સ્પષ્ટ થાય એવી જગતની કોઈ પણ વ્યક્તિને, અત્યંત ઉપયોગી થશે, અને તેની સમજણુ ભવગ્રમણના દુઃખનો ત્વરિત અંત લાવીને મોક્ષમુખ પમાડશે.

॥ જૈન જયતુ શાસનં. ॥

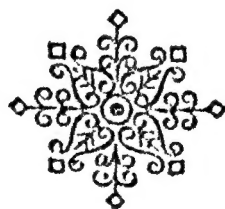
દીપાવલી (૨૪૯૯)

ચોનગઢ

—નવનીતલાલ ચુનીલાલ જયેરી

પ્રમુખ—

શ્રી દિ. જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ.

❀ વિષયસૂચી (ત્રીજી ઢાળ) ❀

[સમ્યગ્દર્શનની આરાધનાનો ઉપદેશ]

ગાથા નં.

પાનું નં.

૧. આત્માના દ્વિત માટે મોક્ષમાર્ગમાં લાગવાનો ઉપદેશ ૧
૨. નિશ્ચયથી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય વર્ણન... ૪૨
૩. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન તથા સાતત્યવતું વર્ણન... ૫૩
- ૪-૫-૬. બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્માનું વર્ણન... ૬૪
- ૭-૮. અજીવ તત્ત્વનું વર્ણન... ૮૦
- ૮-૯. આક્ષેપ તથા બંધતત્ત્વને છોડવાનો ઉપદેશ... ૮૭
૯. સંવર તથા નિર્જરાતત્ત્વનું વર્ણન... ૧૦૬
૧૦. મોક્ષતત્ત્વનું તથા દેવ-ગુરુ-ધર્મનું વર્ણન... ૧૧૬
૧૧. સમ્યક્ત્વનાં આઠ ગુણ તથા પચ્ચીસ કોષ... ૧૨૪
- ૧૨-૧૩. સમ્યગ્દષ્ટિનાં આઠઅંગનું ચુંદર વર્ણન... ૧૨૭
- ૧૩-૧૪. સમ્યગ્દષ્ટિનું પચ્ચીસ કોષથી રહિતપણું... ૧૫૯
- (આઠમના અભ્યાસનું વર્ણન ૧૬૨ થી ૧૭૫)
૧૫. સમ્યક્ત્વધારક જીવની દશાનો મહિમા... ૧૮૦
૧૬. સમ્યગ્દર્શનનું શ્રેષ્ઠપણું, તથા દુર્ગતિનો અભ્યાસ... ૧૯૪
૧૭. મોક્ષમહેશ્વર, પહેલું-પગથિયું... સમ્યક્ત્વની શ્રેણી... ૨૦૭
- વીતરાગ-વિજ્ઞાન શ્રેયક ઉપદેશ પ્રત્યોત્તર... ૨૨૪

णमो अ रि हं ता णं ।

णस्यो सिद्धाणं ।

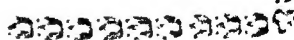
णमो आ इ रिया णं ।

णमो उ व ज्ञ्या या णं ।

णमो लोए सव्वसाहूणं ।

મંગલમય મંગલકરણ
 વીનરાગ-વિજ્ઞાન,
 નમું તેહ જેથી થયા
 અશિદંતાદિ મદ્દાન.

આત્માના દ્વિતરૂપ મોક્ષમાર્ગનું વર્ણન
હે જીવ ! તું મોક્ષમાર્ગમાં લાગ.

વીતરાગવિજ્ઞાન મંગલરૂપ છે, અને ત્રણસોકના જીવોને તે જ સારભૂત છે, તેના વડે જ પંચપરમેષ્ઠીપદ પમાય છે. આવા વીતરાગવિજ્ઞાનને મંગલરૂપે નમસ્કાર કરીને પં. દ્વિતર-રામજીએ આ છલુદાળા શરૂ કરી છે. પ્રથમ દાળમાં ચાર ગતિના કેવાં કેવાં દુઃખો જીવે જોગવ્યાં તે બતાવ્યું; તે દુઃખોનું કારણ મિથ્યાશ્રદ્ધા-મિથ્યાજ્ઞાન ને મિથ્યાઆચરણ છે, માટે તેને ઓળખીને તે મિથ્યાત્વાદિને શીખ ઠોડી દે અને આત્મ-દ્વિતનો પંથમાં લાગ.—એમ છીજ દાળમાં કહ્યું. હવે તે આત્મદ્વિતનો પંથ શું છે તે સમજાવે છે. આત્મદ્વિતનો પંથ કહો કે મોક્ષનો માર્ગ કહો તેનું વર્ણન આ ત્રીજા દાળમાં કરે છે, તેમાં પણ સમ્યગ્દર્શનનું વર્ણન મુખ્ય છે.

પહેલાં મોક્ષમાર્ગ બતાવીને તેની આરાધના કરવાનું કહે છે—

(ગાથા-૧) (દાળ : જોગીરાસા)

માતમકો દિત દે મુલ, સો મુલ આકુલતા-વિન કદિયે;
આકુલતા શિવમાંદિ ન તારે, શિવમગ છાગ્યો પાદિયે ।

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચરણ શિવ-મગ સો દ્વિવિધ વિચારો;
જો સત્યારથ-રૂપ સો નિશ્ચય, કારણ સો વ્યવહારો ॥

જુઓ, હવે આ મોક્ષમાર્ગનું વર્ણન શરૂ થાય છે.
દૂંકામાં પણ ઘણી વાત સમજાવી દીધી છે. હવે મુખી થયા
માટે આ પ્રયોજનભૂત વાત છે.

આત્માનું હિત શું છે?—કે મુખ થાય તે, તે મુખ
કેવું?—કે આકૃષ્ટતા વગરનું; એટલે નિરાકૃષ્ટતા તે જ મુખ છે.
મોક્ષદશામાં આકૃષ્ટતાનો અભાવ છે એટલે તે જ આત્માને
હિતરૂપ છે, માટે હવે તે મોક્ષના માર્ગમાં લાગવું જોઈએ.

મોક્ષનો માર્ગ શું છે? કે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે
મોક્ષનો માર્ગ છે; તે માર્ગને બે પ્રકારથી વિચારે એટલે કે
જાણ્યા. તેમાં જે સત્યાર્થરૂપ છે તે તો નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે.
અને તેમાં જે કારણરૂપ એટલે કે નિમિત્તરૂપ છે તેને વ્યવહાર
જાણ્યા. જુઓ, આમાં બે પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ વિચારવાનું કહ્યું
પણ તેમાં સત્યાર્થરૂપ તો એક નિશ્ચયને જ કહ્યો, એટલે કે
નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે જ સાચા મોક્ષમાર્ગ છે,
અને વ્યવહાર તે તો કિપચાર છે, તે સાચા મોક્ષમાર્ગ નથી.

મોક્ષના બે માર્ગ નથી, મોક્ષનો માર્ગ એક જ છે.
એ જાણવાનાં બે. શ્રી યોગેશ્વરજીએ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમાં
કહ્યું: મન્મથ જુદાનો કોઈ છે. તેનો કોઈ છે કે—

- * શુદ્ધઆત્માનો અનુભવ તે સાચો શ્રદ્ધાભાગ છે.
- * યત-તપાદિ કાંઈ શ્રદ્ધાભાગ નથી પણ નિમિત્તાદિની અપેક્ષાએ ઉપચારથી તેને શ્રદ્ધાભાગ કહીએ છીએ, તેથી તેને વ્યવહાર કહ્યો.
- * એ પ્રમાણે ભૂતાર્થ-અભૂતાર્થ શ્રદ્ધાભાગપણ વડે તેને નિશ્ચય-વ્યવહાર કહ્યા છે, એમ જ માનવું; એટલે કે ભૂતાર્થ શ્રદ્ધાભાગને તો નિશ્ચય શ્રદ્ધાભાગ કહ્યો, ને અભૂતાર્થને વ્યવહાર કહ્યો-એમ જાણવું; પણ એ બંનેય સાચા શ્રદ્ધાભાગ છે અને બંને ઉપાદેય છે-એમ માનવું તે તો મિથ્યાબુદ્ધિ જ છે. તો શું કરવું ?-તેના ખુલાસો કરતાં પંકિતજી જૈનસિદ્ધાન્તવું રહસ્ય સમજાવે છે કે ‘નિશ્ચયનયવડે જે નિષ્પણ્ણ કયું’ હોય તેને તો સત્યાર્થ માની તેવું શ્રદ્ધાન અંગીકાર કરવું, તથા વ્યવહારનય વડે જે નિષ્પણ્ણ કયું’ હોય તેને અસત્યાર્થ માની તેવું શ્રદ્ધાન હોડવું.’ નિશ્ચયનયવડે શુદ્ધજ્ઞાનવન સ્વભાવના મહિમામાં લીન થવું તે શ્રદ્ધાવું કારણ છે.

અહીં શ્રદ્ધાભાગને જે પ્રકારથી વિચારવાનું કહ્યું તેમાં પણ આ નિયમ સમજાવે કે સાચો શ્રદ્ધાભાગ એક જ છે. તેથી અહીં પહેલી જ માયામાં પં. દૌલતરામજીએ કહ્યું કે ‘જો સ્વાચાર્યરૂપ સો નિશ્ચય’ નિશ્ચયશ્રદ્ધાભાગ તે જ સાચો શ્રદ્ધાભાગ છે. પં. શ્રી રાડરમજીએ પણ એમ જ કહ્યું છે

કે-‘મોક્ષમાર્ગ તો કાંઈ જે નથી. પણ મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ જે પ્રકારથી છે. જ્યાં સાચા મોક્ષમાર્ગને મોક્ષમાર્ગ તરીકે નિરૂપણ કર્યો છે તે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે, તથા જ્યાં જે મોક્ષમાર્ગ તો નથી પરંતુ મોક્ષમાર્ગનું નિમિત્ત છે અથવા સહકારી છે તેને ઉપચારથી મોક્ષમાર્ગ કહીએ તે વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ છે. નિશ્ચય-વ્યવહારનું સર્વત્ર એવું જ લક્ષણ છે, અર્થાત્ સાચું નિરૂપણ તે નિશ્ચય, તથા ઉપચાર નિરૂપણ તે વ્યવહાર. આ પ્રમાણે નિરૂપણની અપેક્ષાએ જે પ્રકાર જાણવા; પણ એક નિશ્ચય-મોક્ષમાર્ગ છે તથા એક વ્યવહાર-મોક્ષમાર્ગ છે એમ જે મોક્ષમાર્ગ માનવા મિથ્યા છે.’ નિરૂપણ જે પ્રકારથી છે પણ માર્ગ તો એક જ છે. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ એક જ સાચો મોક્ષમાર્ગ છે. શ્રી કુંઠકુંઠસ્વામીએ સમયસારમાં ઠેરઠેર એ વાત સ્પષ્ટ સમજાવી છે, કે ભૂતાર્થસ્વભાવના આશ્રયે જ છવ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે; નિશ્ચયનયના આશ્રયે મુનિવરો મોક્ષને માર્ગે છે. આણે, સમયસારમાં તો આચાર્યદેવે મોક્ષના માર્ગે જણાવેલા મૂક્યો છે. હજારો શાસ્ત્રોના ભાંડાર સમયસારમાં બંધો છે.

વીતરાગી દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા, નવનરવસાંબંધી બરાબર જાણવાનું અને ક્ષત-સમિતિરૂપ આશ્રિત-એવો જે વ્યવહાર તેને નિશ્ચયનું કારણ કર્યું, પણ એના અર્થે એમ ન સમજાવે કે નિશ્ચયના જ્ઞાન વગર એકલો વ્યવહાર કરતાં કરતાં તે નિશ્ચય-મોક્ષમાર્ગનું કારણ થઈ જશે. નિશ્ચય વગરના વ્યવ-

હારને તો કારણ તરીકેના ઉપચાર પણ નથી આવતો. કાર્ય
ગર કારણ કેવું? નિશ્ચયપૂર્વકનો જે વ્યવહાર છે તેને
ઉપચારથી કારણ કહેવાય છે. અને શુદ્ધ આત્માના આશયે
પ્રયોજા જે સમ્યક્ચિત્ત-જ્ઞાન અને લીનતા તે સાચો મોક્ષમાર્ગ
છે. આપા મોક્ષમાર્ગને જાણીને હે છર! તેની આરાધનામાં
તારા આત્માને જોડે. આત્મા-આશ્રિત જે રત્નત્રય તેના જ
રહે મોક્ષ પ્રમાય છે, તેમાં જ નિરાકુળ સુખ છે અને તે જ
આત્માનું કલ્યાણ છે.

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્યોર્ણ મોક્ષમાર્ગ: તેનું આ વર્ણન
છે. મોક્ષ એટલે શું, અને તે મોક્ષનો ઉપાય શું? એ બંને
વાત એક સ્તોત્રમાં જતાવી દીધી છે. આત્માનું હિત શું?—
કે મોક્ષ. સર્વાર્થસિદ્ધિમાં પહેલા સૂત્રના ઉપોદયાતમાં તેનું
સરસ વર્ણન કર્યું છે.

જેને પાતાના હિતની ભાવના જાગી છે એવો કેટલું નિકટ-
જવ્ય મુમુક્ષુ જીવ, રમણીય વનમાં ગયો અને ત્યાં બિરાજમાન
નિર્મલ્ય મુનિરાજને વિનયપૂર્વક મોક્ષનો માર્ગ પૂછ્યો.

મુનિ કેવા છે? જે આત્માના ધ્યાનમાં બેઠા છે ને બોલ્યા
વગર વીતરાગમુદ્રા વડે જ જાણે કે મોક્ષમાર્ગ દેખાડી રહ્યા
છે;—એવા મુનિરાજ પાસે જઈને શિષ્ય વિનવથી પૂછે છે—
પ્રભો! આત્માનું હિત શું છે?

શ્રીગુરુ પ્રસન્નતાથી તેને સમજાવે છે કે જુ પાસ !
આત્માનું હિત મોક્ષ છે.

૬]

ત્યારે શિષ્ય ફરીને પૂછે છે કે પ્રભો ! તે મોક્ષનો ઉપાય શું છે ?

તેના ઉત્તરમાં પહેલું સૂત્ર કહ્યું છે કે—‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।’

અહીં પણ ત્રીજી ઢાળના પહેલા શ્લોકમાં એ જ વાત કહી છે—

આતમકો દિત દિ મુખ, સો મુખ આકૃષ્ટતા-ગિન કલિમે;
આકૃષ્ટતા શિવમાંદિ ન તાતેં શિવમગ લાગ્યો ચલિયે.

મુખ એટલે આત્માનો નિરાકૃત સ્વભાવ; આત્માનું પૂર્ણ અતીન્દ્રિયમુખ તેનું નામ મોક્ષ, અને તે જ આત્માનું દિત વાકો જે બાહ્યનું મુખ કહે છે તે કાંઈ મુખ નથી, ચિયો તરફનું વલણ તે તો આકૃષ્ટતા છે, દુઃખ છે. પાપના રાગમાં તો આકૃષ્ટતા છે ને પુણ્ય તરફના વલણમાં પણ આકૃષ્ટતા જ છે, એટલે દુઃખ જ છે, તેમાં મુખ નથી. પાપ કે પુણ્ય બંને પ્રકારની આકૃષ્ટતા વગરના જે સદૃજ જ્ઞાન-આનંદમય આત્મ-સ્વભાવ, તેમાં એકાદ અંત નથી. પાપ કે પુણ્ય બંને અનુભવ થાય ને મુખ છે. આવા મુખની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ તેનું નામ મોક્ષ. તેનું આગમીનિ તેના માર્ગમાં જીવે લાગતું નેતરું એ

તે મોક્ષનો માર્ગ શું છે ?—તો કહે છે કે—
સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચરણ શિવ મગ એ કિલિય નિવારણ
દેવ ન-પાપ-વિદાય એ નિદાય. કારણ એ વાતદાસો.

પુણ્ય અને પાપ એ જનમાં આકૃષ્ટતા હોવાથી તેને
 શ્રદ્ધાભાગમાંથી કાઢી નાંખ્યા. સંપૂર્ણ નિરાકૃષ્ટતારૂપ મુખના
 અનુભવસ્વરૂપ જે શ્રદ્ધા, તેની પ્રાપ્તિના ભાગ પછી નિરાકૃષ્ટ-
 ભાવરૂપ જ હોય. સાચો શ્રદ્ધાભાગ નિરાકૃષ્ટ એટલે રાગ
 વગરનો જ છે. તેની સાથેના રાગસહિત શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-આચરણને
 શ્રદ્ધાભાગનું કારણ કહેવું તે વ્યવહાર છે. જે વ્યવહાર રત્ન-
 ત્રય છે તે કંઈ સત્યાર્થ શ્રદ્ધાભાગ નથી, નિયમરૂપ શ્રદ્ધાભાગ
 તે નથી. રાગથી પાર આત્માના સ્વભાવમાં ઘૂસી જઈને જે
 સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર થયા તે નિશ્ચય-શ્રદ્ધાભાગ છે, તે
 સત્યાર્થ શ્રદ્ધાભાગ છે, શ્રદ્ધાને માટે તે નિયમથી કરવા જેવું
 કાર્ય છે; માટે કહ્યું કે ગિવમગ લાગ્યો અહિંયે. શુભરાગમાં
 લાગ્યો રહેવાનું ન કહ્યું પછી આત્માના સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-
 ચારિત્રરૂપ નિશ્ચયશ્રદ્ધાભાગમાં લાગવાનું કહ્યું. તેમાં જ
 આત્માનું હિત અને મુખ છે.

મુખ તો આત્મસ્વભાવ છે, રાગ કંઈ આત્મસ્વભાવ
 નથી, તો તે રાગ આત્માના મુખનું કારણ થઈ શકે નહીં.
 મુખ જેનો સ્વભાવ છે તેને જાણનાં-અનુભવતાં જ મુખ
 થાય છે. જીવ મુખ આહે છે પછી ધોતાના મુખસ્વભાવને
 જૂલીને તે રાગમાં ને સંયોગમાં મુખને ઘોષે છે. ભાઈ ! મુખ
 તો રાગમાં હોય કે વીતરાગતામાં ? વીતરાગતા તે જ મુખ
 છે, તેને જીવે કદી જાણ્યું નથી. જેણે રાગમાં અને પુણ્યમાં
 મુખ માન્યું તેને શ્રદ્ધાની શ્રદ્ધા નથી.

તેથી કહ્યું કે મુખ તો આકૃષ્ટતા વગરનું છે અને એવા મુખને માટે શિવમાર્ગમાં લાગ્યા રહેવું. આત્માના આવા અતીન્દ્રિય મુખને ધર્મી છવો જ જાણે છે; અને સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાનપૂર્વક વીતરાગવિજ્ઞાન વડે જ તે મુખ અનુભવાય છે.

પહેલી ઢાળમાં આરગતિનાં દુઃખ બતાવ્યા; બીજી ઢાળમાં તે દુઃખનું કારણ બતાવીને મિથ્યાત્વાદિને છોડવાનું અને આત્મહિતના પંથમાં લાગવાનું કહ્યું; હવે તે હિતનો ઉપાય આ ત્રીજી ઢાળમાં બતાવે છે. પૂર્વાચાર્યોના કથનનો સાર લઈને પંડિતશ્રીએ આ છલકાળાદીથી ગાગરમાં સાગર લયો છે. સંસ્કૃત-વ્યાકરણ વગેરે ન આવડતું હોય તો પણ જિજ્ઞાસુ શ્રી સમજી શકે એવી રીતે સહેલી હિંદી ભાષામાં પ્રયોજનજૂઠું વર્ણન કર્યું છે.

આત્માનું કલ્યાણ કહ્યો, હિત કહ્યો કે સાચું મુખ કહ્યો; તે એક જ છે. જે ભાવથી અતીન્દ્રિય મુખ થાય તે જ આત્મ હિત છે; એ શિવાય બીજે ક્યાંય, શરીરમાં ધનમાં કે આજીવનમાં મુખ નથી, એના લક્ષે નો આકૃષ્ટતા છે પણ અજ્ઞાનમાં મુખ માને છે. પુણ્ય બાંધવાના ભાવમાં આકૃષ્ટતા અને તે પુણ્યનું ફળ ભોગવવામાં પણ આકૃષ્ટતા છે; મુખ તે ક્યાંય નથી. આજીવનના વગરનો આત્મા સ્વયં મુખસ્વયં છે. આવા નિવન્યસ્વરૂપ આત્માના અનુભવમાં જે વીતરાગવિજ્ઞાન છે તે જ સાચું મુખ છે. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-માર્ગિ એ વીતરાગવિજ્ઞાન વગર સાચું મુખ કેઈને થાય ન

ધર્મી જીવ ઈન્દ્રિયદના વૈભવમાંય રાજી નથી, ચૈતન્યના આનંદમાં જ તે રાજી છે.

મુખ એટલે નિરાકુળતા; અતીન્દ્રિય આનંદનો મોટો ફગસો આત્મા છે. મુખ થાતાના અંતરમાં છે પણ તેને બૂલીને બહારમાં મુખ માનીને જીવ હેરાન થઈ રહ્યો છે. અરે જ્યો! બહારતું મુખ લેવા જતાં અંતરમાં આત્માતું જે સાચું મુખ છે તે બૂઝાઈ જાય છે (-મુખ પ્રાપ્ત કરતાં મુખ ટળે છે) એ વાત લક્ષમાં તો લેવો. મારું મુખ મારા આત્મામાં છે એમ લક્ષમાં રહે તો બાહ્ય વિષયોમાંથી (અગુભમાંથી કે શુભમાંથી) મુખ લેવાની છુદ્ધિ ન રહે, એટલે પરિણતિ અંતરમાં વળીને આત્મસન્ન-મુખ થાય ને અતીન્દ્રિય મુખ અનુભવમાં આવે. આવું મુખ તે નિર્દોષ મુખ છે એટલે તે જ સાચું મુખ છે. બહારમાં મુખ દેખાય છે તે તો અજ્ઞાનીની માત્ર કલ્પના જ છે, મૃગજળ જેવી તે કલ્પના મિથ્યા છે. જેમ હરજિયા મૃગ-જળને પાણી માનીને પીવા રોડે છે... ઘણું રોડે છે પણ તેને પાણી મળતું નથી. -ક્યાંથી મળે? ત્યાં પાણી હોય તો મળેને? ત્યાં પાણી તો નથી પણ ધગધગતી રેતી છે.—

—અરે હરજિયા ! આટલું-આટલું રોડવા છતાં પાણીની ઠંઠી હવા પણ તને ન આપી, તો તું વિચાર તો કર કે તને મૃગજળ દેખાય છે તે ખરેખર પાણી નથી પણ કલ્પના જ છે દષ્ટિભ્રમ જ છે. પણ ઝાંઝવાંના જળ તરફના વેગે થોડા હરજિયાંને એટલો વિચાર કરવાનો અવકાશ ક્યાં છે? તેમ

જાંઝવા જેવા વિષયો તરફના વેગે ચડેલા પ્રાણીને એટલો વિચાર પણ નથી આવતો કે અરે, અનાદિકાળથી અશુભ ને શુભ વિષયો પાછળ દોડવા છતાં મને જરાય મુખ કાં ન મળ્યું ? મુખની ઠંડી હવા પણ કાં ન આવી ?-ક્યાંથી આવે ? એમાં મુખ હોય તો આવેને ? એ વિષયો તરફના વેગમાં તો ધગધગતી રેતો જેવી આકૃષ્ટતા જ છે; તેમાં મુખ ભાસે છે તે તો અજ્ઞાનીનો દષ્ટિભ્રમ જ છે.

બહારની અનુકૂળતા તે મુખ, ને પ્રતિકૂળતા તે દુઃખ-એમ પરમાં મુખ-દુઃખ નથી. ધનવાન મુખી ને નિર્ધન દુઃખી એમ પણ નથી; નિરોગતામાં મુખ ને રોગમાં દુઃખ એમ પણ નથી; બહારની દરિદ્રતામાં કાંઈ દુઃખ નથી ને લાખો-કરોડો રૂપિયાનો ઢગલો હોય-એમાં કાંઈ મુખ નથી. પણ એ બંને તરફના વલણમાં આકૃષ્ટતાથી છુપે દુઃખી છે. અરે, ચૈતન્યપ્રભુ આત્મા જ એક એવો છે કે જેમાં જોવાથી મુખ મળે. આત્મા જ મુખનો ભંડાર છે પણ એની એને પોતાને ખબર નથી. મુખ ને તો આત્માનો પોતાનો વેંમય છે, તે કાંઈ જડવૈભવમાં નથી.

ભાઈ તારે મુખી થવું છેને ?.. હા. તો મુખ કેવું હોય અને તે કેમ મળે તે આશળયું લેઈએ. આત્માનો જે સદૃજ વ્યભાવ છે તેમાં વચ્ચે રાગની રૂબણ હોખી ન કરે તો આત્મા મને જ નિગૂંથા મુખરૂપ અનુભવમાં આવે છે. મુખસ્વભાવ ને આત્મા જ છે. નિરાકૃષ્ટતા ને મુખ છે, અને તે આત્માની સ્વભાવ છે; મારે મુખતા અર્થેએ માદાના મારગમાં લાગવું

એક એ. માફનો માર્ગ એસે રાગ વગરના સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-
ચારિત્ર; માફ નિરાકૃત છે ન તેનો માર્ગ પણ નિરાકૃત છે;
માફ તો આકૃત છે-દુઃખ છે.

ભગવંત સિદ્ધો ને અર્દન્નો બદારનાં કેઈ પણ સાધન
રમર સ્વયમેવ અનંત અતીન્દ્રિય આનંદને અનુભવે છે.
વિરોધસૂત્રમાં અત્યારે પણ સીમંધર ભગવાન અને બીજા લાખો
અરિહંતભગવતો એવા અનંત આનંદમાં બિરાજમાન છે,
સિદ્ધભગવતો અનંતા છે તેઓ લોકના શિખરે બિરાજે છે.
આવા જ અતીન્દ્રિય મુખથી ભરેલા દરેક આત્મા છે. તેને
જોજાળીને તેના જ આમયે માફમુખને સાધવાના ઉપાયમાં
લાગવું એક એ. શ્રી જિનરેવે કહેલા વીતરાગી સમ્યક્દર્શન-
જ્ઞાન-ચારિત્ર — કે જે આત્મશુદ્ધિ છે, તે સાધ્યા માફમાર્ગ
છે. વીતરાગી રતનત્રય કહો કે નિશ્ચય રતનત્રય કહો, તે માફને
માટે નિયમથી કર્તવ્ય છે, તેથી તેને ‘નિયમ’ કહેવાય છે;
તેમાં રાગનો અભાવ બતાવવા ‘સાર’ વિશેષણ લેવાને તેને
‘નિયમસાર’ કહેવાય છે. તે પરમમુખનો માર્ગ છે.

હવે કહે છે કે આવો માફનો માર્ગ છે તે બે પ્રકારે
વિચારવો—એક સત્યાર્થરૂપ એસે ખરેખરો માફમાર્ગ છે,
તે તો નિશ્ચયથી માફમાર્ગ છે; અને તેનું જે કારણ છે,—ખરું
કારણ નહિ પણ ઉપચાર કારણ છે—તે વ્યવહાર છે. નિમિત્ત-
કારણ કે જે ખરેખર માફમાર્ગ નથી છતાં ઉપચારથી તેને
માફમાર્ગ કહેવો તે વ્યવહાર છે; તે સત્યાર્થ નથી પણ

અસત્યાર્થ છે—અભૂતાર્થ છે. સાચા મોક્ષમાર્ગને મોક્ષમાર્ગ કહેવો તે સત્યાર્થ છે, તે નિશ્ચય છે.

અહીં સત્યાર્થને જ નિશ્ચય કહ્યો તેના ઉપર જોર છે. નિશ્ચયને સત્યાર્થ કહ્યો એટલે વ્યવહાર તે અસત્યાર્થ છે—એમ પણ તેમાં આવી જ ગયું. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ આત્માના આશ્રયે જે રત્નત્રયરૂપ શુદ્ધ પરિણતિ થઈ તે મોક્ષમાર્ગ છે, તે સાચો મોક્ષમાર્ગ છે—એમ વિચારવું એટલે કે જ્ઞાન કરવું. અંશે શુદ્ધતા તે પૂર્ણ શુદ્ધતાનું કારણ છે; તેમાં તો કારણ અને કાર્યની એક જાત છે તેથી તે નિશ્ચયથી કારણ છે, પણ તેની સાથે જે અશુદ્ધતા છે (શુભરાગ છે) તે કાંઈ શુદ્ધતાનું કારણ નથી; પણ શુદ્ધતાની સાથે ભૂમિકાવ્યનુસાર દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, નવતરવનું જ્ઞાન કે પંચમહાવ્રત વગેરે અંશથી વિકલ્પો દ્વારા છે તેથી તેને પણ મોક્ષમાર્ગનું ‘સાદકારી’ જાણીને (—એટલે કે તે પાતે મોક્ષમાર્ગ નથી પણ મોક્ષમાર્ગમાં સાથે રહેનાર છે—એમ સાદકારી જાણીને) ઉપચારથી તેને પણ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે, પણ કાંઈ સત્યાર્થ મોક્ષમાર્ગ તે નથી; એટલે તેને વ્યવહાર કહ્યો, ગોળ કહ્યો તે અસત્યાર્થ કહ્યા, તે અશુદ્ધ છે, પરાશ્રિત છે. અને શુદ્ધ આત્માના આશ્રયે રાગ વગરના સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ જે મોક્ષમાર્ગ છે તે નિશ્ચય છે. મુખ્ય છે, સત્યાર્થ છે, શુદ્ધ છે અને અપાશ્રિત છે. આ રીતે, ‘દ્વિવિધ’ માર્ગ કહ્યો તેમાં એક જ સત્યાર્થ છે—‘જો સત્યાર્થસ્વરૂપ જો નિશ્ચય’ એક નિશ્ચય

શ્રાદ્ધમાર્ગ તે જ સાચો છે. આ રીતે શ્રાદ્ધમાર્ગનું સ્વરૂપ વિચારે તો તે વિચાર સાચો છે. પણ વ્યવહારને જ ખરો શ્રાદ્ધમાર્ગ સમજીને તેમાં ફેરફાર લેવ, ને નિશ્ચય શ્રાદ્ધમાર્ગને ઓળખે નહીં તો તેને શ્રાદ્ધમાર્ગના વિચાર પણ સાચો નથી, તે તો બપેના માર્ગને જ શ્રાદ્ધમાર્ગ માનીને સેવી રહ્યો છે.

નિશ્ચય શ્રાદ્ધમાર્ગ તે એક જ સાચો શ્રાદ્ધમાર્ગ છે. નિશ્ચય એટલે એકતા શુદ્ધ આત્મામાં રૂચિ-જ્ઞાન-એકાગ્રતા તે વધાર્થ વાસ્તવિક શુદ્ધ ઉપાસનથી પ્રગટેલો સત્ય શ્રાદ્ધમાર્ગ છે, તે નિયમથી શ્રાદ્ધમાર્ગ છે, તેના સેવનથી શ્રાદ્ધ જરૂર થાય જ-એવો નિયમ છે. અને તેના કારણરૂપ (એટલે કે નિમિત્ત-કારણરૂપ) તે વ્યવહાર છે. આ બંને પ્રકારને બરાબર જાણવા એકાગ્રિ. બંનેને ' જાણવા ' એકાગ્રિ, પણ બંનેને જાણીને આરંભપોષ્ય તો એક નિશ્ચય-સત્યાર્થમાર્ગ જ છે, - એમ જાણે ત્યારે જ બંનેનું સાચું જ્ઞાન થાય છે.

સ્વભાવના આશ્રયે શુદ્ધરત્નત્રયરૂપે શ્રાદ્ધને સાધનારા સાધકને તે-ને ભૂમિકામાં વ્યવહાર કેવો હોય છે, કેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની તથા નવતત્ત્વ વર્ણવેલી ઓળખાણ કેવી હોય છે તે બરાબર ઓળખવું એકાગ્રિ; તેમાં વિપરીત માનીને જે શ્રાદ્ધ વાળે તેણે સાચા શ્રાદ્ધમાર્ગને જાણ્યો નથી. પરથી વિભ્રમ, અને સ્વભાવથી એકત્વ એવા શુદ્ધઆત્માના આશ્રયે પ્રગટેલી જે રત્નત્રયરૂપ, નિર્ભંજપર્યાય તે નિશ્ચય શ્રાદ્ધમાર્ગ છે. તેની સાથે જે વ્યવહાર રત્નત્રય છે તે પાતે ખરેખર માર્ગ નથી

પણ નિમિત્ત તરીકે તેને મોક્ષમાર્ગનું નામ મળે છે, તે વ્યવહાર છે, તે અસત્યાર્થ છે—એમ જાણવું. તે વખતની શુદ્ધતાને મોક્ષમાર્ગ જાણવો તે અનુપચાર છે (સત્ય છે); અને તે વખતના શુભરાગને મોક્ષમાર્ગ કહેવો તે ઉપચાર છે (અસત્ય છે). મોક્ષમાર્ગી જીવને ભૂમિકા પ્રમાણે બંને પ્રકાર હોય છે, તે બતાવવા ‘દ્વિવિધ’ કહેલ છે; તેમાં મોક્ષનું સાચું કારણ એક જ છે, એ નથી. સાધકને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ સાથેના વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પૂજા વગેરેના શુભવિકલ્પ, તે બંધનું કારણ હોવા છતાં આરોપથી તેને પણ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે; કેમકે મોક્ષમાર્ગના નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા તેને વ્યવહાર કહ્યો.

વ્યવહાર તે કારણ,—પણ કેવું ? કે નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું એટલે કે ત્યાં સાચા મોક્ષમાર્ગ વર્તે છે તેનું કારણ ઉપચારથી છે; પણ જ્યાં સાચા મોક્ષમાર્ગ છે જ નહીં ત્યાં તે કારણ કેવું કહેવું ? નિશ્ચયનું તે લક્ષ ન હોય ને એકલા વ્યવહારનું એવન કરતાં કરતાં તેનાથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટી જાય એમ બનતું નથી. આટલે મોક્ષાર્થી જીવોએ સાચા મોક્ષમાર્ગને ઘરાખરે મોક્ષમાર્ગીને તેના કિંમત કરવો જોઈએ.

આત્માના પૂર્ણ આનંદને મોક્ષ; તેની પ્રાપ્તિનો ઉપાય તે મોક્ષમાર્ગ; મોક્ષનો માર્ગ, મોક્ષનો ઉપાય, મોક્ષનું કારણ, મોક્ષના કિંમત. મોક્ષની કિંમત, કે મોક્ષની આરાધના તે બધું એક જ છે; તેમ જ ધર્મ છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-હીનતા

૩૫ અંતર્બુધ્ધિ શુદ્ધભાવ વડે તે સધાય છે. અને શુભભાવો તે તો બહિર્બુધ્ધિ વૃત્તિઓ છે, તેના વડે મોક્ષ સધાતો નથી. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ સ્વાશ્રિત ભાવથી વીતરામ પ્રગટે છે; અને તે નિશ્ચયસહિતના વ્યવહારને ઉપચારકારણ કહેવાય છે. નિશ્ચય તે ધ્રુવ્ય છે, તે સત્ય છે; વ્યવહાર તે આરોપ છે, ગૌણ છે. પરિણતિ અંતરમાં જૂકે ને જ્ઞાયકસ્વભાવમાં ઊતરીને હીન થાય તેમાં અતીન્દ્રિયસુખવૃં વેદન છે, તે સાચી-પરમાર્થ-નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે, અને તે જ શુદ્ધમાર્ગ છે. આવા માર્ગને ક્ષેપીને તીર્થ'કરાઈ મહાપુરુષો મોક્ષસુખને પામ્યા છે; અને ધ્રુવધ્રુવોને પણ એ જ માર્ગ દેખાડ્યો છે.

મિથ્યાદષ્ટિને નિશ્ચય કે વ્યવહાર એકેય નય સાચો હોતો નથી, કેમકે નય તો સાચા જ્ઞાનનો પ્રકાર છે. શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાન વગર પ્રમાણજ્ઞાન થાય નહીં એટલે ભાવશુન થાય નહીં; ને ભાવશુનપ્રમાણ વગર નિશ્ચય કે વ્યવહાર નય હોય નહીં. આત્માનો સ્વાતુલ્ય થતાં મતિ-શ્રુત બંને જ્ઞાન એક સાથે સમ્યક્ પરિણમે છે, તેમાંથી શ્રુતજ્ઞાનમાં અનંતપ્રકારના નયો પડે છે. નય તે સાચા શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રકાર છે. પણ જ્ઞાન જ લેવું ખોટું હોય તેને નય કેવા? એટલે મિથ્યાદષ્ટિ જેને વ્યવહાર તરીકે સેવે છે તે તો ખરેખર મોક્ષમાર્ગનો વ્યવહાર પણ નથી. નિશ્ચય વગરનો વ્યવહાર તો મિથ્યા છે. શુદ્ધ આત્મા જેવો ॥ તેવો બાળીને પ્રતીતમાં હીથે ત્યારે સમ્ય-મર્શન અને સમ્યજ્ઞાન થયું, ચારિત્રનો અંશ પણ તેની

સાથે ખુલ્લો, એટલે મોક્ષમાર્ગ શરૂ થયો. તે જીવને સાચા નિશ્ચય-વ્યવહાર હોય છે. પહેલાં એકલો વ્યવહાર હોય તે કરતાં કરતાં નિશ્ચય પ્રગટે એમ નથી. ઉપયોગસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માના અવલંબને જે શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટયા તે શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગ છે, અને તેની સાથે જે રાગાદિ છે તે અશુદ્ધ છે, તેને મોક્ષમાર્ગનું કારણ કહેવું તે ઉપચાર છે.

ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુ, તેણે અનંત આનંદને પોતામાં ધારણ કર્યો છે, તે ચૈતન્યસમુદ્રમાં હુબ્લી ભગવાતાં મોક્ષના આનંદનો અનુભવ થાય છે. આવા આનંદનો અનુભવ થાય ત્યારે જ મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ્યો કહેવાય. આત્મા તો રત્નોનો મોટો પદ્માડ છે; એને જોડતાં (એટલે કે અનુભવમાં લેતાં) તેમાંથી મહાન રત્નો જ નીકળે છે. અનંતા આનંદમય રત્નો તેમાં ભર્યાં છે.

- * જગતનાં જડ રત્નોની તો ધર્મમાં કાંઈ કિંમત નથી.
- * હવે આત્મામાં મોક્ષનાં કારણરૂપ ત્રણ રત્નો-સચ્ચદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર.
- * તેનું દેવ દેવજ્ઞાનાદિ અનુષ્ઠ્ય-તે મહારત્ન.
- * અનંતી દેવજ્ઞાનપર્યાયરૂપ પરિણમવાની જેની તાકાત-એવો જ્ઞાનગ્રંથ તે મહા-મહારત્ન.
- * અત્યંત અનંત ગુણરત્નોથી ભરેલો ચૈતન્યસમુદ્ર તે તો મહા-મહા-મહારત્ન.

ભાઈ, આચા રત્નોનો જ આખો પદ્માડ તું છે.. તારા મનિ-મુગ્ધાનને અંતરમાં વાળીને આ ચૈતન્યસ્તનના પદ્માડને તું રેખ. પાને આનંદનો મોટો કુંગર, પણ દહિના રાખને લીધે છવ તેને રેખતો નથી. જેમ સાચે જ મોટો રત્નોનો પદ્માડ હોય પણ જેની આંખ આડે તરફ છે તે માણસ પદ્માડને રેખતો નથી, તેમ છવ પાને અનંતા મુગ્ધ-રત્નોનો મોટો પદ્માડ છે, પણ રાગમાં એકત્વભાવનશૂન્ય જે તરફ ઝેરાયે કે મિથ્યાત્વનો તૂંચભાવ, તેની આડરાને લોપે અજ્ઞાની છવ પાતાના ચૈતન્ય-સ્વભાવશૂન્ય મિથ્યા પદ્માડને રેખી શકતો નથી. અંતો વીતરામ-વિજ્ઞાનના ઉપરેશવરો તેનો શ્રમ ઊગાવી તેનું સાચું સ્વરૂપ રેખાડે છે-કે જેનો મહિમા મેરુપર્વતથી પણ મોટો છે. અરિહંતોએ દેવજ્ઞાન પ્રમા. કર્યું તે ક્યાંથી આમ્યું?—શું બહારથી આમ્યું? ના; અંદર આત્મામાં હતું તે જ પ્રગાપ્યું છે. તેમ દરેક આત્મા અરિહંત ભગવાન જેવા જ સામર્થ્યવાળો છે.—આચાર્ય દેવ કહે છે કે આચા તારા આત્માને તું ઝોળખ.

જે ભણતો અહંતને શુદ્ધ-દ્રવ્ય ને પર્યાયવડે, તે છવ ભણે આત્મને તમુ મોહ પામે લથ ખરે.

દેવજ્ઞાની અરિહંત ભગવાન, જેમનાં દ્રવ્ય-શુદ્ધ ને પર્યાય વ્રજે શુદ્ધ ચૈતન્યમય છે અને જેમાં રાગનો સર્વધા અભાવ છે, તેમને ઝોળખતાં રાગથી ભિન્ન ચૈતન્યસ્વરૂપ પાતાનો આત્મા અનુભવમાં આવે છે એટલે સમ્યગ્દર્શન થાય છે. પાતાના આત્માના શુદ્ધસ્વભાવનો નિર્જય, કે અરિહંતના

શુદ્ધઆત્માનો નિર્ણય, એ જાને લેમાં જ થાય છે. રાગથી
 ભિન્ન એવી જ્ઞાનપર્યાયે અંતરમાં વળીને જ્યારે આત્માનો
 અનુભવ કર્યો ત્યારે સાથે અરિહંતના અને સિદ્ધતા શુદ્ધ
 આત્માનો નિર્ણય પણ સાચો થયો. ત્યાર પહેલાં અરિહંતના
 શુદ્ધઆત્માનો નિર્ણય કરવાનું લક્ષ હતું તેને ઉપચારથી
 સમ્યગ્દર્શનનું કારણ કહેવાય છે. જ્યારે પરલક્ષથી ખસીને
 અંતરમાં વળ્યો ત્યારે આત્મસ્વરૂપનો સમ્યક્ નિશ્ચય થયો
 અને ત્યારે ભૂતનૈગમનયે પૂર્વના રાગમિશ્રિત નિર્ણયને તેનું
 કારણ કહ્યું. નિશ્ચય વગર વ્યવહાર કેનો? નિશ્ચયના લક્ષ
 વગર એકલી પરસન્નુખતાથી તો અનંતવાર અરિહંતરૂપ
 તરફના વિકલ્પો કર્યા, ધારણા કરી, તે કેમ સમ્યગ્દર્શનનું
 કારણ ન થયું?—કેમકે નિશ્ચયનું લક્ષ ન હતું; નિશ્ચય વગરનું
 તે બધું ખરેખર વ્યવહારભાસ છે, સાચો અરિહંતનો નિર્ણય
 તેમાં નથી. એટલે અજ્ઞાનીના શુભરાગમાં મોક્ષમાર્ગનો વ્યવ-
 હાર લાગુ પડતો નથી; મોક્ષમાર્ગ તેને શરૂ જ થયો નથી.
 રાગવડે મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય નહીં. રાગથી આવો ખસીને
 જ્ઞાનવડે અંતરના સ્વભાવમાં ઘૂસી જાય ત્યારે શુદ્ધઆત્માના
 આપૂર્વ અનુભવસાક્ષિત મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે.

આવો મોક્ષમાર્ગ જેને પ્રગટ્યો છે તેના નિશ્ચય ને વ્યવ-
 હાર કેવા દેવા તેની આ વાત છે. મોક્ષમાર્ગ જેને થયો
 તેને બે વાત લાગુ પડે છે—જે સ્વભાવની શુદ્ધતા છે તે વધારે
 મોક્ષમાર્ગ છે; અને જે શુભરાગ ભુમિકાઅનુસાર છે

ઉપચારથી શ્રેષ્ઠભાગ છે. સાચા શ્રેષ્ઠભાગ હોય ત્યાં બીજામાં ઉપચાર હામુ પડે છે. શુદ્ધઆત્માના અપ્રમયે પ્રમોદના શુદ્ધ-ભાવરૂપ નિશ્ચય શ્રેષ્ઠભાગ તે જ સાચા શ્રેષ્ઠભાગ છે, બીજો કોઈ સાચા શ્રેષ્ઠભાગ નથી. વીતરામભાગમાં આવી વસ્તુ-સ્થિતિ છે; આ સિવાય બીજી રીતે શ્રેષ્ઠભાગ સિદ્ધ થતો નથી.

અહો, કૈવલ્યસમવાન આત્મા! જેને લક્ષમાં લેતાં જ આત્મામાં આનંદ સદિત ભાવયુતના અંકુરો ફૂટે છે. ભાવયુત તે દેવગજાનનો અંકુરો છે; જ્ઞાનનો તે અંકુર કોઈ રાગના ચિકટપમાંથી નથી આવતો. રાગમાંથી જ્ઞાનનો અંકુર કદી છીને નહીં; કૈવલ્યરત્નાકર ઉદ્ધરીને તેમાંથી યુતનો અંકુર આવે છે. તેની શાષેની શુદ્ધદષ્ટિ તે સમ્યક્દર્શન છે, અને જેટલી રામરદિન રિશરતા થઈ તે સમ્યક્ચારિત્ર છે; —આવો શ્રેષ્ઠ-ભાગ છે. શ્રેષ્ઠનો ભાગ એટલે આનંદનો ભાગ આતમરામ નિઃસ્વરૂપમાં રમી તે આનંદનો ભાગ છે; પરસ્વરૂપમાં રમી તે શ્રેષ્ઠ-ભાગ નથી, તેમાં આનંદ નથી. રામાદિકભાવ તે પરસ્વરૂપ છે, તેમાં રમી એટલે કે તેમાં યુખ માને તેને શ્રેષ્ઠભાગ થતો નથી, શ્રેષ્ઠનો ભાગ તો સ્વસ્વરૂપ સમાય છે.—

કાયાની વિસારી ખાયા, સ્વરૂપે સમાયા એવા...

નિર્મલ્યના પંથ ભવ-અંતનો ઉપાય છે.

કાયા અને આત્માની વિજ્ઞતાને બળીને નિઃસ્વરૂપમાં જેઓ સમાયા-લીન થયા એવા નિર્મલ્ય-યુનિવરોનો ભાગ તે

જ ભવના અંતનો ઉપાય છે, તેનાથી જ મોક્ષ પમાય છે.
મોક્ષના માર્ગમાં ભાવશ્રુતજ્ઞાન હોય છે, તે પણ આતંત્રતા
સ્વાદથી ભરેલું છે ને સ્વસંવેદનરૂપ પ્રત્યક્ષ છે. જેમ કેવળ-
જ્ઞાન પ્રમાણ છે તેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ પ્રમાણ છે; પરોક્ષ હોવા
છતાં તે પ્રમાણ છે, ને સ્વસંવેદનમાં તો તે પ્રત્યક્ષ પણ છે.
પોતાના આત્માના અનુભવને સાધકજીવ સ્વસંવેદનરૂપ પ્રત્યક્ષ-
પ્રમાણથી જાણે છે; તેમાં તેને કોઈ સંદેહ નથી. પરોક્ષરૂપ
પ્રમાણજ્ઞાન પણ સંદેહ વગરનું હોય છે. કેવળજ્ઞાન જેવી જ
જાતનું, સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન હોય ત્યારે જ
મોક્ષમાર્ગ થાય, અને તે જીવને જ સાચા નિશ્ચય-વ્યવહાર
નરો હોય.

સમ્યક્ચારિત્ર તે મુખ્ય મોક્ષમાર્ગ છે.
ચારિત્ર એટલે સ્થિરતા;—શેમાં ? નિજસ્વરૂપમાં
નિજસ્વરૂપ શું છે તેના જ્ઞાન વગર સ્થિરતા હોય નહીં

સંસારના કારણરૂપ એવા શુભાશુભ રાગથી નિવૃત્ત થ
પોતાના શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપમાં પ્રવર્તવું તે સમ્યક્ચારિત્ર
જ્ઞાનપૂર્વક જ આવું ચારિત્ર હોય છે, અજ્ઞાનીને તે
નથી.—જેમ જાણના તેને ‘સમ્યક્’ કહેણ છે.

આત્મા જાનનાત્મની વીતરાગી આવું છે, રાગ તે
અર્થ. વસ્તુ છે. રાગાદિ વિકલ્પો તે તો અગિરધાતુ
અરે ! આ અગિરધાતુનો આત્માસ તો જુઓ ! અજ્ઞા

જમ થાય છે કે આ વિકલ્પ તે આત્મા છે. પણ સાર્થ ! એ વિકલ્પમાં કંઈ ચેતના નથી, સ્વ-પરને જાણવાની અશક્તિ તેનામાં નથી. જાગતી ચેતનાવાળો શુદ્ધ ચૈતન્યભગવાન તું છે—કે જેમાં વિકલ્પ કદી પ્રવેશી શકતો નથી. આવા આત્માને ઓળખીને અનુભવમાં લે પછી જ તેમાં કર્તારૂપ સમ્યક્ચારિત્ર થશે. સ્વચસ્તુના મદા-જ્ઞાન વગર લીનતા શેમાં થાય ? ચોથા શુભસ્થાને ચૈતન્યના મદા-જ્ઞાન એક સાથે પ્રગટે છે, સ્વરૂપાચરણશા પછી ત્યાં પ્રગટે છે, મુનિશાસ્ત્ર ચારિત્ર છતાં-સાતમા શુભસ્થાને હોય છે. આ રીતે સમ્યક્ચારિત્ર-જ્ઞાન સહિતનું ચારિત્ર તે મોક્ષમાર્ગ છે તેની શરૂઆત ચોથા શુભ-સ્થાનથી છે.

ધર્મોત્થવને સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્જ્ઞાન બંને એકસાથે થાય છે. સમ્યક્ચારિત્ર સાથેનું જે ભાવશ્રુત-પ્રમાણજ્ઞાન તેમાં જ સાચા નપો હોય છે. મોક્ષમાર્ગનો ઉદય કરનારા જીવને નવતત્ત્વના નિર્ણયનો વિચાર, સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર એવા શુભભાવો હોય છે, અને ભૂતનૈમનનયથી તેને પણ મોક્ષમાર્ગનું કારણ કહેવાય છે. સમ્યક્ચારિત્ર-જ્ઞાનસહિતની ભૂમિકામાં પણ એવા શુભભાવો હોય છે, પણ એનાથી વિરુદ્ધ (એટલે કે કુદેવાદિને માનવારૂપ, કે જગતને કોઈએ બનાવ્યું એવા વિપરીત તત્ત્વની. માન્યવારૂપ) ભાવ તે ભૂમિકામાં હોતા નથી, આત્મજ્ઞાન કરાવવા તે ભૂમિકાના શુભભાવોને વ્યવહારકારણ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં એકલો શુભરાગ નથી, સાથે શુદ્ધતાના જ્ઞાન સહિત તેનું અર્થે પરિણમન પ્રગટ્યું

૧.-આવી નિશ્ચય-વ્યવહારની સંધિ મોક્ષમાર્ગમાં છે. આમાં નિશ્ચય વગરના વ્યવહારની તો વાત જ નથી, અને નિશ્ચય સહિતનો જે વ્યવહાર છે. તે પણ ખરું મોક્ષતું કારણ નથી, ઉપચારથી જ તે કારણ છે. ખરું મોક્ષતું કારણ તો નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે કે જે આત્માના જ અનુભવરૂપ છે.

મોક્ષમાર્ગમાં પહેલાં સમ્યક્દર્શન ને પછી સમ્યક્જ્ઞાન એમ નથી, તેમ જ પહેલાં સમ્યક્જ્ઞાન ને પછી સમ્યક્દર્શન એમ પણ નથી; શુદ્ધઆત્માના અવલંબને બને એક સાથે જ થાય છે, પણ દીપક અને પ્રકાશની માફક તેમનામાં કારણ-કાર્યપણું કહેવામાં આવે છે; સમ્યક્દર્શનને કારણ અને સમ્યક્જ્ઞાનને કાર્ય કહેવાય છે, -પણ તેમનામાં પહેલાં-પછીપણું નથી, બંને સાથે જ છે. સ્વજ્ઞેયને પકડવાના જ્ઞાનની સાથે તેની નિર્વિકલ્પપ્રતીત વર્તે જ છે. જેની પ્રતીત કરે છે તેણે સાચું જ્ઞાન પામ્યું સાથે છે જ. જાણ્યા વગરની શ્રદ્ધાને તો મહાભાર્ડના શીંગડા જેવી અસત્ય કહેવામાં આવી છે.

સમ્યક્દર્શિના જ્ઞાનમાં જ નિશ્ચય ને વ્યવહાર એવા બે નયો મેળાય છે. સમ્યક્દર્શિના તે બંને નયો સાચાં છે. અજ્ઞાનીને એમણે નય માર્યા નથી. જગીંના બે નયોમાં જે નિશ્ચયનય છે તે નો માર્ય વગર અરૂપ બતાવે છે ને વ્યવહાર તો નિશ્ચય વગરનું જ્ઞાન કયાં છે. અનુમાનમાં અનંતનયો સમાય છે. જગત્ સાધકરૂપ અનંતનયના બેડ પાડીને જાણી શકે નથી. જગત્ સાધકના આદેશોમાં બે નય એક સ્વાશ્રિત સ્વરૂપને

જાણનાર નિશ્ચયનય; અને બીજી પરાશ્રિતભાવને જાણનાર
વ્યવહારનય; તેમાં નિશ્ચયનય અનુસાર જે વસ્તુસ્વરૂપ છે તેના
અદ્વા-જ્ઞાન-અનુભવનો મોક્ષમાર્ગ સંધાય છે, કેમકે તે સાચાઈ છે.

‘રૂઢ મિત્ત કેવળ ચૈતન્યનું જ્ઞાન એ...’ એવી દશા થાય
ત્યારે ભાવમુગ-પ્રમાણજ્ઞાન થાય, અને તે નિશ્ચય-વ્યવહાર
બનેને યથાર્થ જાણે. જ્યાં મુધી મુદ્દાખાના અનુભવરૂપ ભાવ-
મુગ પ્રમદ્યું નથી, ને રાગમાં તથા દ્વેષમાં એકત્વવૃદ્ધિરૂપ
મિથ્યાકૃતિ છે ત્યાં મુધી હવનું જ્ઞાન મોક્ષનું સાધક થતું
નથી; પરબાવેથી ખરીને સ્વદ્રવ્ય તરફ વળે ત્યારે જ તે
મોક્ષનું સાધક થાય છે. એના સિવાય ગમે તેટલું જાણપણું
કે મુક્તિઆશરણ હોય ને બધું બદિમું જ છે. અંતર્મુખ ચૈતન્ય-
શક્તિ દૃષ્ટિમાં આવ્યા વગર મોક્ષનો મારગ ખુલ્લો નહીં. અને
જ્યાં માર્ગ જ ખુલ્લો નથી ત્યાં ‘આ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગને આ
વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ’ એવા વિચારને અવકાશ જ ક્યાં છે ?
‘માર્ગ’ હોય તો તેમાં નિશ્ચય-વ્યવહાર લાગુ પડે ને ? અહા !
અંતરના સાચા માર્ગને ભૂલીને જગત બહારમાં રાગાદિને
માર્ગ માની બેઠું છે. પણ બાપુ ! અનંતકાળથી એવા ભાવો
તો ક્યાં હતાં કેમ તારા હાથમાં કાંઈ ન આવ્યું ? ‘વલ્લ સાધન
વાર અનંત ક્રિયા, તદપિ કષ્ટ હાથ હજી ન પડ્યો.’ -મારે
સમજ, કે એ માર્ગ સાચો નહીં; સાચો માર્ગ એનાથી કાંઈક
લુહા જ છે. તે માર્ગ એટલે કે પીતરાગવિજ્ઞાન અહીં સંતો
સમજાવે છે.

સ્વદ્રવ્યના	વ્યાપક	ત્વરાથી	થાઓ.
સ્વદ્રવ્યના	ધારક	ત્વરાથી	થાઓ.
સ્વદ્રવ્યના	રમક	ત્વરાથી	થાઓ.
સ્વદ્રવ્યના	ગ્રાહક	ત્વરાથી	થાઓ.
સ્વદ્રવ્યની	રક્ષકતા	ઉપર	લક્ષ રાખો.
પરદ્રવ્યની	ધારકતા	ત્વરાથી	તજો.
પરદ્રવ્યની	રમણતા	ત્વરાથી	તજો.
પરદ્રવ્યની	ગ્રાહકતા	ત્વરાથી	તજો.

—આમાં પાંચેલાં સાત બોલમાં સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય કરવાનું બતાવ્યું છે, ને પછીના ત્રણ બોલમાં પરદ્રવ્યનો આશ્રય બતાવવાનું કહ્યું છે.—એ રીતે દશ બોલ દ્વારા તો જેનું સિદ્ધાંતનું સ્વરૂપ સમજાવી દીધું છે. દ્વંકા રાજ્યમાં ને સાદી ભાષામાં બહુ સરસ વાત કરી છે.

ઐતન્યવસ્તુ રાગાદિ આશ્રય વગરની છે ને અજીવ કર્મથી જુદી છે,—આવી પોતાની ઐતન્યવસ્તુને અનુભવમાં લઈને સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરે ત્યારે નિશ્ચય સાથેના રાગમાં આરોપ કરીને તેને વ્યવહાર કાઢી શકાય. પણ રાગથી ભિન્ન સ્વતત્ત્વને જે ન જાણે તે રાગમાં એકતા માને તેને તો વ્યવહાર ક્યાં રહ્યો? તેને તો રાગ ને જ નિશ્ચય થઈ ગયો એટલે મિથ્યાત્વ થઈ ગયું. તેથી પુરુષાર્થસિદ્ધિઉપાયમાં કહે છે કે—અજ્ઞાનીને સમજાવવા માટે મુનીશ્વરે અભૂતાર્થ એવા વ્યવહારનો પણ ઉપદેશ કરે છે;—પરંતુ ત્યાં જે જીવ એકલા વ્યવહારને જ

પરમાર્થરૂપ બાળી હવે છે તે હવે સાચા ઉપરેગને સમજતો નથી એટલે કે તેને રસના કળીભૂત થતી નથી. બાઈ, તેને પરમાર્થસ્વરૂપ બતાવવા માટે વ્યવહાર કદો દેતો, કાંઈ વ્યવહારમાં જ એટકવા માટે નહીં.

મર્ચશરેવે કહેલા અવતરને આજખતું, ઘડામાં ને અનુભવમાં લેતું તે નિશ્ચયમાર્ગ છે. તેની માથે નવતરતું જ્ઞાન, સાચા દેવ-ગુરુની આજખાખ વગેરે દોષ છે તે વ્યવહાર-માર્ગ છે. પાતાના સર્વજ્ઞસ્વભાવની ઘડા ને નિશ્ચય સમ્ય-મર્શન, અને બીજા સર્વજ્ઞ પદ્માત્માની ઘડા ને વ્યવહાર સમ્યમર્શન છે. પર્માને આવા નિશ્ચય-વ્યવહારની મંધિ દોષ છે. નિઃસ્વરૂપમાં વીતરામી લીનતા ને નિશ્ચયચારિત્ર છે, તે સ્વદ્રવ્યામિત છે, અને પંચમહાગુણાદિ શુભરાગ તે વ્યવહાર-ચારિત્ર છે, તે પરદ્રવ્યામિત છે. સ્વદ્રવ્યામિત શુદ્ધતા તે મોક્ષતું કારણ છે, પરદ્રવ્યામિત દુઃખાદિભાવો તે બંધનું કારણ છે.

જેવા અરિહંત ભગવાન છે તેવો હું જુઁ-એમ નક્કી કરનારને અરિહંત ભગવાન તરફનો જે ચિહ્ન દેતો તેનાથી ખસીને પાતાના જ્ઞાનસ્વભાવની અનુભૂતિ કરી ત્યારે ખરેખર સમ્યમર્શન થયું; અને તેમાં નિમિત્તરૂપ અગ્નિદતની ઘડાના ભાવને પણ સમ્યમર્શન કહ્યું-તે વ્યવહાર છે, એટલે ખરેખર તે સમ્યમર્શન નથી પણ સાચા સમ્યમર્શનના તેમાં આરોપ કરીને તેને પણ સમ્યમર્શન કહ્યું છે. જે સ્વસન્મુખ થઈને સમ્યમર્શન પ્રગટ નથી કરતો તેને તો નિશ્ચય કે વ્યવહાર કાંઈ હોતું નથી.

સમ્યક્ત્વ સન્મુખ થયેલો છવ અરિહંતદેવ તરફના લક્ષ વખતેય તે વિકલ્પમાં અટકવા માંગતો ન હતો પણ અંતરમાં નિઃસ્વરૂપનો નિર્ણય કરીને અંતર્મુખ થવા માંગતો હતો, આ લક્ષને કારણે અરિહંતની શ્રદ્ધાને પણ સમ્યગ્દર્શન કહી દીધું પણ અંતરસ્વભાવ તરફ જે ઢળે નહીં તેને વ્યવહાર લાગ પડતો નથી.

આ છહહાળા તો જૈનધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન કરેલ વા માટેનું પાઠ્યપુસ્તક છે, મોટાને તેમજ બધા બાળકોને પણ તે બાણાવવા જેવું છે; સહેલું ને બધાં સમજાય તેવું છે, અને પ્રયોજનભૂત એવા વીતરાગવિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ આમાં સમજાવ્યું છે. અહીં વીતરાગવિજ્ઞાનનું આલું બાણુતર તો ઘરેઘરે બાણાવ્યું જોઈએ; બાકી લૌકિક બાણુતરમાં તો કાંઈ હિત નથી આ તો સર્વજ્ઞભગવાને બાણાવેલું વીતરાગી બાણુતર છે, તે અપૂર્વ હિતકારી છે.

જેમને જ્ઞાનાદિ શુભા પૂરા ખીલી ગયા છે ને રાગા દોષના સર્વથા અભાવ થયો છે એવા સર્વજ્ઞ-વીતરાગ તે સાંદેહ છે, બેદજ્ઞાનવરો એવી દશાને સાધી રહેલા શુદ્ધોપપાદો અંત તે સાચા ગુરુ છે, અને આવા દેવ-ગુરુએ કહેલાં તરંગ તે સાચા છે; - સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં આવા સાચા દેવ-ગુરુ-આત્મની જ શ્રદ્ધા દોષ, તે વ્યવહાર છે; તેનાથી વિરોધ-ગુરુ-આત્મની માન્યતા વ્યવહારમાં પણ દોષી નથી. દેવ-

શુરુ-શાસ્ત્રનું દેવરૂપ જે ખોટું માને છે તેને તો નિશ્ચય કે
વ્યવહાર એકેય સાચું નથી. સમ્યક્દર્શનના સદ્ગુણરૂપણે સાચા
દેવ-શુરુ-શાસ્ત્ર તરફના જ વિકલ્પ હોય, (વરુદ્ધ ન હોય એટલે
કુરિયાદિની માન્યતાના વિકલ્પ ત્યાં હોય નહીં).-મોક્ષમાર્ગમાં
નિશ્ચય-વ્યવહારની આવી સ્થિતિ છે; પણ તેમાં મોક્ષમાર્ગ
તો શુદ્ધાત્માના આશ્રયે યમેશું સમ્યક્દર્શન જ છે, તેની સાથેના
વિકલ્પ તે કાંઈ મોક્ષમાર્ગ નથી. ભાઈ! તારા બાવમાં મોક્ષ-
માર્ગનું સાચું કારણ શું છે તેને તો તું જોળખ.

એક તો, સમ્યક્દર્શનની તૈયારીવાળા જીવને સમ્યક્દર્શન
યથાપહેલાં નિશ્ચયના લક્ષપૂર્વક જે વિકલ્પ હતો તેને સમ્ય-
ક્દર્શનનું કારણ કહ્યું તે વ્યવહાર છે; અને બીજા પ્રકારમાં,
સમ્યક્દર્શનની સાથે સદ્ગુણરૂપણે રહેલા દેવ-શુરુ-શાસ્ત્ર તરફની
મદાના વિકલ્પને પણ સમ્યક્દર્શન કહ્યું તે વ્યવહાર છે; એ
બંનેમાં વિકલ્પથી પાર શુદ્ધાત્માની દૃષ્ટિ તે જ સાચું સમ્ય-
ક્દર્શન છે, તે નિશ્ચય છે, તે સત્ય છે, તે મોક્ષનું સાચું
કારણ છે.

શ્રીતરાંગી દેવ-શુરુ-શાસ્ત્રો તો આત્માનો સર્વજ્ઞદેવભાવ
સિદ્ધ કરે છે; સર્વજ્ઞતા અને શ્રીતરાંગતા તે જ તેનું તાત્પર્ય
છે; અને તે તાત્પર્ય નિજદેવરૂપના મદા-જ્ઞાન-આચરણપરે જ
સિદ્ધ થાય છે, પરમશુભતા વડે (એટલે કે વ્યવહાર વડે)
તે સંપાદનું નથી. એટલે વ્યવહારના આશ્રયથી મોક્ષમાર્ગ
રામસાસનમાં નથી, સાચો મોક્ષમાર્ગ

તેમણે જાણ્યો નથી. એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુમાર્ગની શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ તે સમ્યગ્દર્શનનું કારણ તો નથી, પરંતુ સમ્યગ્દર્શનના સહકારીપણે પણ તે હોતો નથી. તે તો સમ્યગ્દર્શનથી વિરુદ્ધ છે. સમ્યગ્દર્શનના સહકારીપણે હોય એવા સાચા દેવ-ગુરુની શ્રદ્ધાના વિકલ્પો પણ મોક્ષનું સત્ય કારણ નથી. સત્ય કારણ તો ભૂતાર્થસ્વભાવના આશ્રયે થયેલી શુદ્ધઆત્માની શ્રદ્ધા જ છે; તેને જ ‘સત્યાર્થ’ કહેલ છે. નિશ્ચય કહો કે સત્યાર્થ કહો; તે મુખ્ય છે; અને બીજો વ્યવહાર છે તે ગૌણ છે, તે સત્યાર્થ નથી પણ આરોપ છે-ઉપચાર છે.

આત્મા જેમ સર્વજ્ઞસ્વભાવ છે તેમ તે અતીન્દ્રિય આનંદસ્વભાવ છે. આત્મા પોતે જ આનંદરૂપ છે, રાગમ તેનો આનંદ નથી, એટલે રાગના આશ્રયે મુખ્ય કે આનં થાય નહીં. તેમજ આ આત્માનો આનંદસ્વભાવ કોઈ દેવ ગુરુ-શાસ્ત્ર વગેરે બીજા પાસે નથી, એટલે બીજાના આશ્ર તે પ્રગટતો નથી. પોતાનો આનંદ જ્યાં ભર્યો હોય તેમ એકતાથી આનંદનો અનુભવ થાય. પોતાનો આનંદ પોતા જ ભર્યો છે, આનંદરૂપ પોતે જ છે, ને પોતામાં નજર કરે તે અનુભવાય છે. જેમ જ્ઞાનસ્વભાવ આત્મામાં છે તેથી આત્માના આશ્રયે સર્વજ્ઞતા થાય છે, તેમાં બીજા કોઈનો આશ્રય નથી; રાગ કે દેહના આશ્રયે સર્વજ્ઞપણું થતું નથી; કેમકે તેનાં ને નથી. તેમ અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ આત્મા છે, તેના આનંદમાં બીજા કોઈનો આશ્રય નથી; રાગ કે દેહના

આમથે આનંદ થતો નથી કેમકે તેમાં આનંદ નથી. જ્ઞાન ને આનંદ એનો સ્વભાવ છે તેના જ આમથે તે પ્રગટે છે; પણ એના સ્વભાવમાં જ્ઞાન ને આનંદ નથી તેના આમથે તે પ્રગટે નહીં.

મિત્ર એટલે પૂર્ણ આનંદ; તેના કારણરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે પણ અતીન્દ્રિય આનંદના જ અંગ છે. આત્માના આમથે તે પ્રગટે છે. આનંદની જાળના ને અંશો જ પૂર્ણ આનંદનું કારણ થાય છે. રાગ ને કાંઈ આનંદનો અંશ નથી એટલે ને આનંદનું કારણ પણ થતો નથી.—તેને મોક્ષમાર્ગ કોણ જાને? એનામાં અંશો પણ આનંદ નથી પણ હિંદી આકૃષ્ણ છે એવા રાગભાવો પૂર્ણઆનંદરૂપ મોક્ષનું કારણ કેમ થાય? નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-એ ત્રણે આનંદરૂપ છે, રાગ વગરનાં છે અને આત્માને જ આધીન છે, તે જ પૂર્ણ આનંદરૂપ મોક્ષનું કારણ છે. શુભરૂપ પર્યાય પૂર્ણ શુભને સાધે છે, પણ દુઃખરૂપ પર્યાય શુભને સાધી શકે નહીં. શુભરાગવડે વીતરાગમાર્ગ સધાય નહીં. રાગના અભાવરૂપ અંશો વીતરાગતા વડે જ વીતરાગમાર્ગ સધાય છે. પુણ્ય-પાપના રાગમાં આનંદ ક્યાં છે—કે તેના આમથે તે પ્રગટે? આનંદ કહો કે મોક્ષમાર્ગ કહો; તે આનંદનો કોઈ અંશ રાગમાં નથી, ને આનંદમાં રાગ નથી, એટલે તેઓ એકબીજાનું કારણ પણ નથી. આ રીતે રાગ ને મોક્ષમાર્ગ નથી એટલે વ્યવહારના આમથે મોક્ષમાર્ગ નથી. રાગ વગરનો જે શુદ્ધસ્વભાવ તેના

જ આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ છે.—આ જૈનધર્મનો સિદ્ધાંત છે.

જૈનસિદ્ધાન્તનું તથ્ય એ છે કે, આત્મા પોતે જ્ઞાન-આનંદ થી ભરપૂર ભગવાન છે—તે અનુભવમાં આવે. આવા અનુભવને જ જૈનશાસન કહ્યું છે. જ્ઞાન-આનંદસ્વરૂપમાં દષ્ટિ કરીને એકાગ્ર થતાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-આશ્રિત પ્રગટે છે, ને પૂર્ણ લીન થતાં મોક્ષદશા થાય છે. અંશ અને અંશી એક જાતના હોય છે; અંશીનો અંશ તેવી જાતનો હોય છે; સાચા કારણ-કાર્ય એક જાતનાં જ હોય છે; અંશ પોતાની જાતના અંશીના જ આશ્રયે પ્રગટે, પણ વિજાતના આશ્રયે ન પ્રગટે. સાચા જ્ઞાનનો અંશ જ્ઞાનના જ આશ્રયે પ્રગટે, રાગના આશ્રયે ન પ્રગટે. રાગના સેવન વડે તો રાગનું જ કાર્ય પ્રગટે, પણ જ્ઞાન ન પ્રગટે. અંશીની સાથે એકતા કરીને પ્રગટેલો અંશ તે જ સાચા અંશ છે. (પૂર્ણતાના લક્ષે શરૂઆત તે જ સાચી શરૂઆત છે.) પૂર્ણતાનું લક્ષ કહો કે સમ્યગ્દર્શન કહો, તેનાથી જ મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત છે. આત્મા આખો આનંદસ્વભાવ છે, તેના અનુભવથી જ આનંદ પ્રગટે છે. રાગના આશ્રયે આનંદનો અનુભવ કદી ન થાય, કેમકે આનંદ તે કાંઈ રાગનો અંશ નથી. એ જ રીતે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા પણ રાગના આશ્રયે થતા નથી, કેમકે તે જ્ઞાનાદિ કાંઈ રાગના અંશ નથી. રાગના આશ્રયે તો રાગ પ્રગટે, કાંઈ મોક્ષમાર્ગ ન પ્રગટે.

જુઓ, આ સત્યાર્થ મોક્ષમાર્ગ ! સાચા મોક્ષમાર્ગ રાગ વગરનો છે. આત્માના જ્ઞાન ને આનંદ તે રાગ વગરના છે.

જ્ઞાનને આનંદ તે આત્માના મુખ્ય ગુણ છે. 'ચિદાનંદમય નમ' વગેરે મંત્રો આત્માના સ્વમાત્રને સૂચવે છે. તેમાં પણ વીર્ય વગેરે અનંત ગુણો સમાઈ જાય છે. જે ગુણથી જુઓ તે ગુણસ્વરૂપ આપો આત્મા રહાય છે. આનંદની મુખ્યતાથી જુઓ તો આપો આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનની મુખ્યતાથી જુઓ તો આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે; એ જ રીતે મહા વગેરે અનંત ગુણસ્વરૂપ આપો આત્મા છે; તેના લક્ષથી સમગ્રમાર્ગ-જ્ઞાન-આનંદ પ્રગટે છે. આત્માના લક્ષે રાગ પ્રગટતો નથી. તેનો તો અભાવ થઈ જાય છે. રાગ તે આત્મગુણ નથી એટલે રાગના આમયે આત્માના કોઈ ગુણ (સમગ્રમાર્ગનાદિ) પ્રગટતો નથી. બધાય ગુણોની નિર્ભજ પર્વાય આત્માના જ આમયે પહોંચે છે; પાતાના જ્ઞાનાદિ ગુણ-પર્વાયાને ખાસ કરનાર વસ્તુ આત્મા જ છે. જેનામાં જે ગુણ જ નથી તેના આમયે તે ગુણનું કાર્ય પ્રગટે નહીં; જેમાં ગુણ હોય તેના જ આમયે તેનું કાર્ય પ્રગટે. જેનામાં જ્ઞાન હોય તેના આમયે ડેવગજ્ઞાન થાય, જેનામાં આનંદ હોય તેના આમયે આનંદ થાય. જેનામાં જ્ઞાન કે આનંદ છે જ નહીં તેના આમયે તે કયાંથી પ્રગટે ? મારે હે હવ ! પરનો આમય હોય તે સ્વરૂપની સાથે જોઈને તેનો જ આમય કર.... આ કોમલ્લસાથી કર એટલે કે સીધા કર. આત્માના હિતના આ કાર્ય

અરે હવ ! તારી અવસ્થા

વીર્યવાન આત્મા છે કે જે સ્વબળ વડે રતનત્રય પ્રગટ કરે છે. બળ નામની એક ઔષધિ આવે છે તેમ આત્મામાં વીર્ય-બળરૂપ એવું ઔષધ છે કે જે સર્વ કપાયરોગનો નાશ કરીને અધિકારી રતનત્રયનું અને કેવળજ્ઞાનાદિ-ચતુષ્ટયનું અનંત બળ આપે છે; રાગમાં એવું બળ નથી કે રતનત્રય આપે. અનંત ગુણરૂપ જે આત્મસ્વભાવ છે તેના જ આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષ પ્રગટે છે. આવો સાચો મોક્ષમાર્ગ વિચારીને તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ.

નિશ્ચયથી સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-આશિષની એકતારૂપ એક જ મોક્ષમાર્ગ છે; જે મોક્ષમાર્ગ નથી. ‘એક દ્રોણ ત્રણકાળમાં પરમાર્યનો પંથ.’ એક નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ અને એક વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ—એમ જે મોક્ષમાર્ગ માનવા મિથ્યા છે—એમ પં. યોગસૂત્રમાં મોક્ષમાર્ગ—પ્રકાશકમાં કહ્યું છે. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ વિચાર્ય પીઠા કોઈને મોક્ષમાર્ગ કહેવો તે અરુણર મોક્ષમાર્ગ નથી. પણ માત્ર કિયાર છે—એમ જાણવું. શુદ્ધ આત્મતત્ત્વને જાણીને, શ્રદ્ધા કરીને, તેના અનુભવ વડે જ મોક્ષ પમાય છે, બીજો માર્ગ નથી. નથી.

ભગવતોએ પરમ આપપણને સ્વીયે ત્રણેકાગ્રના મુખમુખોને
પત્ર એ જ પ્રકારનો ઉપદેશ કર્યો અને પછી તેઓ શિક્ષાને
પામ્યા. ખાટે નિર્વાણનો અન્ય માર્ગ નથી એમ તક્કી થાય
છે. આ રીતે એક જ પ્રકારના સમ્યક્ માર્ગનો નિર્ણય કરીને
આમાર્ગે રવ કહે છે કે અહો ! આનો શિક્ષામાર્ગ ઉપદેશનારા
ભગવતોને નમસ્કાર હો.

અર્હંત સૌ કર્મોનલો કરી નાશ એ જ વિધિ વડે,
ઉપદેશ પત્ર એમ જ કરી, નિર્વૃત્ત થયા, નમું તેમને.
મમજ્ઞા-ગિતો-તીર્થ કરો એ રીત સેવી માર્ગને,
સિદ્ધિ વર્ષા, નમું તેમને; નિર્વાણના તે માર્ગને.

શુદ્ધઆત્મઅનુભૂતિરૂપ જે નિશ્ચય રત્નત્રય તે સિવાય
બીજો કોઈ શિક્ષાનો માર્ગ નથી-નથી. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-
ચારિત્ર એ ત્રણે સ્વરૂપ એક શિક્ષામાર્ગ છે, પણ શુદ્ધ શુદ્ધ
ત્રણ શિક્ષામાર્ગ નથી. સમ્યગ્દર્શન હોય ત્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન સાથે
હોય જ છે, અને ત્યાં અનંતાનુબંધી કથાવના અભાવરૂપ
ચારિત્રના અંશ પણ હોય છે. આ રીતે શુદ્ધ રત્નત્રયરૂપ
એકજ શિક્ષામાર્ગ છે. પછી તે રત્નત્રયની શુદ્ધિમાં તારતમ્યપણે
બહે અનેક પ્રકાર હોય, પણ તેમાં જાન એક જ છે; જેટલી
રત્નત્રયની શુદ્ધતા છે તેટલો જ શિક્ષામાર્ગ છે, બીજો કોઈ
શિક્ષામાર્ગ નથી.

પ્રશ્ન:—પણે કેકાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બે પ્રકારે
શિક્ષામાર્ગ દેહ્યા છે અને તમે તો શિક્ષામાર્ગ એક જ કહો છો,

તો તેમાં વિરોધ નથી ?

ઉત્તર:—ના; સાચો મોક્ષમાર્ગ એક જ છે, અને બીજો કોઈ ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નથી—એમ નિર્ણય કરીને સાચા મોક્ષમાર્ગને જ મોક્ષમાર્ગરૂપે અદ્વલુ કરવો, તે જ અવિરુદ્ધપણું છે. પણ, નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ તે પણ માર્ગ છે, અને વ્યવહાર-મોક્ષમાર્ગ તે પણ માર્ગ છે—એમ બંનેને સાચાં માનીને અંગીકાર કરતાં તો વિરોધ આવે છે. એક નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ તે સાચો માર્ગ છે અને બીજો માર્ગ કહેવો તે તો માત્ર ઉપમાર છે, તે સાચો માર્ગ નથી,—એમ ઓળખતાં જ સાચા મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેમાં જ બંને નયોના સાચા અર્થનો સ્વીકાર થાય છે.

આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવની અનુભૂતિસ્વરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-સાધિતના જે શુદ્ધ વીતરાગ પરિણામ છે તે તો સાચો મોક્ષમાર્ગ છે એટલે નિશ્ચયથી ખરેખર તે મોક્ષમાર્ગ છે; અને ત્યાં જે સાચો મોક્ષમાર્ગ તો નથી પણ મોક્ષમાર્ગની સાથે નિમિત્તપણે વર્તે છે તેને પણ મોક્ષમાર્ગ કહેવો તે વ્યવહાર છે. ‘જાગળ તો વચકારો’— વ્યવહારને નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગનું કારણ કહી તે પણ ઉપમાર છે એટલે નિમિત્તરૂપ છે—એમ અનુભવે. જેમ ઉપાસન વગરનું નિમિત્ત તે ખરેખર નિમિત્ત નથી. તેમ નિશ્ચયની અવિદ્યા વગરનો વ્યવહાર તે ખરેખર વ્યવહાર નથી. નિશ્ચય વગર એકલો વ્યવહાર હોતો નથી, એટલે હોતાં એકલો વ્યવહાર હોય ન તેનાથી નિશ્ચય પ્રમાય-

એ વાત સાચી નથી. ‘બને સાથ રહેલ’ —એટલે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બને સાથે રહેલા હોવા છતાં તેમાં સત્ય શોધ-માર્ગ તો એક જ છે, બે નથી.

સાચા શોધમાર્ગના નિર્ણય માટે આ વાત પ્રયોજનભૂત હોવાથી વારંવાર યૂગ્ય છે. સાધકને એક પર્યાયમાં નિશ્ચય-વ્યવહાર બને સાથે વર્તે છે, તેમાં નિશ્ચય રત્નત્રય તે સત્યાર્થ શોધમાર્ગ છે, અને તેને અનુકૂળપણે મહા-જ્ઞાન-ચારિત્રના જે શુભવિકલ્પો વર્તે છે તેમાં શોધમાર્ગના વ્યવહાર કરવો તે ઉપચાર છે, તે સત્યાર્થ નથી. એક જ સત્ય શોધમાર્ગ, તે બીજો સત્ય નહિ પણ ઉપચાર, —એમ શોધમાર્ગનું સ્વરૂપ વિચારવું. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંને કોમાં મળે તે એક શોધ-માર્ગ છે-એમ નથી. નિશ્ચય તે એક જ શોધમાર્ગ છે.

- શુદ્ધઆત્માની મહા તે એક જ સમ્યગ્દર્શન છે;
- શુદ્ધઆત્માનું જ્ઞાન તે એક જ સમ્યક્જ્ઞાન છે;
- શુદ્ધઆત્મામાં લીનતા તે એક જ સમ્યક્ચારિત્ર છે.
- આવા શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ એક જ શોધમાર્ગ છે.
- વ્યવહારના વિકલ્પોનો તેમાં અસ્થાવ છે.

નિશ્ચયની ભૂમિકામાં તેને યોગ્ય જ વ્યવહાર હોય છે, તેનો સ્વીકાર છે, પણ તેને સત્ય શોધમાર્ગ તરીકે જ્ઞાની સ્વીકારના નથી.

]

પ્રશ્ન—જે વ્યવહાર રત્નત્રય છે તે ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નથી, તો ઉપચારથી તેને મોક્ષમાર્ગ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર—કેમકે નિશ્ચય સાથે તે ભૂમિકામાં તેવો જ વ્યવહાર નિમિત્તપણે હોય છે, વિપરીત નથી હોતો, —એમ તે ભૂમિકાનું જ્ઞાન કરાવતા તેમાં મોક્ષમાર્ગનો ઉપચાર છે. જેમ બ્રિજાડીમાં વાઘનો ઉપચાર તે એમ સૂચવે છે કે બ્રિજાડી પાતે ખરેખરો વાઘ નથી, ખરો વાઘ એનાથી બીજો છે; તેમ વ્યવહારમાં મોક્ષમાર્ગનો ઉપચાર તે એમ સૂચવે છે કે વ્યવહાર પાતે ખરેખરો મોક્ષમાર્ગ નથી, ખરો મોક્ષમાર્ગ એનાથી બીજો છે. ‘જ્ઞાન તે આત્મા’ એટલા ગુણગુણીભેદના વિકલ્પરૂપ વ્યવહાર પણ મોક્ષનું સાધન થઈ શકતો નથી, ત્યાં બીજા સ્થૂળ રાગની શી વાત ?

* મોક્ષમાર્ગ એ નથી, એક જ છે; તેમ—

- મોક્ષમાર્ગમાં જે સમ્યક્દર્શન છે તે એ નથી, એક જ છે;
- મોક્ષમાર્ગમાં જે સમ્યક્જ્ઞાન છે તે એ નથી, એક જ છે;
- * મોક્ષમાર્ગમાં જે સમ્યક્ચારિત્ર છે તે એ નથી, એક જ છે.

પટ્ટી ભરે તે સમ્યક્દર્શનના ત્રણ ભેદ પડે, સમ્યક્જ્ઞાનના ત્રણ ભેદ પડે તે સમ્યક્ચારિત્રના ત્રણ ભેદ પડે, પણ તે બધામાં સ્વદેવચાર્યના પ્રકાર એક જ છે; તે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના કેઈ પણ પ્રકાર પરદાન્યને આશ્રિત નથી, કે તેમાં

ભગવાન આત્મા મહાન પદાર્થ, તેમાં અતર્ક્ય બ્રહ્મ-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ શોધમાર્ગ છે; એનાથી જુદા કોઈ બીજો શોધ-માર્ગ કહેવો તે તો વાળીનો વિલાસ છે, —તેનું વાચ્ય નિમિત્ત અને રાગ છે; પણ શોધમાર્ગનું તે ખરું-સત્ય સ્વરૂપ નથી. સત્ય શોધમાર્ગ શુદ્ધઆત્માની અનુભૂતિમાં જ સમાય છે, તે નિર્વિકલ્પ છે, કોઈ વિકલ્પ તેમાં નથી. આવો શોધમાર્ગ ચોધાગુણસ્થાનથી રાજ ધર્મ બને છે. સમન્તભદ્રસ્વામીએ ‘ગૃહસ્થો મોક્ષમાર્ગસ્થઃ’ એમ કહીને સમ્યગ્દષ્ટિ શુદ્ધસ્થને પણ શોધમાર્ગમાં ગણે છે. એટલે કોઈ એમ કહે કે ચોધા-પાંચમા-છઠ્ઠા ગુણસ્થાને એકલો વ્યવહારશોધમાર્ગ છે ને પછી સાતમા ગુણસ્થાનથી એકલો નિશ્ચયશોધમાર્ગ છે, —તો એ વાત બરાબર નથી. ચોધાગુણસ્થાનથી જ બને સાથે છે. તેમાં જેટલા અંશે શુદ્ધતા છે તે સાથે શોધમાર્ગ છે, અને જેટલા રાગાદિ છે તે શોધમાર્ગ નથી. આમ બધા પડખેથી જાળખીને સત્ય શોધમાર્ગને અંગીકાર કરવો જોઈએ.

અહો ! આવો સરસ-સુંદર સ્વાધીન શોધમાર્ગ, તે જ મહાન સુખનું કારણ છે—એમ જાણીને બહુ-માનપૂર્વક તેનું સેવન કરો.

રાગથી પણ જુદા અનુભવ થાય છે. આવા અનુભવપૂર્વક આત્માની શ્રદ્ધા તે સાચું સમ્યગ્દર્શન છે; આમાં એકલા સ્વતત્ત્વની દૃષ્ટિ છે. સ્વલક્ષ કરતાં જ પરદ્રવ્યો અને પરભાવોની સાથે એકતાબુદ્ધિ છૂટી જાય છે. આ રીતે સ્વમાં એકત્યબુદ્ધિરૂપ આત્મરુચિ તે સમ્યગ્દર્શન છે.

‘માપમેં રુચિ’-આપ એટલે પોતાનો આત્મા, તેનું સ્વરૂપ ઓળખીને, નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન સહિત તેની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. આદ્યદૃષ્ટિથી સંયોગમાં ને રાગમાં ‘આ હું’ એમ મિથ્યા માન્યું હતું, તે માન્યતા છોડીને અંતરમાં ‘આ હું’ એમ નિજસ્વભાવની પ્રતીત કરતાં સમ્યક્ત્વ થયું, પોતાનો આત્મા જોવો છે તેવો ઓળખાણમાં આવી ગયો. એકલા શુદ્ધસ્વભાવમાં જ રુચિનો પ્રવેશ થયો, ત્યાં કોઈ વિકલ્પમાં રુચિ ન રહી, એટલે તેના અવલંબને ધર્મનો કાંઈ પણ લાભ થયે-એવી બુદ્ધિ ન રહી. પરથી જુદા ને વિકલ્પથી જુદા થઈને શુદ્ધાત્મારૂપે જ પરિણમ્યો; આયુ’ સમ્યક્પરિણમન તે ભલું છે. તે શુદ્ધ છે, તે નિશ્ચયભાદ્રામાર્ગનું અંગ છે. ભાદ્રને સાધવાની તે કળા છે. ‘રુચિ સમ્યક્ત્વ ભક્તિ દે...ને સમ્યગ્જ્ઞાન કલા દે’ આત્માની રુચિ ને આત્માનું જ્ઞાન તે ભાદ્રને સાધવાની કિતમ કળા છે. પરનું જાણવાનું કે શાસ્ત્ર તરફનું જાણવાનું-તે નહિ; પણ આપણ એટલે આત્માનું સ્વરૂપ, તેને પરથી ભિન્ન જાણવાનું ને સાચી જ્ઞાનકળા છે. જીવ બદારની બહિષ્કાર અલેક કળા શીખવો પણ આત્મજ્ઞાનની કળા તેનું

પૂર્વે કરી જાતી નથી. જ્ઞાન આત્મસ્વભાવની સન્મુખ થયું ત્યારે સમ્યજ્ઞાનની કળા ખીલી, આત્મજ્ઞાન થયું ને પ્રાપ્તિ આર્થ દ્વિષાયો. આત્મજ્ઞાન પાસે નવતત્ત્વ વગેરેનું વ્યવહારુ જાણપણું ગૌણ થઈ ગયું. ‘લેણે આત્મા જાણે તો સર્વ જાણું’,—તેને જ્ઞાનની કળા ખીલી, હવે આમળ થીને કેવળ-જ્ઞાનરૂપી પૂર્ણિમા થશે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવા માટેની આ સમ્યજ્ઞાનકળા છે તે કેવળજ્ઞાન સાથે આનંદની કેદી કરે છે, આનંદની કીડા કરતીકરતી તે કેવળજ્ઞાનને સાથે છે. અહા ! શોભાચુક્રસ્થાને સુહરુપનું સમ્યજ્ઞાન તે પણ કેવળ-જ્ઞાનની જાતનું જ છે. પૂર્ણ ચંદ્રનો અંશ પણ ચંદ્રની જાતનો જ હોય, તે કાંઈ ઠીકરું ન હોય; તેમ સમ્યક્ભતિમુતજ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાનની જાતના જ છે, તે કાંઈ રાગની જાતના ઠીકરા લેવા નથી. અહા, શુદ્ધ ચિત્તન્યસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં કેવળ-જ્ઞાનની એક કળા ખીલી. આવી લેજ્ઞાનકળા તે પ્રાપ્તિને સાધનારી છે.

પાદ્રવ્યનર્થે મિથ્યા આપમેં કૃષિ સમ્યવત્ત્વ મળા દે ।

આપરૂપકો જાણવનો સો સમ્યજ્ઞાન વળા દે ।

હે ભવ ! પ્રાપ્તિમુખને મરિ ઉં આપા સમ્યગ્દર્શન-સમ્યક્-જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્રરૂપ પ્રાપ્તિમાર્ગમાં ઉદગમી થા. પાતાના આત્માની સન્મુખ થઈને આત્માની કૃષિ તે સમ્યગ્દર્શન છે, આત્માનું જ્ઞાન તે સમ્યજ્ઞાન છે; અને સમ્યક્ચારિત્ર કેટું છે ? કે-

દશામાં સાથે નિમિત્તરૂપ છે. વીતરાગતા જ ચારિત્ર છે, રાગ તે ચારિત્ર નથી. રાગ વગરનાં રતનત્રય જ મોક્ષતું કારણ છે, રાગ તો આશ્રયતું જ કારણ છે, તે મોક્ષતું કારણ નથી.

અહા! આવો ચોકબો વીતરાગી માર્ગ! તેને ભૂક્ષીત અજ્ઞાની લોકોએ રાગમાં મોક્ષમાર્ગ માની લીધો. રાગને મોક્ષ-માર્ગ માનવો તે તો, કાચના કુટકામાં મોટો મહા કિંમતી ચૈતન્યહીરો માંગવા જેવું છે. રાગવડે મોક્ષ થવાનું જે માને છે તેણે તો રાગ જેટલી જ મોક્ષની કિંમત કરી છે, વીતરાગી આનંદરૂપ મોક્ષની તેને ખબર નથી. બાપુ! પૂણું આનંદથી ભરેલું મોક્ષપદ તે એવું નથી કે તને રાગમાં મળી જાય. વીતરાગી આનંદરૂપ મોક્ષ મારેની કિંમત પણ કોઈ અલૌકિક છે. અખંડ ચૈતન્યસ્વભાવને સ્વીકારીને તેના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર-રૂપ વીતરાગભાવ વડે જ મોક્ષ સંધાય છે, એનાથી જુદું બીજું કોઈ સાધન નથી.

અહા, જ્ઞાનાનંદના અનંત કિરણોથી અમકતો ચૈતન્ય-હીરો...તે તો વીતરાગતાનો પૂંજ છે; તેમાં લીનતારૂપ વીત-રાગતા ને જ ચારિત્ર છે. આવા ચારિત્રને ભગવાને પરમધર્મ કહ્યો છે. એને ખદલે જે પરમાં ને રાગાદિ વ્યવહારભાવોમાં લીન થઈને તેને ચારિત્રધર્મ સમજી દેયે તે તો મિથ્યાદષ્ટિ છે, તેને તો વ્યવહારચારિત્ર પણ હોતું નથી. (લીન ભગો વ્યવ-હારમાં મુક્તિ કદાંચે મેળાય ?)

પરંતુ ચારિત્ર ને પદ્ધતિ સમ્યક્દર્શન-એમ જે માને છે

તેને તો સમ્યક્દર્શનની કે ચારિત્રની એકેયની ખબર નથી. બાઈ! મદ્દા વગર ચારિત્ર કેવું? આત્માને બાજુ વગર તું હીન શેમાં થઈશ? ચારિત્રનું મૂળકારણ તો સમ્યક્દર્શન અને જ્ઞાન છે; તેને બદલે શુભસાગને જ તેં ચારિત્ર માની લીધું, અને પાછો તે શુભસાગરૂપ ચારિત્રને તેં સમ્યક્દર્શનનું કારણ માન્યું, એટલે તારે તો આખો મોક્ષમાર્ગ સાગરૂપ જ થયો, એમાં વીતરામતા કે શુદ્ધાત્માનો આશ્રય કરવાનું તો કયાંય આવ્યું નહીં. સ્વદ્રવ્યના આશ્રયરૂપ વીતરામતા વગર મોક્ષમાર્ગ કેવો? શુદ્ધાત્માના જ આશ્રયે સાચા સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, ને તે જ મોક્ષમાર્ગ છે.

સમયસાર ગા. ૨૭૬-૨૭૭માં કહે છે કે-શુદ્ધઆત્મા તે જ્ઞાન છે કારણ કે તે જ્ઞાનનો આશ્રય છે, શુદ્ધઆત્મા તે દર્શન છે કારણ કે તે દર્શનનો આશ્રય છે, અને શુદ્ધઆત્મા તે ચારિત્ર છે કારણ કે તે ચારિત્રનો આશ્રય છે.-આ પ્રમાણે નિશ્ચય છે. શુદ્ધઆત્માના જ આશ્રયે નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે એટલે અભેદપણે તે ત્રણેને શુદ્ધઆત્મા જ કહી દીધો.

સાંજોનું જ્ઞાન, નવપદાર્થોની મદ્દા અને પંચમહાધત્તના શુભભાવરૂપ ચારિત્ર તે વ્યવહાર છે; કેમકે તે હોવા છતાં-જો શુદ્ધાત્માનો આશ્રય ન હોય તો-સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર નથી હોતાં.

-માટે પરાંચિત એવો વ્યવહાર તે મોક્ષમાર્ગમાં નિષેધ

હેતુ પણ ન થયો (-એમ સ્વયં ગતિ ન કરનારને ધર્માસ્તિકાય હેતુ પણ થતો નથી તેમ).

તે એકલો વ્યવહાર તે ખરેખર નિશ્ચયનો હેતુ થતો હોય તો-

‘ મુનિવ્રતધાર અનંતવાર એવક ઉપજાયો,
પે નિજ આતમજ્ઞાન મિન મુખ લેશ ન પાથો.’

-પંથમહાપ્રતાપિ વ્યવહાર અનંતવાર કરવા છતાં તે જીવને તે નિશ્ચય અદ્વા-જ્ઞાન-આશિવનો હેતુ કેમ ન થયો ? ઉપાદાન વગર નિમિત્ત શું કરે ? ઉપાદાન-નિમિત્તના રોહશમાં પણ પં. ભગવતીકાસજી કહે છે કે-

ઉપાદાન નિજબલ જહાં તહાં નિમિત્ત પર હોય,
બેદજ્ઞાન પરમાણુ વિધિ વિરલા બુઝે કોય.

જ્યાં ઉપાદાન પાતાના સામર્થ્યવડે કાર્ય કરે છે ત્યાં બીજા સંધોગં નિમિત્તરૂપે હોય છે; તેમ જ્યાં સ્વદ્રવ્યના આગ્રયરૂપ ઉપાદાનના બળથી નિશ્ચય / શિક્ષમાર્ગ પ્રગટે ત્યાં નિમિત્તરૂપે તેને યોગ્ય વ્યવહાર હોય છે.

આત્મા પરદ્રવ્યોથી સદા જુદો છે; પાતાના આવા આત્માનો અટલ વિશ્વાસ તે સમ્યગ્દર્શન છે. અટલ એટલે જે કદી રખે નહિ, આત્માથી કદી જુદો પડે નહીં, સિદ્ધશામાંય આત્મા સાથે સદાય રહે-તે નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન છે. વ્યવહાર-

કે જીવતત્ત્વ કે

જગતમાં જીવો અનંત છે. સ્વભાવથી બધા જીવો સિત્ત-
સિત્ત એકસરખાં છે. પણ અવરથા અપેક્ષાએ જીવોના ત્રણ
પ્રકાર પડે છે—બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા. બહા-
રમાં શરીરને જ આત્મા માનનારા જીવો બહિરાત્મા છે, એવા
જીવો અનંતા છે. અંતરમાં રહીથી સિન્ન આત્માને જાણનારા
જીવો તે અંતરાત્મા છે, તેના અનેક પ્રકાર છે; આવા અંત-
રાત્મા જીવો અસંખ્યાતા છે. સર્વજ્ઞ પરમપદને પામેલા જીવો
તે પરમાત્મા છે;—તેના બે પ્રકાર—અરિહંત અને સિદ્ધ; સિદ્ધ-
પરમાત્મા અનંતા છે, અરિહંતપરમાત્મા સાખો બિરાજે છે.
આવા કોઈ સહિત જીવતત્ત્વ તે વ્યવહારસમ્યક્દર્શનને વિષય
છે. નિઃશયસમ્યક્દર્શનમાં પોતાના શુદ્ધજીવની નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ
છે, તેમાં કોઈ કોઈ નથી. કોઈને જાણતી વખતે પણ સમકિતી-
જીવ એકલા કોઈમાં જ નથી રોકાતા, અકોઈ શુદ્ધઆત્માને
લક્ષમાં રાખીને કોઈને જાણે છે. કેવળજ્ઞાન વગરે પર્યાયો થવાનું
સામર્થ્ય શુદ્ધઆત્મામાં ભરેલું છે, તેથી શુદ્ધઆત્માની
પ્રતીતિમાં એ બધું સમાર્થ જાય છે. શુદ્ધઆત્માની પ્રતીતિમાં
પરમાત્માની પ્રતીતિ પણ સમાર્થ ગર્હ. આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવને
અનુસવમાં લીધો ત્યાં અરિહંતભગવાન અને સિદ્ધભગવાનને
બાજબી લીધા.

કે અમીચ તત્ત્વ કે

અજીવના મુખ્ય પાંચ પ્રકાર—પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય,

• આસ્રવ તથા બંધ તત્ત્વ •

મિથ્યાત્વાદિ ભાવો વડે કર્મોના આસ્રવ તથા બંધ થાય છે; પાપ અને પુણ્ય તે પણ આસ્રવ તથા બંધમાં સમાય છે. પુણ્ય-પાપ વચ્ચે આસ્રવ છે તેને આસ્રવરૂપે જાણવા, પણ તેને સંવરમાં ન ભેળવવા, તે આસ્રવતત્ત્વની મહત્તા છે. આસ્રવનો કોઈ પ્રકાર જીવને હિતરૂપ નથી, કે તે શાશ્વત્વ કારણ નથી એમ જાણવું જોઈએ. જો કોઈ પ્રકારના આસ્રવને હિતરૂપ માને તો તે જીવને આસ્રવતત્ત્વની મહત્તા સાચી નથી. અશુભ કે શુભ એ બંને પ્રકારના બંધન હોવા કેવા છે, તેમાંથી એકેય સારાં નથી. શુભરાગ પણ જીવને બંધનું જ સાધન છે, તે કાંઈ શાશ્વત્વ સાધન નથી. નવતત્ત્વની સાચી ઓળખાણ કરે તેને પુણ્યની મીઠાશ રહે નહીં; પુણ્યને પણ તે હોવા કેવું સમજે.

• સંવર તત્ત્વ •

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ વીતરાગભાવ વડે કર્મોના સંવર થાય છે. આત્માની શુદ્ધતા થતાં અશુદ્ધતા અને કર્મો અટકી જાય છે. કર્મ ભૂમિકામાં કેટલા અશે સંવર હોય, ત્યાં કેવા નિમિત્ત હોય તે કેવા નિમિત્ત છૂટી જાય તે ઓળખવું જોઈએ; તેમાં વિપરીતતા ન હોવી જોઈએ. જેમ મુનિદસામાં વીતરાગભાવથી ઓટલો બધો મંવર થઈ ગયો છે કે ત્યાં વસ્ત્રના પરિવહની વૃત્તિ જોરેલો આસ્રવભાવ હોતો નથી, ને નિમિત્તરૂપે વસ્ત્રમહત્તાદિ હોતું નથી. આનાથી જે વિપરીત

માને તેને મુનિના સંવરની ખબર નથી, સંવરદશાવાળા મુનિને તેણે ઝાળખ્યા નથી. એ જ રીતે સમ્યક્દર્શન થાય ત્યાં માંસાહારાદિ જેવી પાપવૃત્તિ હોય જ નહીં એટલે તેવો પાપાસ્રવ પણ ત્યાં હોય જ નહીં, - એવી સંવરદશા ત્યાં હોય છે.

❀ નિર્જરા તત્ત્વ ❀

ધર્મીના ઉપયોગ જેમ જેમ સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થતો જાય તેમ તેમ શુદ્ધતા વધતી જાય છે, અને તેટલી અશુદ્ધતા તથા કર્મો ખરી જાય છે, તેનું નામ નિર્જરા છે. જીવની શુદ્ધતા વડે નિર્જરા થાય છે. કાંઈ ફેલની ક્રિયા વડે નિર્જરા થતી નથી. શરીર સુકાય ને દુઃખ લાગે તે કાંઈ નિર્જરાનું કારણ નથી એટલે કે તે ધર્મ નથી. ચેતન્યની શુદ્ધતારૂપ તપ છે તેના વડે સાચી નિર્જરા થાય છે અને તે ધર્મ છે. કર્મોની સ્થિતિ પાત્રીને જે સવિપાક નિર્જરા થાય છે તે તો બધા જીવોને થાય છે, તેની સાથે ધર્મના સંબંધ નથી, તે નિર્જરા મોક્ષનું કારણ નથી.

❀ મોક્ષ તત્ત્વ ❀

જ્યાં મંપૂર્ણ નિરાકુળ મુખ ને જ્ઞાન છે, અને જેમાં કર્મના-રાગના કે દુઃખના સર્વથા અભાવ છે એવી મોક્ષદશા છે. મોક્ષ મુ' છે, અને તેના ઉપાય મુ' છે તે ઝાળખાવું નેતર્યંમ. રાગના સર્વથા અભાવરૂપ જે મોક્ષ, તેના ઉપાય પણ રાગ વગરના જ છે. મોક્ષના ઉપાયરૂપ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરે રાગ વગરના છે. રાગ તે મોક્ષનો ઉપાય નથી, રાગને

જે મોક્ષનું સાધન માને છે તેને મોક્ષતત્ત્વની ખત્તર નથી. મોક્ષનાં કારણ અને બંધનાં કારણ વિગ્રહિત છે, તેમને સિત્રપણે જાણ્યા જોઈએ. જે બંધનું કારણ થાય તે મોક્ષનું કારણ ન થાય, ને જે મોક્ષનું કારણ થાય તે બંધનું કારણ ન થાય. —આમ સાતતત્ત્વોની ઝોળખાણમાં તો બધાય ખુલાસા આવી જાય છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનના શ્રીમુખથી જે સાતતત્ત્વનું સ્વરૂપ આવ્યું છે તેના જ્ઞાનમાં આખા વિશ્વનાં તત્ત્વોનું જ્ઞાન આવી જાય છે. છત્ર શું, અછત્ર શું, કયા ભાવથી છત્રને સુખ થાય, કયા ભાવથી છત્રને દુઃખ થાય, તેના જ્ઞાનવગર છત્રને ધર્મ કે સુખનો ઉપાધ ધર્ય શકે નહીં. મોક્ષદરારૂપે પરિણમિત આત્મા ને રવ, સંવર-નિર્જરારૂપે પરિણમિત આત્મા તે ગુરુ, —એમ સાચા દેવ-ગુરુની ઝોળખાણ પછી નવતત્ત્વના જ્ઞાનમાં આવી જાય છે. અને નવતત્ત્વના વિકલ્પોથી પાર ધર્યને જ્ઞાનઅનુભૂતિવરે શુદ્ધઆત્માને પ્રતીતમાં લેવો તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે. અહો, આ તો હજી વીતરાગ-જેનધર્મનો એકો છે, —ધર્મની પહેલી ભૂમિકા જે સમ્યગ્દર્શન તેની આ વાત છે.

વીતરાગ જેનમર્ગ સિવાય અન્યમતમાં તો સાચાં તત્ત્વો હોતાં નથી, કેમકે તેમાં તો સર્વજ્ઞતા જ નથી. જિતમતમાં સર્વજ્ઞભગવાને અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવરે જાણીને નવતત્ત્વો જે પ્રમાણે કહ્યાં છે તે પ્રમાણે જરાબર ઝોળખીને મદદ કરવી તે સમ્યક્ દર્શન વ્યવહારથી છે, તેમાં કોઈ અને વિકલ્પ છે તેથી તેને

ઉત્તર :—કેમકે તેણે અંતરમુખ થઈને શુદ્ધ આત્માની અનુભૂતિ કે શ્રદ્ધા ન કરી, ને એકલા નવતરવના સેદના વિકલ્પમાં જ અટક્યો, એટલે નિશ્ચયના લક્ષ વગરના એકલા વ્યવહારના પક્ષથી નવતરવને શાસ્ત્રઅનુસાર માન્યા ને તેના વિકલ્પને જ સમ્યગ્દર્શન માનીને તેમાં અટકી ગયો, તેથી તે સંસારમાં જ રખડ્યો. અહીં તેની વાત નથી. અહીં તો બ્રાહ્મમાર્ગમાં સમ્યગ્દર્શનસહિત તરવોની શ્રદ્ધા કેવી હોય છે તેની વાત છે; નિશ્ચયપૂર્વકના વ્યવહારની વાત છે. એકલી વ્યવહારશ્રદ્ધા તો અજ્ઞાનીએ કરી, પણ નિશ્ચયસહિતનો વ્યવહાર અજ્ઞાનીને હોતો નથી.

જો કે આ વ્યવહાર-તરવશ્રદ્ધા તે પોતે સમ્યગ્દર્શન નથી, પણ તેની સાથે શુદ્ધ આત્માની જે નિશ્ચયશ્રદ્ધા છે તે સાચું સમ્યગ્દર્શન છે, અને ત્યાં સાથેના વ્યવહારને સમ્યગ્દર્શનનો ઉપચાર આવે છે. જો સાચું હોય તો બીજામાં તેનો ઉપચાર થાય, પણ સાચા વગર ઉપચાર કેવો ?—એને તો ઉપચાર તે જ મન્ય થઈ જાયું ! આ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન તે કાંઈ શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય નથી, તે તો વિકલ્પસહિત જ્ઞાનની દશા છે. નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન તે શ્રદ્ધાગુણની સમ્યકપર્યાય છે, તે વિકલ્પવગરની છે. શ્રદ્ધામાં વિકલ્પ હોય નહીં, એ તો નિર્વિકલ્પ છે.

બ્રાહ્મશાસ્ત્રના પહેલા જ સૂત્રમાં બ્રાહ્મમાર્ગ તરીકે સમ્યક દર્શન જ્ઞાન-માર્ગિય કહ્યાં છે, એ ત્રણ નિશ્ચય છે. તરવાર્ય શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન કહ્યું તે તરવશ્રદ્ધાનમાં ભૂતાર્યદર્શિય

પાનાના શુદ્ધ આત્માની મદદ ભેગી જ પતે છે, તેથી તે નિશ્ચયસમ્ભવજનિ છે, ને તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. વ્યવહારતત્ત્વના બેરતું હાથ ને વિકલ્પ તે કાંઈ મોક્ષમાર્ગ નથી; પણ નિશ્ચય પ્રાપ્તિના વ્યવહારસમ્ભવજનિમાં તે તત્ત્વોનું જાણપણું હોય છે તેનું આ વર્ણન છે. તેમાંથી જીવતત્ત્વનું અને તેના બેરતું વર્ણન દ્વિતી ત્રણ ગાથામાં કરે છે. ॥૩॥

જઘન્ય અંતરાત્મા....અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ
તે પણ મોક્ષમાર્ગ છે.

છે; તે તત્ત્વમાં મૂઢ છે. એવા બહિરાત્મા જીવો અનંતા છે; જગતના જીવોનો મોટો ભાગ મિથ્યાદૃષ્ટિ-બહિરાત્મા છે. પણ બહિરાત્મપણું તે જીવનું ખરું સ્વરૂપ નથી, એટલે તેને છોડીને જીવ પોતે અંતરાત્મા તથા પરમાત્મા થઈ શકે છે.

❀ અંતરાત્માનું સ્વરૂપ ❀

હેલથી સિન્ન અંતરમાં આત્મસ્વરૂપને જે જાણે છે તે અંતરાત્મા છે. નરકમાં પણ જે સમ્યક્દૃષ્ટિ છે તે અંતરાત્મા છે. દેડકું, હાથી, વાંદરો, સિંહ વગેરે તિર્યંચોમાં પણ જે જીવો હેલથી સિન્ન આત્માને અંતરમાં અનુભવે છે તેઓ અંતરાત્મા છે. એવા અંતરાત્મા અસંખ્યાતા છે. ચોથાથી પારમા ગુણુ-સ્થાન મુખીના જીવો અંતરાત્મા છે. તેમાં જેઓ દ્વિવિધ પરિ-ગ્રહથી રહિત છે-અંતરમાં મિથ્યાત્વાદિ ગાહથી રહિત છે ને બાહ્યમાં વગ્નાદિથી રહિત છે, અને શુદ્ધોપયોગ વડે નિજ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં એકાગ્ર છે એવા મુનિવરો તે ઉત્તમ અંતરાત્મા છે, એટલે કે સાતમા ગુણુસ્થાનથી પારમા ગુણુસ્થાન મુખીના જીવો ઉત્તમ અંતરાત્મા છે; અંતરમાં આત્માના અનુભવ અહિંત જેઓ દેશવ્રતી-શ્રાવક છે કે મહાવ્રતી-મુનિ છે તેઓ મધ્યમ-અંતરાત્મા છે, એટલે કે પાંચમા ને છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનવર્તી જીવો મધ્યમ અંતરાત્મા છે; અને અવિરત-સમ્યક્દૃષ્ટિ એટલે જેને વ્રતાદિક ન દોવા છતાં પણ અંતરમાં હેલથી સિન્ન શુદ્ધઆત્માના અનુભવરૂપ સમ્યક્દર્શન થયું છે તે જીવો અવન્ય-અંતરાત્મા છે. આ રીતે ઉત્તમ-મધ્યમ અને

જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારના અંતરાત્મા જાણવા.-થાથાથી બારમા શુદ્ધસ્થાન સુધીના આ બધાય અંતરાત્મા જીવો આત્માને જાણનારા છે ને મોક્ષમાર્ગમાં ચાલનારા છે. બાર અંગને જાણનારા ગણધરભગવાન, અને એક નાતું સમ્યક્દષ્ટિ રહ્યું-એ બંને અંતરાત્મા છે, બંને ‘શિવમગચારી’ છે—મોક્ષમાર્ગી છે. જુઓ, થાથા શુદ્ધસ્થાનવર્તી અવિરત-સમ્યક્દષ્ટિ મુદ્ધરથને પણ મોક્ષમાર્ગી કહ્યા છે. સમન્તભદ્રસ્વામીએ પણ કહ્યું છે કે-‘મુદ્ધરથો મોક્ષમાર્ગસ્થ નિર્મોદો’ (રાનકરંડ-માવકાચાર)

ક પરમાત્માનું સ્વરૂપ ક

શુદ્ધાત્માના ધ્યાનરૂપ શુદ્ધોપયોગવડે ઘાતીકર્મને દૂર કરીને, કેવળજ્ઞાનરૂપ પરમપદ જેમણે પ્રગટ કર્યું છે તેઓ પરમાત્મા છે, તેઓ લોકાલોકને પ્રત્યક્ષ જાણનારા છે. તે પરમાત્માના બે પ્રકાર છે : અરિહંત પરમાત્મા, અને સિદ્ધ પરમાત્મા. અરિહંત પરમાત્મા શરીરસહિત હોવાથી તેમને સ-કલ પરમાત્મા કહેવાય છે; એવા લાખો અરિહંત ભગવંતો વિરહ-ક્ષેત્રમાં અત્યારે વિચરી રહ્યા છે, અને સદાય થયા કરે છે. સિદ્ધપરમાત્માને શરીર હોતું નથી તેથી તેમને નિ-કલ પરમાત્મા કહેવાય છે, તેઓ જ્ઞાનશરીરી છે, તેઓ આકેકર્મથી રહિત છે. તેરમા અને ચૌદમા શુદ્ધસ્થાને બિરાજમાન જીવો અરિહંત પરમાત્મા છે; અને શુદ્ધસ્થાનથી પાર, રહેલીત સિદ્ધ ભગવંતો છે. સિદ્ધ-પરમાત્મા એટલે ચાર ગતિથી મુક્ત જીવ,

તેઓ અનંતા છે. અરિહંત અને સિદ્ધપરમાત્મા આત્માના અનંત ગુણને અનુભવે છે.

-આમ ત્રણ પ્રકારમાંથી બાહ્યરાત્મગુણને હેયરૂપ જાણીને છોડવું; અંતરમાં દેહથી ભિન્ન શુદ્ધ પરમસ્વરૂપને ઓળખીને અંતરાત્મા થવું અને નિરંતર તેના જ ધ્યાનવડે પરમાત્મા થઈને નિત્ય અનંત આનંદનો અનુભવ કરવો. દરેક જીવમાં આવા પરમાત્મા થવાની તાકાત છે.

કોઈ કહે કે અમે ગામડામાં રહીએ, ધંધા-વેપાર-મજૂરીમાં જીવન વીતાવીએ, ને આ પરમાત્મા થવાની આવડી મોટી વાત આપ સમજાવો છો !

તો કહે છે કે-હા, ભાઈ ! તું ગામડામાં નથી રહ્યો, તું તો તારા અનંતગુણના મોટા વૈભવમાં રહ્યો છો. દુઃખથી છૂટવા માટે આત્માની દરકાર કરીને જે સમજવા માંગે તે દરેકને સમજાય તેવી આ વાત છે. તારા સ્વરૂપમાં જે છે તે જ તને બતાવીએ છીએ, એનાથી વિરોધ કાંઈ નથી કહેતા. આપુ ! જીવનમાં આ વાત લક્ષમાં લેવા જેવી છે, બાકી તો બધું ધ્યાનમાં છે, તેમાં આત્માનું કાંઈ હિત નથી. પૈસા કમાવા બાતર મજૂરીમાં જીવન વીતાવે છે પણ એ કરોડો રૂપિયામાં કે બંગલા-મંડરમાં કયાંય ગુણનો જાંટોય નથી, અરે ! સ્વર્ગમાંય ગુણ નથી ત્યાં મનુષ્યલોકના વૈભવની શી વાત ? ગુણ તો આત્માના અનંતદર્શન-જ્ઞાન આરંભમાં જ છે, બાકી બધારનાં કોઈ પણ પદાર્થના દર્શન તો આકુળતા ને દુઃખ જ છે.

ભાઈ! વિચાર તો કર કે—રૂપિયા, મકાન, મોટર વગેરે પદાર્થો તો જીવતત્ત્વ છે?—કે અજીવ? એ તો અજીવ છે. તો શું અજીવમાં કદી સુખ હોય? ના; એનામાં સુખ કદી છે જ નહિ, તો તે તને ક્યાંથી સુખ આપે? મારે અજીવમાં—પરમાં સુખશુદ્ધિ હોડ.

હવે તે અજીવ તરફના વલણનો તારો સાવ, (—પછી તે અશુભ હો કે શુભ) તેમાં પણ આકૃષ્ટતા ને દુઃખ જ છે, તેમાં કાંઈ ચૈતન્યના આનંદનું વેદન તો નથી.—માટે તે પરલક્ષી શુભાશુભભાવોમાંય સુખશુદ્ધિ હોડી રે.

સુખથી ભરેલો તારો આત્મસ્વભાવ, તેમાં ઉપયોગ ભેડતાં જ સ્વલક્ષે પરમ આનંદ અનુભવાય છે.

લુભો, સાતતત્ત્વને જાળવવામાં આ વાત આવી જાય છે.—

જ્ઞાન ને આનંદ જેમાં છે તે જીવતત્ત્વ;

તેની સન્મુખતાથી આનંદ અનુભવાય—તેમાં સંવર-
નિર્જરા-મોક્ષ આવ્યા.

જ્ઞાન ને સુખ જેમાં નથી તે અજીવતત્ત્વ;

તેની સન્મુખતાથી આકૃષ્ટતા અનુભવાય છે—તેમાં પુણ્ય-
પાપ-આસવ ને જાંઘ આવી ગયા.

આ રીતે તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરીને સમજે તો મોક્ષ-
માર્ગનો સાચો નિષ્કંધ થવા વગર રહે નહીં. ગામરમાં સાગ-
રની જેમ આ હલકાળાનાં નાના પ્રસ્તકમાં ઘણાં સામ્રોતો.

સાર ભરી લીધો છે; પંડિતજીએ પૂર્વાચાર્યોના ઉપદેશઅનુસાર કથન કર્યું છે.

સાત તત્ત્વોમાંથી જીવતત્ત્વ કેવું છે તેની આ વાત ચાલે છે. વિદેહક્ષેત્રોમાં દેહસહિત અરિહંતભગવંતો સદાય બિરાજે છે, અહીં ભરતક્ષેત્રમાં પણ અઢીહજાર વર્ષ પહેલાં અરિહંત ભગવાન સાક્ષાત્ વિચરતા હતા, તે ભગવંતોએ જીવાદિ તત્ત્વનું જેવું સ્વરૂપ કહ્યું તેવું જ્ઞાનીસંતોએ જીલ્યું, જાતે અનુભવ્યું અને શાસ્ત્રમાં કહ્યું; તે જ આહીં કહેવાય છે. સંસ્કૃતભાષામાં સિદ્ધાન્તસૂત્રોની પહેલપહેલી રચના કરનારા શ્રી ઉમાસ્વામી આચાર્ય વીતરાગતામાં બુદ્ધતા પરમ દિગંબર સન્ન હતા ને કુઠકુંઢાચાર્યદેવના તેઓ શિષ્ય હતા, તેમણે સ્વેતુ તત્ત્વાર્થસૂત્ર એ જૈનસિદ્ધાન્તની ગીતા જેવું છે, તેના ઉપર પૂજ્યપાદસ્વામી અક્ષાંકસ્વામી ને વિદ્યાનંદીસ્વામી જેવા મહાન આચાર્યોએ ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ’ ‘રાજવાર્તિક’ તથા ‘શ્લોકવાર્તિક’ જેવી માટી-માટી ટીકાઓ રચી છે; તે તત્ત્વાર્થ-સૂત્રમાં માક્ષમાર્ગ, સાતતત્ત્વો વગેરે ઘણા વિષયોનું વર્ણન કર્યું છે. પહેલા જ સૂત્રમાં અભ્યવદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને માક્ષમાર્ગ કહ્યા છે, તેમાં નિશ્ચય અભ્યવદર્શનાદિની વાત છે. જો કે ત્યાં સાત તત્ત્વોની વાત લીધી છે, પણ તે સાત તત્ત્વોને જાણીને તેમાંથી શુદ્ધતત્ત્વના વિષયરૂપ શુદ્ધાત્માને લક્ષમાં લઈને, તેની અનુભવ કરીને નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ કે જે આ નિશ્ચયઅભ્યવદર્શન અનિવર્તની તે વાત છે, જેમ અભયગરમાં ૧૩ મી યાત્રામાં

આચાર્યદેવે કહ્યું કે ‘ જીવાદિ નવતત્ત્વોને ભૂતાર્થથી ભણવા તે સમ્યગ્દર્શન છે ’ ત્યાં ભૂતાર્થદૃષ્ટિ કરતાં જ તેમાં શુદ્ધ-આત્માની પ્રતીત આવી, ને નવતત્ત્વના વિકલ્પ છૂટી ગયા. શુદ્ધદૃષ્ટિમાં નવ ભેદ નથી, તેમાં તો એકલો શુદ્ધાત્મ ભગવાન જ આનંદસહિત પ્રકાશમાન છે; ને આવા આત્માની દૃષ્ટિપૂર્વક નવતત્ત્વની પ્રતીતનું આ વર્ણન છે. એકલા નવતત્ત્વ ગોખ્યા કરે ને તેના વિકલ્પને અનુભવ્યા કરે પણ જો શુદ્ધઆત્માને દૃષ્ટિમાં ન હોય તો તેને સમ્યગ્દર્શન થતું નથી, તે તો બહિરાત્મા જ રહે છે. અહીં તો અંતરાત્મા થયેસો જીવ, વિકલ્પોથી છૂટા પડીને નવતત્ત્વને જોય છે તેમ જાણે છે તેની વાત છે, ને તેને બ્યવહારસમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. અંતરમાં શુદ્ધાત્મામાં જ સ્વામીત્વબુદ્ધિ વર્તે છે તે નિઃસ્વયસમ્યગ્દર્શન છે. અર્થાં દે

હોતા નથી. વ્યવહારમાં પણ સર્વજ્ઞભગવાને જે તત્ત્વો બતાવ્યા છે તેનાથી વિરુદ્ધ માન્યતા ધર્મીને હોય નહીં. અહો, આ તો નિશ્ચય-વ્યવહારની સંધિવાળો અલૌકિક જિનમાર્ગ છે, — વીતરાગભગવંતો જે માર્ગે આપ્યા તે માર્ગે જવાની આ વાત છે. એની શરૂઆત વીતરાગદષ્ટિ વડે થાય છે, રાગ વડે તેની શરૂઆત થતી નથી.

જેણે પોતાના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પૂર્ણ જ્ઞાનાતંદ્રસ્વરૂપ આત્માને ઝીંદ્યો છે, અનુભૂતિવડે અંતરમાં પોતાના પરમાત્મ સ્વરૂપને અનુભવ્યું છે તે અંતરાત્મા મોક્ષમાર્ગમાં આલનાર છે; તે પોતાની પર્યાયને પણ જાણે છે. પહેલાં અજ્ઞાનદશામાં બહિરાત્માપણું હતું, ત્યારે હું એકાંત દુઃખી હતો; તે દશા ટાળીને હવે અંતરાત્માપણું થયું છે ને આત્માનું સાચું મુખ અંશે અનુભવમાં આવ્યું છે; હવે શુદ્ધ આત્માના જ ધ્યાન વડે પૂર્ણ મુખરૂપ પરમાત્મદશા અલ્પકાળમાં થશે. આ રીતે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા ને પરમાત્મા એવા ત્રણ ભેદથી જીવને ઝાળખવો તે વ્યવહારશબ્દ છે. આવી દૃઢતામાં પ્રયોજનરૂપ આ ત્રણ પ્રકાર હીંચા, બાકી તો મોદગ્રાજ્ઞાનના અનેક પ્રકાર છે, એકેન્દ્રિયાદિ માર્ગના અવેશાએ અનેક પ્રકાર છે, એમ અનેક પ્રકારના પર્યાયભેદથી જીવને ઝાળખવાના વ્યવહાર છે. પરમાર્થમાં તો પોતાના દ્રવ્ય-ગુણ પર્યાયથી અભેદ એકાકાર શુદ્ધ જીવ છે. તેમાં કોઈ ભેદ પડતા નથી. આવી રીતના અંતરાત્મા વર્તે મુખ્ય ત્રણ ભેદ દશા, અભેદ પ્રકાર

કહેવા જાય તો પાર ન આવે, ને આ ત્રણ ભેદનું સ્વરૂપ બરાબર ઓળખતાં અંદર હેય-ઉપાદેયના વિવેક થઈ ને ભેદજ્ઞાનરૂપ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ જાય છે; તે ત્રણ ભેદને બહુનાર જીવ બહિરાત્મપણું ઠાડીને અંતરાત્મા થઈ ને, પરમાત્માને ધ્યાવે છે.

દેહથી ભિન્ન ચેતનારૂપ પાનાનું અસ્તિત્વ છે તેને ન દેખતાં, દેહ તે જ હું છું-એમ દેહને જ પાતાનો માનીને, અથવા દેહામિત રાગાદિ ભાવોરૂપે જ પાતાને અનુભવીને તે બાહ્યભાવોમાં જ જે વર્તે છે તે બહિરાત્મા છે; પાતે કોણ તે પર કોણ ? એનો પણ તેને વિવેક નથી એટલે તે તત્ત્વમાં મૂડપણે વર્તે છે. રાગાદિભાવો કાંઈ અંતરસ્વભાવના આશયે ઉત્પન્ન થયેલા નથી એટલે તે જીવના અંતરંગભાવ નથી, તે બાહ્યસ્વભાવના આશયે થયેલા બહિર્ભાવ છે. જીવનો અંતરસ્વભાવ જ્ઞાનઆનંદમય શુદ્ધ છે, તેના આશયે થયેલા સમ્યક્-ધર્મનાદિ ભાવો તે અંતરંગભાવ છે; તેને જે અનુભવે છે તે અંતરાત્મા છે અને બહિર્ભાવોને જ જે અનુભવે છે તે બહિરાત્મા છે. પરંમાં-બહારમાં આત્મપણું માને તે બહિરાત્મા; અંતરમાં પરથી ભિન્ન આત્માને રહે તે અંતરાત્મા; પૂર્ણ પાને પામેલા તે પરમાત્મા.

જે બહિરાત્મા છે, તે પણ જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા જ છે પણ અજ્ઞાનથી તે બહિરાત્મભાવરૂપે પરિવ્રમેયો છે; સમ્યક્દષ્ટિએ આત્મા જેવો છે તેવો બહુની બહિરાત્મપણું ઠાડતો છે, ને પરમાત્મપણને તે સાધે છે.

હવે વીતરાગવિજ્ઞાને જાણનારા અંતરાત્મા કેવા છે? સમય-સારમાં તો કહે છે કે પોતાની જ્ઞાનચેતના સિવાય બીજા કોઈ વાવને જરાપણ પોતાના માનતા નથી, પોતાને જ્ઞાનચેતનાપણે જ સદાય રહે છે-અનુભવે છે. તે જ્ઞાની અંતરાત્મા છે, અને હવે પોતે ભેદજ્ઞાન કરીને જ્યારે અંતરાત્મા થાય ત્યારે જ તે આવા અંતરાત્માને ખરેખર ઓળખી શકે છે. પોતે પોતાના આત્માતું સ્વસ્વેદન કર્યા વગર એકલા અનુમાન વડે બીજા જ્ઞાનીધર્માત્માને પણ ઓળખી શકાતા નથી. એટલે આત્મા-અનાત્માતું ભેદજ્ઞાન કરીને હવે પોતે અંતરાત્મા થવાની આ વાત છે. આત્માના સ્વરૂપને વધાર્થ જાણે તે અંતરાત્મા છે. આત્માતું સ્વરૂપ રાગથી ને દહથી ભિન્ન છે. રાગ અને દહનો નાશ થવા છતાં આત્મા તો પોતાના ચેતનસ્વભાવે સદા હવંત છે, તેના કોઈ ધર્મનો નાશ થતો નથી. પોતાના આવા આત્માને અનુભવનારા અંતરાત્મા એ તો પરમાત્માના પાડોશી છે; બહિરાત્મપણું ઊઠીને એણે પરમાત્મા સાથે સંધિ ભેડી છે. બહિરાત્મપણું ઊઠી, અંતરાત્મા થઈ પરમાત્મસ્વરૂપને પ્યાવતાં હવે પરમાત્મા થાય છે, તેથી પૂજ્યપાદસ્વામી સમાધિરાગકમાં કહે છે કે—

ત્રિવિધ આત્મા જાણીને, તજ બહિરાત્મભાવ;

થઈ તું અંતરઆત્મા, ધ્યા પરમાત્મસ્વભાવ.

અંતરાત્માને કોઈને રાગ તો હોય છે, (—બધાને નથી હોતો કેમકે) જ્ઞાનમાં સુસુરથાને પણ અંતરાત્મા છે, તે તો

બ્રાહ્મભાર્ગમાં વર્તતા મુનિઓમાં પણ શુદ્ધોપયોગી મુનિઓને ઉત્તમ અંતરાત્મા કહ્યા ને શુભોપયોગી મુનિઓને મધ્યમ અંતરાત્મા કહ્યા; અંતરમાં આત્માતું જ્ઞાન તો બંનેને છે; પણ જે નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં લીન છે તેને ઉત્તમ કહ્યા; શુભરાગવાળાને ઉત્તમ ન કહ્યા. જો કે તેઓ પણ છે તો પંચપરમેષ્ઠીમાં, તેથી ઉત્તમ છે; 'સાદુ લોગુત્તમા'માં તેઓ પણ આવી જાય છે; પણ શુદ્ધોપયોગીની અપેક્ષાએ તેમને મધ્યમ કહ્યા. તોપણ શુદ્ધાત્માતું જેને જ્ઞાન પણ નથી એવા અજ્ઞાનીના શુભની શી વાત? શુભભાવ વખતે પણ તે તો બહિરાત્મા છે. ને બોદજ્ઞાની છવ અશુભભાવ વખતે પણ અંતરાત્મા છે. પરમાત્માને તો શુભ-અશુભભાવો હોતા જ નથી; અંતરાત્માની ચેતના પણ તે-તે વખતના શુભ-અશુભ-ભાવોથી છુટી અલિપ્ત જ વર્તે છે.

અજ્ઞાની ગમે તેટલા શુભભાવ કરે, એકલા બ્યવહાર અહા-જ્ઞાન-ચારિત્રતું પાલન કરે તોપણ તેતું સ્થાન જઘન્ય-અંતરાત્માથી પણ હલકું છે. એટલે કે તે તો બહિરાત્મા છે. જઘન્યઅંતરાત્માતું સ્થાન તો બ્રાહ્મભાર્ગમાં છે, પણ બહિરાત્માતું સ્થાન બ્રાહ્મભાર્ગમાં નથી. નિર્વિકલ્પઅનુભૂતિસહિત શુદ્ધઆત્માની અંતરૂદ્ધિ વગર સમ્યગ્દર્શન થાય નહિ ને સમ્યગ્દર્શન વિના અંતરાત્માપણું હોય નહીં. જઘન્ય એટલે નાનામાં નાનો અંતરાત્મા પણ અંતરમાં નિશ્ચય અહા-જ્ઞાન સહિત જ હોવ છે. અહા-અપેક્ષાએ તેતું જઘન્યપણું નથી,

બાહિર નારકિ-કૃત દુઃખ ભોગે, અન્તર સુખરસ ગદાગદી ।
રમત અનેક ચુરનિ સંગ પૈ તિસ પરિણુતિતે નિત દદાદદી ॥

જ્ઞાન વિરાગ શાંતિતે વિધિદ્વિજ ભોગત પૈ વિધિ ઘટાઘટી ।
સદન નિવાસી તદાપિ ઉદાસી, તાતે આસવ છટાછટી ॥

જે ભવહેતુ અણુધકે તે તસ કરન બન્ધ કી મડામટી ।
નારક પશુ ત્રિય પંડ વિકલત્રય, પ્રકૃતિનકી કરાકટી ॥

સંયમ કરિ ન સકે પૈ સંયમ પારન કી ઉર ચલાચટી ।
તાસ મુખસ ગુન કી 'દૌક્ષત' કે લગી રહે નિત રદારટી ॥

અહો, ચૈતન્યમૂર્તિ આત્માની દૃષ્ટિના પારક સમ્યદ્દષ્ટિ
જીવોની દશા કેઈ અટપટી આશ્ચર્યકારક લાગે છે. કેઈ જીવ
નરકમાં સમ્યદ્દષ્ટિ હોય, બહારમાં તો તેને નારકીઓ દ્વારા
ધોર દુઃખ ચતુર હોય પણ અંતરમાં તે જ વખતે બિન્ન ચેતનામાં
તેને આત્માના સુખરસની ગદાગદી ચાસે છે; જેમ સોરીનો
રસ ગરક-ગરક પીએ તેમ અંદર ચેતનામાં સુખરસની ગદાગદી
ચાસે છે. એવી સમ્યદ્દષ્ટિનો પરિણુતિ અટપટી છે. કેઈ જીવ
સ્વર્ગમાં સમ્યદ્દષ્ટિ હોય, ત્યાં બહારમાં તો અનેક રેવીઓ
સાથે તે કીડા કરતો હોય, તે પ્રકારનો રાગ પણ હોય, છતાં
તે પરિણુતિથી તેને સદા દદાદદી છે, એટલે કે ધર્મીની ચેતના
તો તેનાથી જુદી ન જુદી જ રહે છે. એવી ધર્મીની વિચિત્ર
પરિણુતિ છે.

અનેક પ્રકારનાં કર્મફળ ભોગવવા છતાં, જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-

દપિતા પારક છે રાગ દોષા છતાં રાગથી પાર એમની જ્ઞાન-
ધેનતા છે તેને કોઈ વિરલા જ ઓળખે છે.

ભાવસિંગી મુનિઓમાં પણ જે નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં સ્તીન
છે એવા શુદ્ધોપયોગીને તો ઉત્તમ અતરાતમામાં ગણ્યા, અને
શુભોપયોગીમુનિને મધ્યમ અંતરાતમામાં ગણ્યા. અરે, મહા-
મનાદિની કોઈ શુભવૃત્તિ આવી તે પણ ઉત્તમ અંતરાતમામાં
પાસવતી નથી, તો બીજા રાગની સી વાત! પ્રવચનસાદમાં
પણ કહ્યું છે કે શાક્ષમાર્ગમાં શુદ્ધોપયોગી મુનિઓ મુખ્ય છે
અમેસર છે, ને શુભોપયોગી મુનિઓને તો તેમની પાછળ-
પાછળ સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. છે તો તેઓ જાને શાક્ષમાર્ગી,
પરમેષી ભગવાન; તેમાં શુભવાળા મુનિ પણ ભાવસિંગી છે,
— તેની વાત છે. જેને સમ્યક્શર્નાદિ નથી તેમને તો શાક્ષ-
માર્ગમાં સ્વીકાર્યા જ નથી, તેઓ તો બ'ધમાર્ગે ચાલનારા
બદિરાતમા છે.

બદિરાતમા, અતરાતમા, પરમાતમા—આ ત્રણ પ્રકારમાં
જગતના બધા જીવો આવી જાય છે. જીવતરવની શ્રદ્ધામાં
તેની ઓળખાણ સમાઈ જાય છે. જે ધાતે શુદ્ધોપયોગમાં સ્તીન
છે તેને તો બીજા જીવોનો વિચાર તે વખતે નથી, તેમજ
ત્રણ ભેદ ઉપર લક્ષ નથી; પણ જે સવિકલ્પદશામાં છે તે,
'વ્યવહારજીવની શ્રદ્ધામાં આવા ત્રિવિધ આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે
છે. આવો યથાર્થ વિચાર કરનારો અંતરાતમા છે. બદિરાતમાને
કે પરમાતમાને આવો વિચાર નથી, કેમકે બદિરાતમા તો તેનું

સાચું સ્વરૂપ જાણતો નથી, ને પરમાત્માને કોઈ વિકલ્પ નથી. આ તો સાધકને નિશ્ચયસહિત વ્યવહાર કેવો હોય તેની વાત છે.

પરમાર્થદૃષ્ટિમાં એટલે કે શુદ્ધનયમાં તો એક અખંડ જ્ઞાયકભાવરૂપે જ આત્માનો અનુભવ છે, ત્રણ પ્રકારની પર્યાયના ભેદ તેમાં નથી આવતા. શુદ્ધદૃષ્ટિ વડે અંતરાત્મા થયેલ જીવ વ્યવહારમાં જીવની પર્યાયના પ્રકારોને પણ જેમ છે તેમ જાણે છે. પોતે અંતરાત્મા થઈને ત્રણ ભેદોને જાણે છે; પણ પોતે બહિરાત્મા રહીને ત્રણ પ્રકારના આત્માનું સાચું જ્ઞાન થઈ શકે નહિ.

છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા ભાવસિંગી ભાક્ષમાર્ગી મુનિ એમ જાણે છે કે અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવો પણ ભાક્ષમાર્ગી છે; જેમ છું ભાક્ષમાર્ગી છું તેમ તે પણ ભાક્ષમાર્ગી છે.—ભલે ઘોડા (જઘન્ય) પણ છે તો ભાક્ષના માર્ગમાં. શ્રી કુંદકુંદસ્વામીએ ભાક્ષપ્રાભુતમાં તેને ધન્ય કહ્યો છે. અહીં, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિ આત્માવાળા ગૃહસ્થને ભાક્ષમાર્ગમાં સ્વીકારે છે : 'યે તીર્થો શિવમગચારી' ત્રણ પ્રકારના અંતરાત્મા ભાક્ષમાર્ગમાં કેલિ કરનારા છે.—

‘કેલિ ક.મે શિવમારગમે, જગમાંતિ જિનેશ્વરકે લગનુંદન ।’

આ રીતે અંતરાત્માની વાત કરી; હવે પરમાત્મા કેવા છે તે કહે છે : પરમાત્માના બે પ્રકાર—એક શિવપરમાત્મા; બીજા અગ્નિદેવપરમાત્મા. શિવ ભગવાન નો અશરીરી,

સૈન્યબિંબપદ્મ મિદાસપદ્મમાં અનંતા બિરાજે છે, તેમને શરીર ન દોવાથી 'નિકલ પરમાત્મા' કહેવાય છે. અને અરિદંત-ભગવાન અદીટીપ સંબંધી મનુષ્યલોકમાં તેરમા-ચોદમા ગુણસ્થાને શરીર સદિન વિચરે છે, તેમને 'સકલ પરમાત્મા' કહેવાય છે. [કલ = શરીર; તેનાથી સદિન તે સકલ; તેનાથી સદિન તે નિકલ.] દેવગણનાદિ ગુણ તે જાને પરમાત્માને સરખા છે. પરમાત્માની રી વાન! એમને ઝોગખતાં તે આત્માનું આયુ' સ્વરૂપ ઝોગખાઈ બધ છે.

પરમાત્મપદને સાધનારા મુનિવરોની રસા પણ અદ્ભુત હોય છે... જાણે નાનકડા ભગવાન! મુનિની સૌમ્યમુદ્રામાં તે પીતરાગતાની હલક વર્તે છે ઉપશમરસમાં એમને આત્મા મૂલી રહ્યો છે. હજી ગુણસ્થાન વખતે તેમને મધ્યમ-અંતરાત્મા કહ્યા, પણ જ્યારે તેઓ મુનિ ધ્યા ત્યારે પ્રથમ તેમને શુદ્ધોપ-યોગમાં સાતમું ગુણસ્થાન પ્રગટ્યું હતું એટલે કે ઉત્તમ અંતરાત્માપણું મળ્યું હતું. પછી મુખ ઉપયોગમાં આવતાં તેમને મધ્યમ કહ્યા. પરંતુ શુભરાગને જે શોધમાર્ગ માને છે એટલે રાગારિ વિકાસને જ નિઃસ્વભાવ માને છે, એવા સમ્યક્દર્શન વગરના હોયો તે જાણમાર્ગમાં જ છે, શોધના માર્ગને તેઓ જાણતા નથી.

સમ્યક્દષ્ટિએ સર્વજ્ઞપરમાત્માને યદ્દામાં લીધા છે. સર્વજ્ઞતાને પામેલા હોયો જગતમાં છે, અને મારો આત્મા પણ એવો તાક્ષતવાળો છે-એમ ધર્મી જાણે છે.

રૂપે પરિણમેલા આત્મા તે પરમાત્મા છે. એવા આત્મા અત્યારે આ ભરતક્ષેત્રમાં થતા નથી, પણ વિદેહક્ષેત્રમાં સીમધરભગવાન વગેરે લાખો જીવો એવા પરમાત્માપણે અત્યારે પણ સાક્ષાત વિચરે છે. અહીં રહીને પણ એવા સર્વજ્ઞ પરમાત્માની ઝાળખાણ થઈ શકે છે. સર્વજ્ઞપદની કોઈ શ્રદ્ધા નથી તે તો બહિરાત્મા છે ને ગૃહીતમિથ્યાદષ્ટિ છે.

“જો જો દેખી વીતરાગને સો સો દોસી ઘીરા રે” એ નક્કી કરવામાં પણ સર્વજ્ઞપદનો સ્વીકાર આવી જાય છે. સર્વજ્ઞની ઝાળખાણ વગર કોઈ એવી વાત કરે તો તે સાચી નથી.

આહા, જેને આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે, સંપૂર્ણ મુક્તિ છે, અને રાગનો સંપૂર્ણ અભાવ છે—એવી ઉત્કૃષ્ટ પર્યાયવાળા સર્વજ્ઞભગવાન છે—એનો સ્વીકાર સમ્યક્દષ્ટિ જ કરે છે. બાહ્યદષ્ટિવાળા જીવને (રાગદષ્ટિવાળા જીવને) પરમાત્મા કેવો દોષ તેની ખબર નથી. સર્વજ્ઞનો સ્વીકાર એ તો અપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે તો ધર્મનો મૂળ ખાચો છે. સર્વજ્ઞતા કહો કે આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ કહો, તેની ઝાળખાણ વગર ધર્મની શરૂઆત થતી નથી.

સાતતત્ત્વમાંથી એક જીવ તત્ત્વને બરાબર જાણતાં તેની પર્યાયના આ બધા પ્રકારો તેમાં સમાઈ જાય છે. ‘સર્વજ્ઞ’ એટલે એક સમયમાં બધાને આત્મીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે પ્રત્યક્ષ જાણનાર, અને જ્યાં જેને રાગ-દોષ નથી, કોઈ સંકલ્પ-વિકલ્પ

થી, જાણવામાં યાક નથી, નિરાકુળ આનંદ છે. અહીં, આત્મ પરમાત્મપણું—તે આત્માની જ એક દશા છે.

શરીર હોય છતાં આત્મ સર્વજ્ઞપણું હોય ?

હા; શરીર શરીરમાં છે, જગવાનને કંઈ એતું મમત્વ નથી. જેમ શરીરનો સંયોગ હોવા છતાં શરીરથી વિજ્ઞાન આત્માનો અનુભવ થાય છે, તેમ સર્વજ્ઞતા પણ થઈ શકે છે. જગતમાં આવા સર્વજ્ઞપરમાત્મા છે અને મારા આત્મામાં પણ એવું સામર્થ્ય છે—એમ સમ્યક્દષ્ટિ બરાબર (સ્વાનુભવપૂર્વક) જાણે છે. જેને સર્વજ્ઞતા અસ્તિત્વનો વિદ્યાસ ન હોય તેને આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવનો જ વિદ્યાસ નથી.

નિશ્ચય સમ્યક્દર્શનમાં તો ધર્મી છવ નિર્વિકલ્પપણે દ આત્મતત્ત્વમાં જ 'અહ' પગાની પ્રતીત કરે છે; અને સમ્યક્દર્શન માથેની જ્ઞાનપર્યાયમાં એટલી તાકાત છે કે જ્યાં સર્વજ્ઞપરમાત્માને પણ તે નિર્જયમાં લઈ લે છે. તંત્રમાં પાતાનો શુદ્ધઆત્મા તો નિર્જયમાં લીધો છે, ને ની ઉત્કૃષ્ટ પર્યાયરૂપ પરિવૃત્તિના પરમાત્મા કેવા હોય તે પણ નિર્જયમાં આવી ગયું છે. શુદ્ધદ્રવ્યની ઘડા કરે તે તાકાતની ॥ શી વાત ! પણ તેની સાથે રાગથી છુટું પોતું જે જ્ઞાન તે જ્ઞાનના વ્યવહારમાં પણ એટલી તાકાત જીવંતી ગઈ છે ; પરમાત્માને તે જાણી લે છે; બહિરાત્મા, અંતરાત્મા ને પરમાત્મા ત્રણેને તે જાણી લે છે. દ્રવ્યરૂપ શુદ્ધઆત્મા, ને તેની પાંચરૂપ ત્રિવિધ આત્મા, તેઈ સ્વરૂપ સમ્યક્દષ્ટિ જેમ.

જ્ઞાનશરીરી ત્રિવિધ-કર્મ-મલવર્જિત સિદ્ધમદન્તા,
તે હૈં નિકલ-અમલ-પરમાત્મ ભોગે રામ' અનતા.

જ્ઞાનશરીરી ચૈતન્યમય સિદ્ધભગવંતો સદાકાળ અનંત
આત્મિયુગ્મને ભોગવે છે. એવા સિદ્ધને લક્ષમાં લઈને સાધક
કહે છે કે—

‘ચૈતનરૂપ અનુપ અમૂરત
સિદ્ધસુખાન શ્રદા પદ મેરો.’

— આમ પાતાના આત્મતત્ત્વની પ્રતીત સદિત પરમાત્માને
બોલે છે. એકલા પરલક્ષથી બોલે ને સાચું જ્ઞાન નથી.

આ જગતમાં સૌથી મેષ્ટ સિદ્ધભગવંતો છે; આત્માના
અનંત આનંદને તેઓ ભોગવે છે, આખા વિશ્વને બોલે છે;
ઓઠાફાંદિ પુદ્ગલ શરીરો તેમને નથી તેથી તેઓ દેહાતીત,
અશરીરી છે, પણ પાતાના જ્ઞાનાદિ ગુણમાં તત્ત્વમય દેવતાથી
તેઓ જ્ઞાનશરીરી છે. જ્ઞાન જ આત્માનું જીવન છે; આત્મા
શરીરના સંપાગ વગર, આયુકર્મ વગર, પાતાના જ્ઞાનથી જ
શાંતિ જીવતાદિ છે. આયુ જીવન જીવનારા સિદ્ધભગવંતો
મદંત છે, જીવનો અંત કરીને તેઓ મદંત થાય છે ને
અનંત યુગ્મને ભોગવે છે. મદાન આત્માને જાણનારા
સમ્યક્દષ્ટિજીવોને પણ મદંત-મદાત્મા કહેવાય છે, પણ આ
સિદ્ધભગવાન નો જગતમાં સૌથી મોટો મદંત છે.

આ રીતે ગાથા ૪-૫-૬ માં ત્રિવિધ આત્માનું
જુગાપીત કહે છે કે—

બહિરાતમતા હેય જાનિ તજી અંતરઆતમ હૂજે,
પરમાતમકો ધ્યાય નિરંતર જો નિત આનંદ પૂજે.

આત્માના ત્રણ પ્રકારને જાણીને બહિરાતમપણું તો છોડવું.
સમ્યક્દષ્ટિએ તો બહિરાતમપણું છોડવું જ છે, પણ બીજા
જે જિજ્ઞાસુ હોયો છે તેઓએ પણ આ ઉપદેશ દ્વારા આત્માનું
સ્વરૂપ જાણીને બહિરાતમપણું છોડવું ને અંતરાત્મા થઈને
પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું-કે જે સદા આનંદકારી છે.

જે દેહને આત્મા માને, ઇન્દ્રિયવિષયોમાં મુખ માને,
પુણ્યરાગને ધર્મ માને, કે બાહ્ય વસ્તુ વડે પોતાનું કાંઈકાર્ય
થવાનું માને-તે બધા બહિરાત્મા છે, એમ ઓળખીને તે
પ્રકારની વિપરીત માન્યતાઓ છોડવી, તેમજ એવી વિપરીત
માન્યતાના પાપક હોયોને સંગ છોડવો. દેહથી અને પર-
ભાવોથી ભિન્ન, શુદ્ધ જ્ઞાનમય સ્વતત્ત્વને ઓળખીને પોતે
અંતરાત્મા થવું, તેમજ એવા બીજા સાધર્મી-અંતરાત્માઓને
આદરણીય જાણવા. અંતરાત્મા શું કરે છે? કે પરમાત્માને
ધ્યાવે છે. સમ્યક્દષ્ટિએ અંતરમાં પોતાના શુદ્ધાત્માને નિશ્ચયથી
ધ્યેય બનાવ્યો છે, ને વ્યવહારમાં અર્ચિદંત તથા શિદ્ધ
પરમાત્માને ધ્યાવે છે આદરે છે. વિકલ્પને-રાગને તે ધ્યાવતા
નથી પણ સર્વજ્ઞતાકેવ ને પૂર્ણ આનંદકેવ એવા પરમાત્માને
જ ધ્યાવે છે. નિશ્ચયમાં પોતાનો પરમસ્વભાવ ધ્યેય છે ને
પરમાત્મામાં અર્ચિદંત-શિદ્ધ પરમાત્મા ધ્યેય છે, અનંત આનંદને

પામેજા પરમાત્માના ધ્યાન વડે તે પોતાના સ્વભાવમાં એકામ-
તાનો ઉચ્ચ પ્રધાન કહે છે ને ચિકિત્સા તોડીને અનંત આનંદને
અનુભવે છે. આ રીતે શુદ્ધઆત્માના ધ્યાન વડે અનંત આનંદ
(કાગધી પદ અનંત, ને ભાવથી પણ અનંત) પ્રાપ્ત થાય
છે. શુદ્ધ આત્માના ધ્યાન સિવાય આનંદ જગતમાં બીજા કયાંય
નથી. પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવમાં એકામતા વડે જ પરમાત્માનું
મનું ધ્યાન થાય છે, એ વાત સમયસારની ડ્રા મી ગાથામાં
સમજાવી છે. આ રીતે શુદ્ધજીવતત્ત્વને ઓળખીને તેની મદદ
વડે અંતરાત્મા થવું ને પછી તેના જ ધ્યાન વડે પરમાત્મા થવું-
તે જીવતત્ત્વની ઓળખાણનું ફળ છે.

આ રીતે જ્ઞાન તત્ત્વોમાંથી જીવનત્ત્વની વાત હરી; હવે
અજીવનત્ત્વના પ્રકારો કહે છે.

ત્રીજો-પીજો-લાલ-સફેદ અને કાળો એ પાંચ રંગ, મુગંધ અને દુર્ગંધ, ખારો મીઠો તીખો કડવો અને તૂરો એ પાંચ રસ, તથા હલકો-ભારે લૂખો-ચીકણો મુંવાળો-કર્કશ, શીત-ઉષ્ણ એ પ્રમાણે આઠ રૂપરસ, એ બધી પુદ્ગલની રચના છે, પુદ્ગલની પર્યાય છે. શબ્દ તે પણ અણુવ પુદ્ગલોની અવસ્થા છે, તે કાંઈ અણુ કાર્ય નથી. આ બધા અણુવ-પુદ્ગલના પ્રકારો છે એટલે અચેતન છે, અણુ તે વિજ્ઞ છે-એમ જાણવું.

ધર્મદ્રવ્ય તથા અધર્મદ્રવ્ય નામનાં બે અણુવદ્રવ્યો સર્વકારેવે જોયા છે, તે અતિ સૂક્ષ્મ છે ને આખા લોકમાં રહેલાં છે. એક અણુના પ્રદેશ જોડણા અસંખ્ય પ્રદેશો તે ફરકને છે. અણુ અને પુદ્ગલો ક્યારે ગતિ કરે ત્યારે તેમને સહાયક-નિમિત્ત ધર્મદ્રવ્ય છે, અને ગતિ કરનારાં અણુ-પુદ્ગલો ક્યારે સ્થિર થાય ત્યારે તેમને સહાયક નિમિત્ત અધર્મદ્રવ્ય છે; આ બંને દ્રવ્યો અણુ છે, અને અચેતન છે.

આકાશદ્રવ્ય : ઉપર જે વાદળ રખાય છે તે તો પુદ્ગલની રચના છે, તે કાંઈ આકાશદ્રવ્ય નથી. આકાશદ્રવ્ય તો અણુ છે, ને સર્વવ્યાપી છે, ઉપર નીચે ચારે બાજુ સર્વત્ર આકાશ છે. આકાશ એટલે ક્ષેત્ર-જગ્યા. અણુ-અણુ બધાય દ્રવ્યોને આકાશમાં વાસ છે. આકાશ એટલું મોટું (અનંત) છે કે તેના એક નાનકડા (અનંતમા ભાગના) ભાગમાં બાકીનાં બધા અણુ-અણુ તરવો રહેલાં છે. અનંત આકાશને કાંઈ ખાસ ગતિ. ખાસ જાન નો નેત્ર પણ

પરાધીન એવા ઇન્દ્રિયજ્ઞાનમાં છે, અને ત્યાં પણ જ્ઞાન તો
જીવથી પાતાથી થાય છે, કાંઈ ઇન્દ્રિયોથી નથી થતું; અને
કેવળજ્ઞાન વગેરેમાં તો ઇન્દ્રિયાદિ નિમિત્ત પણ નથી. જ્ઞાનનો
આધાર આત્મા છે, જ્ઞાનનો આધાર જડ ઇન્દ્રિયો નથી.

કેવળજ્ઞાનમાં ક્ષેત્રપણે આપ્તું જગત નિમિત્ત છે; પણ
તેમાંથી કાંઈ જ્ઞાન આવતું નથી. આત્માનું જ્ઞાન કાંઈ અચેતના
વસ્તુમાં નથી, ને જ્ઞાનમાં કાંઈ અચેતન વસ્તુ નથી; આગ
જ્ઞાનને પરીધી અત્યંત વિષ્ણુ અનુભવતું, સાતતસ્વતું જ્ઞાન
હરતાં જડ-ચેતનની આંધી વિજ્ઞતાનું જ્ઞાન પણ થઈ જાય છે.

આહા, માફે જ્ઞાન તો મારામાં છે, કાંઈ અજીવમાં માફે
જ્ઞાન નથી. અજીવ પાસેથી કાંઈ માફે જ્ઞાન નથી આવતું,
એમ સમજી જ્ઞાનને ધોનાના આત્માની સન્મુખ હરતાં અપૂર્વ
આનંદ અનુભવાય છે.

આહીં ધર્મ-અધર્મ વગેરે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યોની યોગબાજી
ગતિ-સ્થિતિ વગેરેમાં નિમિત્ત થવારૂપે આપી. - ધર્માસ્તિકાચ
પાતે સ્થિત-દ્રવ્ય છે, તે કાંઈ કાંઈ પદાર્થને ગતિ કરાવતું નથી,
પણ-સ્વયં ગતિ કરનારા દ્રવ્યોને તે નિમિત્ત છે. તેમ જગત
તના કાર્યોમાં જે-જે નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે તે બધા
નિમિત્તો પણ ધર્માસ્તિકાચની જેમ અકર્તા જ છે. એક પદાર્થ
પાતાના સ્વભાવથી જ સ્વકાર્યરૂપે પરિણમે અને તે વખતે
બીજા પદાર્થ નિમિત્ત હોય, તેથી કાંઈ કાંઈ પરાધીનતા

આસ્રવ તથા બંધ તત્ત્વને

છોડવાનો ઉપદેશ

પરદબ્ધથી લિપ્ત પાતાના શુદ્ધઆત્માની રુચિ-અનુભૂતિ
પર, જેણે સમ્યક્દર્શન કર્યું છે તે જીવ સર્વેમાં ભગવાને કહેલાં
જીવાદિ સાત તત્ત્વોની પણ કેવી મદદ કરે છે તેનું આ વર્ણન
ચાલે છે. ગાથા ૪-૫-૬માં જીવતત્ત્વના ત્રણ પ્રકારનું (બહિ-
રાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્માનું) વર્ણન કર્યું; ગાથા ૭માં
તથા આઠમીના પૂર્વાર્ધમાં અજીવતત્ત્વના પાંચ ભેદ (પુદ્ગલ,
ધર્મ, અધર્મ, આકાશ ને કાળ)નું વર્ણન કર્યું. હવે આઠમી
ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં તથા નવમી ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં આસ્રવ
અને બંધ તત્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવીને તેમને દોડવાનું કહે છે—

[ગાથા ૮ ઉત્તરાર્ધ તથા ગાથા ૯ પૂર્વાર્ધ]

પૌ બંધીત બધ આસ્રવ સુનિયે, મન-વચ-કાય ત્રિયોગા;
મિથ્યા અવિરત મહ કપાય વરમાદ સદિત ઉપયોગા ॥ ૮ ॥
યે હી માતમકો દુઃસુકારણ, તાવે દુઃકો સુનિયે;
બીવપ્રદેસ વંધે વિધિસો સો વંધન કવહુ ન સનિયે ।

જીવ અને અજીવતત્ત્વનું વર્ણન કર્યું; હવે આસ્રવ તથા
બંધતત્ત્વનું વર્ણન કરે છે તે સાંભળો. મન-વચન-કાયાના
યોગ તેમજ મિથ્યાત્વ-અવિરત-પ્રમાદ અને કપાયસદિત મલિન

ઉપયોગ-તે કર્મના આસ્રવનું કારણ છે; તે આસ્રવભાવો આત્માને દુઃખનાં કારણ છે, માટે છોડવા જેવા છે. પાપ છે કે પુણ્ય, તે બંનેને આસ્રવમાં સમાડીને, છોડવા જેવા કહ્યા છે, પાપઆસ્રવ છોડવા જેવા ને પુણ્યઆસ્રવ આદરવા જેવા —એમ નથી કહ્યું. એ જ રીતે બંધતત્ત્વમાં પણ પાપબંધ ને પુણ્યબંધ બંનેને છોડવાયોગ્ય સમજી લેવા. મિથ્યાત્વાદિ ભાવોને કારણે આત્મપ્રદેશોમાં કર્મનું બંધન થાય તે બંધ તત્ત્વ છે, તે છૂટાને દુઃખનું કારણ છે, માટે તે મિથ્યાત્વાદિ બંધભાવો ક્યારેય કરવા જેવા નથી.

ભાઈ, તને દુઃખનું કારણ તારા મિથ્યાત્વ તથા ક્રોધાદિ ભાવો જ છે, માટે આસ્રવ-બંધના કારણરૂપ તે ભાવો છોડવા જેવા છે. જે ક્રોધ ભાવથી છૂટાને જરાપણ આસ્રવ કે બંધ થાય તે ભાવ સારો નથી, હિતરૂપ નથી, કરવા જેવો નથી, પણ છોડવા જેવો છે—એમ સમ્યક્દષ્ટિ છૂવ જાણે છે. ઝીનાથી વિપરીત જે માને તેને આસ્રવ-બંધતત્ત્વોની શ્રદ્ધામાં ભૂલે છે, એટલે બંધ તત્ત્વોની શ્રદ્ધામાં ભૂલે છે.

હા ભાઈ, તારા હિત માટે પ્રયોજનભૂત તત્ત્વોને તો હું માનું. શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બંને ભિન્ન તત્ત્વો, તેમાં જેનાં જે ગુણ પર્યાયો દેખાય તેનાં જ તે માનવા જોઈએ, એકબીજામાં બેધારવા ન જોઈએ. તેમજ શુદ્ધા જ્ઞાનાદિ સ્વભાવગુણો અને રાગાદિ વિભાવગુણો તેમને પણ ભિન્નભિન્ન જાણખાતે ન માનેલી ગણી શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન:—સમ્યક્દર્શન તો તિર્થંચને પણ હોય છે, તો શું દેડકાં વગેરે તિર્થંચને પણ આ બધી બબર હોય ?

ઉત્તર:—હા; શબ્દો લાસે તેને ન આવડે, પણ તેના જ્ઞાનમાં સાતે તરવોતું સાવભાસન આવી જાય છે. પદાર્થોતું જ્ઞાન કાંઈ શબ્દની અપેક્ષા રાખતું નથી. સમ્યક્દષ્ટિ દેડકાં કે સિંહ વગેરે પણ આવી જ તરવગ્રહા કરે છે, આનાથી વિપરીત માન્યતા તેને હોતી નથી; અંદરના ભાવમાં તેને આત્માનો આનંદ મોઢે છે ને રાગાદિ આસ્રવો ગમતા નથી. શુભરાગતું વેદન ધાય ત્યાં તે ઝેમ નથી માનતા કે આ મને આનંદતું વેદન છે. શુભરાગના વેદનમાં પણ તેને દુઃખ લાગે છે; એટલે આસ્રવો દુઃખદાયક છે—હેય છે એવી મદા તેના ભાવમાં આવી જ ગઈ; ને આનંદ એટલે કે સંવર-નિર્જરાને ભાવ ઉપારેય છે એવી મદા પણ આવી ગઈ. અંતરમાં આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે—એણું જે વેદન ધાય છે તેને જ તેઓ 'આત્મા' સમજે છે; અને તેનાથી વિરુદ્ધભાવો તે આત્મા નથી—એ વાત પણ તેમાં આવી જ જાય છે. શુભ કે અશુભ ધૃતિ હોય તે તેને દુઃખરૂપ લાગે છે તેથી તેને તે હોડવા માંજે છે, એટલે આસ્રવ તથા બંધને હોડવા માંજે છે; ને આનંદના વેદનરૂપ સંવર-નિર્જરાને વધારવા માંજે છે, એટલે સંવર-નિર્જરા-શ્રેક્ષ્ણને ઉપારેય માને છે. આ રીતે તેના વેદનના ભાવમાં સાતે તરવોની અવિપરીત મદા આવી જાય છે. તે સમ્યક્દષ્ટિ દેડકાં કાંઈ ઝેમ નથી માનતું કે શરીર તે હું છું.

ચેતના લક્ષણરૂપ છવ; તેની પર્યાયના ત્રણ પ્રકાર :
બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, ને પરમાત્મા; તેમાં—

બહિરાત્મામાં આક્ષય તથા બંધતત્ત્વ આવી ગયા.

અંતરાત્મામાં સંવર તથા નિર્જરાતત્ત્વ આવી ગયા.

પરમાત્મામાં શોક્ષિતત્ત્વ આવી ગયું.

આક્ષય અને બંધમાં મિથ્યાત્વ તે મુખ્ય છે, તે ઉપરાંત
અમન, પ્રમાદ, કપાય ને યોગ તે પણ આક્ષય તથા બંધ છે.
બહારમાં શરીરની ક્રિયા તે તો અછવતત્ત્વની દશા છે, તેમાં
કાંઈ છવના આક્ષય-બંધ કે સંવર-નિર્જરા રહેતા નથી.
છવના ઉપયોગ અને યોગની અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તે આક્ષય છે,
તે બંધ છે; ને શુદ્ધોપયોગપ્રવૃત્તિ તે સંવર-નિર્જરા છે, પૂર્ણ
શુદ્ધતા તે શોક્ષિત છે. બાઈ, તારી અવસ્થારૂપ આવા તત્ત્વોને
તું જાણ; અને તેમાં નિમિત્તરૂપ પ્રદગ્ધકર્મની અવસ્થાને
તારાથી વિન્ન અછવ તરીકે જાણ. તે તત્ત્વોને જાણીને તેમાંથી
પાતાના દિનરૂપ તત્ત્વને તું મદજ કર; અને દુઃખરૂપ
તત્ત્વોને છોડ.

લુઓ, આવા તત્ત્વોનો નિર્જય થઈ શકે એવી જ્ઞાન-
સંજ્ઞિ મદાવશ્યથી અત્યારે મળી છે, તેથી તેનો નિર્જય
કરવાનું કહે છે. દિનનો અભિજ્ઞાથી છવ તેવો નિર્જય જરૂર
કરે છે. આવા ઉત્તમ મુયોગમાં પણ લેઓ તત્ત્વનિર્જયમાં શુદ્ધિને
જ નોડે અને ક્રમાર્થના સેવનમાં અવગર જુમાવી છે-એમતાં

પાતે પાતાને જાણે અને બધા પદાર્થોને પણ જાણે એવી તાકાત જીવમાં જ છે, બીજા કોઈમાં નથી.

પાતે પાતામાં રહે અને બધા પદાર્થોને પણ રહેવામાં નિમિત્ત થાય-એવી તાકાત (એવો સ્વભાવ) આકાશદ્રવ્યમાં જ છે, બીજા કોઈમાં નથી (પદાર્થ રહે છે તો સ્વક્ષેત્રમાં, આકાશક્ષેત્ર તેને નિમિત્ત છે.)

પાતે સ્વયં પરિણમે અને બધા પદાર્થોને પણ પરિણમન થવામાં નિમિત્ત થાય એવો સ્વભાવ કાળદ્રવ્યમાં જ છે, બીજા કોઈમાં નથી. (પદાર્થ પરિણમે છે તો સ્વપર્યાયથી, કાળ તેને નિમિત્ત છે.)

—એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞદેવની વાળીઅનુસાર જગતના પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાની હઠસ્થજીવની તાકાત છે. સર્વજ્ઞ-માર્ગથી વિરુદ્ધ કોઈ વાતને સમ્યગ્દષ્ટિ માનતા નથી. સર્વજ્ઞ-વીતરાગ થયેલા આત્મા તે પરમેશ્વર છે; તે પરમેશ્વર જગતના કર્તા નથી. સ્વયંસિદ્ધ એવા આ જગતના કર્તા કોઈ હંધર નથી, હંધર જેમ જગતકર્તા નથી તેમ નિમિત્તરૂપ વસ્તુ તે બીજી વસ્તુની કર્તા નથી. જગતની જીવ અને અજીવ બધી સ્વતંત્ર વસ્તુઓ. ■ તે સૌ પાતપાતાની પર્યાયને કરે છે; હંધર તેના માત્ર સાક્ષી જ્ઞાતા છે, ને દરેક જીવ પણ એવા સાક્ષી-સ્વભાવી છે.—આમ ધર્મી જાણે છે.

જગતના પદાર્થો સ્વયં સત છે, સર્વજ્ઞ તેને સત જાણે છે તે વાળીમાં પણ તેમ કહ્યું છે; એ રીતે સત, વસ્તુ, તેવું

જ્ઞાન અને તેનું કથન એ ત્રણેના મેળ છે; તેને ઓળખતાં સાચી શ્રદ્ધા થાય છે. જીવને સર્વજ્ઞનું ખરું સ્વરૂપ ત્યારે જ ઓળખાય છે કે જ્યારે તે તેમના જેવા પોતાના આત્માની સ્વસન્મુખ થઈને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે. જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માને અનુભવ્યા વગર કોઈ એમ કહે કે મેં સર્વજ્ઞને ઓળખ્યા,—તો તે યથાર્થ નથી; કેમકે આત્માની ઓળખાણ પૂર્વક જ સર્વજ્ઞની ઓળખાણ થાય છે. જ્ઞાનની શક્તિ એટલી મહાન છે કે ત્રણકાળની પર્યાય સહિત સમસ્ત પદાર્થોને એક સાથે જ્ઞાનનું નિમિત્ત બનાવે છે, કોઈ જોય બાકી રહેતું નથી. જો જાણવામાં કોઈ જોય બાકી રહી જાય તો જ્ઞાન અધૂરું રહી જાય,—તેને સર્વજ્ઞ કોણ કહે ?

તેનાથી જીવને દુઃખ થાય છે એવા આશ્ચર્ય તથા બંધને કદી ભાસા ન જાણ્યા, તેને છાડીને સમ્યગ્દર્શનાદિમાં વર્તે, એવા ઉપદેશ છે. જીવના અસંખ્ય પ્રદેશો અંગળ અને એટલે કે વાગનું કંપન થાય, ત્યારે મન-ચચન કે કાયા જે નિમિત્ત હોય તેવા પ્રકારેના યેગ કહેવાય છે, અને તેનાથી કર્મ આવે છે. તથા નિશ્ચિન્ત્ય-ક્રિયાવાદિ ભાસેન ભાવો વડે તે કર્મમાં વિનિવૃત્તિ અનુભવરૂપ બંધન થાય છે. સમ્યગ્દર્શિજીવને નિશ્ચિન્ત્ય-ક્રિયાવિનિવૃત્તિ અનુભવરૂપ બંધન નથી. પણ હજી સમજાવે છે ત્યાં આશ્ચર્ય-વર્ણન છે. પણ તેને તે દુઃખરૂપ જાતી ન. અસાધ્યની વિનિવૃત્તિ જીવનને મેળવેલું છે. આત્માને જ્ઞાનકરણના આશ્રય

છતાં શાંત પરિણામવાળો છવ દુઃખી થતો નથી. અંદર બેઠલા મિથ્યાત્વાદિ કપાયભાવો છે તેટલું જ છવને દુઃખ છે ને સમ્યક્ત્વાદિ નિરાકુળભાવ તે જ મુખ્ય છે. આત્માને આનંદસ્વભાવ છે તેને ઝાળખીને અનુભવ કરે તો જ છવ સાચું મુખ્ય ને આનંદ થાય છે; તેને જ આશ્રય-બંધ રાખે ને સંવર-નિર્જરા થાય છે. કર્મ આવવાના કારણ મિથ્યાત્વાદિ ભાવોને જ્યાંમુઘી છવ ન હોડે, તેના કોઈ અંશને (શુભરાગને પણ) ભલો જાણે, ત્યાં મુઘી જ સંવર-નિર્જરા થાય નહીં.

પંચા આવે કે જાય તેને કારણે છવને મુખ્ય-દુઃખ ન હોકરે જન્મે કે મરે તેને કારણે છવને મુખ્ય-દુઃખ ન શરીર નીરાગ દો કે રોગી, તેને કારણે છવને મુખ્ય-દુઃખ ન

અરે છવ ! તારો આનંદસ્વભાવ છે તેનું ભાન ! તું મુખી છો, ને તેને ભૂલ્યે તું દુઃખી છો. અરે ભાઈ દુઃખી તારી ભૂલથી, ને વાંક કાઢ બીજના, -તો તારું ને તારી ભૂલ ક્યાંથી છૂટશે ? તારી ભૂલ, તેમ જ વગરના જ્ઞાનસ્વભાવ, ને બંનના સ્વીકાર કરતાં જ સ્વભાવ આશ્રય ભૂલ રાખીને નિર્દોષતા થશે, ઝારલે મુખ્ય થશે.

અનાદિથી અજ્ઞાનીને દેહબુદ્ધિના ને પરાશ્રયના ઝાંત રંગ ચડ્યો છે કે પાનાના સમ્યક્ત્વાદિ બુદ્ધિને ઝારે પાડે પાનાના આશ્રય બુદ્ધિ છે ને પાનાના દ્રાવ પાડે પાનાને

ઝાડાડવાની તેને રેવ છે. હે ભાઈ, પરવરતુ કાંઈ તારા ગુણ-
દોષનું કે સુખ-દુઃખનું કારણ નથી. તારા પરિણામમાં તારા
સ્વભાવની અનુકૂળતા તે જ સુખ, ને સ્વભાવથી પ્રતિકૂળતા તે
જ દુઃખ; દેહની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતામાં તારું કાંઈ સુખ-દુઃખ
નથી. વાંઝીયાપણું-વિષવાપણું-ક્ષયરોગ-હેન-ભેન-મોટર
ફરિ-વિમાન તૂટે-બોંબ પડે એમાં કયાંય છવતું દુઃખ નથી; એ
તો ભિન્ન વસ્તુ છે. ભિન્ન વસ્તુ-કે જેનું તારામાં અસ્તિત્વ જ
નથી તે તને દુઃખ કેમ આપે ? પોતે પોતાના સ્વભાવને બૂલીને,
મ'થોગ સામે જોઈ જોઈને જે ઝાહ-રાગ-દ્વેષ કરે છે તેનું જ
પોતાને દુઃખ છે. ને પોતાનો આનંદસ્વભાવ છે તેની સામે
જોતાં સુખ થાય છે. આ રીતે તારા દુઃખ-સુખનાં કારણો
તારામાં છે, બીજામાં નથી. તેને ઝાળખીને તેમાંથી દુઃખનાં
કારણરૂપ આશ્રય-બંધને હાડવા, અને સુખનાં કારણરૂપ
સંવર-નિર્જરને આદરવા.

આનંદસ્વભાવનું અસ્તિત્વ તારામાં ત્રિકાળ છે; તારા
આ અસ્તિત્વને બૂલીને તે પોતે પર્યાયમાં ક્ષણિક દુઃખ ઊભું
કર્તું છે. તારા અસંખ્યપ્રદેશી ચૈતન્યધામમાં અનંતગુણો ને
તેની પર્યાયો—એટલું તારું અસ્તિત્વ ! તારામાં આનંદના
અસ્તિત્વને દંખ તો તારી પર્યાયમાં આનંદ થાય. અંતર્બુદ્ધિ
ધર્મને પોતાના આનંદના અસ્તિત્વને કારણ બનાવતાં આનંદના
અનુભવરૂપ કાર્ય થાય છે. આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ તે આનંદનું
જ કારણ છે, તે દુઃખનું કારણ નથી; રાગાદિ આસંવભાવો

ક્યાંથી થાય ? સુખનું કારણ તો સુખથી ભરેલો એવો પોતાનો સ્વભાવ જ છે,—તેના સેવનથી વર્તમાનમાં સુખ છે ને તેનું ફળ પણ સુખ જ છે, તે કદી દુઃખનું કારણ થતો નથી. આત્મ તરવજ્ઞાન કરવું તે જ સુખી થવાનો ઉપાય છે.

ભાઈ, તું પરપદાર્થોને તો તારાથી સિત્ત જાણીને તેની મમતા છોડ. પરતરફના તારા ભાવોને પણ દુઃખરૂપ જાણીને તેનું પણ સેવન છોડ. એ રીતે પરથી સિત્ત અને પરભાવોથી પણ સિત્ત એવા તારા નિજરૂપને નીહાળ. એને નીહાળતાં જ તને પરમ સુખ થશે. આમાં સાતે તરવનો સાર આવી ગયો.

પરદ્રવ્ય જીવને દુઃખ નથી આપતું; જો પરદ્રવ્ય જીવને દુઃખી કરતું હોય તો તે દુઃખથી છૂટવાનું પણ જીવને આધીન ન રહ્યું; પરદ્રવ્ય છોડે ત્યારે જીવ દુઃખથી છૂટે !—પણ એમ નથી. દુઃખનું કારણ મિથ્યાત્વાદિ ભાવ જીવમાં છે અને જીવ તેને છોડતાં દુઃખ છૂટી જાય છે, એટલે દુઃખથી છૂટવું તે પોતાના હાથની વાત છે. પોતાનું સુખ પોતામાં છે તેને સ્વાધીનપણે પોતાને વેદી શકે છે. જેમ જીવને દુઃખનું કારણ પરવરતું નથી તેમ સુખનું કારણ પણ પરવરતું નથી. અરે, શંસારના કલ્પેત્રા સુખનું કારણ પણ પરવરતું નથી, ત્યાં પણ જીવની પોતાની કલ્પના જ સુખ-દુઃખનું કારણ છે. જેમ કાંઈ અજ્ઞાનીએ પૈસામાં કે સ્ત્રી વગેરેમાં સુખ માન્યું, અથવા શરીરના રોગાદિમાં દુઃખ માન્યું,—તો તે માન્યવાનું કારણ કાંઈ ને પૈસા કે રોગ વગેરે નથી; પૈસા પાડ્યા હોવા છતાં તેમાં સુખની માન્યતાને

જ્યે હેલી શકે છે; એ જ રીતે શરીરમાં રોગાદિ હોવા છતાં તેમાં દુઃખની માન્યતાને જ્યે હેલી શકે છે.

બહારના પદાર્થો તેમના અસ્તિત્વમાં છે, તે કંઈ જ્યેમાં નથી, સુખ કે દુઃખનું અસ્તિત્વ જ્યેમાં છે, પરમાં નથી.

પ્રતિકૂળે સંયોગ હોય ને દુઃખ થાય તોપણ તે દુઃખનું અસ્તિત્વ જ્યેમાં છે, સંયોગમાં નથી. જ્યે પોતાના આનંદ-સ્વભાવને બૂકીને પરવરતુમાં સુખ કહીને તેના ગાદ પ્રેમમાં આટકી ગયો છે. જ્યાં સુધી પરમાં સુખ માને ત્યાં સુધી તેનો ઉપયોગ પરમાંથી પાછો હઠે નહિ ને સ્વમાં ઉપયોગ વળે નહિ, એટલે તેને સંવર-નિર્જરા થાય નહિ, આસ્રવ ને બંધ જ પાપ.

અહીં તો કહે છે કે જ્યેને કંઈ પણ પ્રકારનો આસ્રવ કે બંધ થાય તેને સારો ન માનવો; બંધના કારણરૂપ મિથ્યાત્વને કે શુભ-અશુભભાવોને ન સેવવો; પણ મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-આરિત્રરૂપ વીતરાગભાવને નિરંતર સેવવો; તેનું સેવન તે જાપસંવર ને જાવનિર્જરા છે. અશુભને હોડવો ને શુભરાગને આદરવો એમ અજ્ઞાની માને છે; જ્ઞાની તો અશુભ કે શુભ બંનેથી છુટી જાતના એવા શુદ્ધચેતનભાવને જ આદરે છે; શુભ-અશુભ બંનેને જ્ઞાનથી બિન્ન જાણીને હોડે છે.

જુઓ તો ખરા, સાત તત્ત્વનાં નિર્જયમાં કેટલુંક સમા જાય છે?

સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવડે કપાયનો અભાવ થતાં વીત-
રાગી શાંત પરિણામ પ્રગટયા તે 'શમ' છે. અને આત્માના
અતીન્દ્રિય સ્વભાવની અનુભૂતિના ખજે ઇન્દ્રિય તરફનો ભાવ
છૂટી જવો તેનું નામ 'ઇન્દ્રિયદમન' છે. એકલા ઉપવાસાદિ વડે
ઇન્દ્રિયોને સુકવી નાંખવાની વાત નથી. તે ઇન્દ્રિયો તો જડ છે;
તે ઇન્દ્રિયો તરફનો ભાવ છોડીને અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે આત્માના
આનંદનો અનુભવ કરવો તે ઇન્દ્રિયજય છે. આવા શમ અને
ઇન્દ્રિયદમન બેઢજ્ઞાનસહિતના શુદ્ધભાવ વડે થાય છે, અને
તેનાથી જ સંવર-નિર્જરા થાય છે. ઇન્દ્રિયોને જે પોતાની
માને, ઇન્દ્રિયોને જે જ્ઞાનનું સાધન માને તે તેનું અવલંબન
કેમ હોય? તે તો ઇન્દ્રિયોમાં જ પોતાના જ્ઞાનને જોડ્યા કરે,
એટલે તેને તો ઇન્દ્રિયદમન ક્યાંથી થાય? શમ-દમ-તપ કે
સંવર-નિર્જરા તે સ્વદ્રવ્યના જ અવલંબને થાય છે, પરના
અવલંબને થતા નથી. અરે, સ્વદ્રવ્યને મુકીને ધર્મ કેમ થાય?
પરસન્મુખ રહીને નિમિત્ત ફર્યું તેથી શું? કે રાગનો પ્રકાર
(તીવ્ર-મંદ) ફર્યો તેથી શું? જ્યારે સ્વસન્મુખ થઈને રાગ-
રહિત શુદ્ધપરિણતિ થાય ત્યારે જ ધર્મ અને સંવર-નિર્જરા
થાય છે.

ભગવાન આદિનાથે કે ભગવાન મહાવીરે શું
તપ કર્યો તેમાં તો ચેતન્યની ઉચ્ચ શુદ્ધતા તપ
આદિ દૃષ્ટવાળા જીવોએ તે શુદ્ધતાને તો દેખી નહિને
જોવાકરના અંગેય ન થયો તેને જ નહિ. ૧૧ લીધો

તપનું એવું સ્વરૂપ નથી. તપ તે તો ચૈતન્યની રૂપ છે, તે કાંઈ શરીરમાં રહેતો નથી. સંવર-નિર્જરાત ખરું સ્વરૂપ ઓળખે તો આપા તપનું માનું સ્વરૂપ ઓળખાવ. તે માટે સમ્બંધિને સાત તરવની ઓળખાણ કેવી દોષ તેનું આ વર્ણન થાશે છે. તેમાં છ તરવનું વર્ણન કર્યું; હવે સાતમું પ્રસંગત્વ કરેશે. ॥ ૬ ॥

જ્ઞાનસ્વરૂપે આત્મા ગા...સુખ થાહે તો આંદર જા.
આત્મભાવ તો ગમે ગમે, નિજઆનંદમાં રમે રમે.

દર્શન છે. આવા સમ્યક્દર્શનને તે લખ્ય છેવો ! તમે ખારજ કરો.

આ સમ્યક્દર્શનમાં નિમિત્ત કોણ છે ?-તો કહે છે કે વીનરાગ સર્વજ્ઞ જિનેન્દ્રદેવ, શુદ્ધોપયોગવડે સ્વરૂપને સાધનારા નિપ્પરિમદ્દી ગુરુ અને સારજૂત એવો દયામય ધર્મ, —આવા દેવ-ગુરુ-ધર્મને જ સમ્યક્દર્શનનું નિમિત્તકારણ જણવું. એનાથી વિપરીત દોષ તેને સમ્યક્દષ્ટિ કદી માને નહીં.

—આવા સાતત્યેવાને તથા સાચા દેવ-ગુરુ-ધર્મને ઓળખીને તે છેવો ! તમે નિઃશંકતાદિ આઠ અંગસહિત તેને ખારજ કરો. (તે નિશંકતાદિ આઠગુણનું વર્ણન ગાથા ૧૨ તથા ૧૩ માં કરેલું.)

હવે ત્રિકાળ છે, ને મોક્ષ તેની એક પૂર્ણશુદ્ધ અવસ્થા છે, પર્વાય છે.

● દેહે તે ગુણ.

● પત્તરે તે પર્વાય.

● અતંત ગુણ-પર્વાયસહિત દ્રવ્ય.

● દ્રવ્ય-ગુણ સદા દોષ છે, મોક્ષદરા નવી પાય છે.

—સમ્યક્દષ્ટિના અભિપ્રાયમાં આ બધી સ્વીકાર આવી જાય છે.

રાગ વગરનું જ છે; અને તે મોક્ષનું કારણ છે. તેની સાથેના રાગ તો બંધનું કારણ છે.

પહેલાં બરાબર ઘૂંટીઘૂંટીને તત્ત્વનો દૃઢ નિર્ણય કરવો જોઈએ. નિશ્ચય-વ્યવહારને એકબીજામાં ભેળવ્યા વગર બંનેનું સ્વરૂપ જોમ છે તેમ જાણવું જોઈએ. સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તે વ્યવહાર સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે; નિશ્ચયસમ્યક્દર્શનના વિષયમાં પરવરતું ન આવે, તે તો અચિંત્ય શક્તિથી પરિપૂર્ણ પોતાના આત્માને જ શ્રદ્ધે છે. પરથી ભિન્ન ને પોતાના ગુણ-પર્યાયોથી અભિન્ન એવો મારો શુદ્ધ આત્મા જ મારે આદર-જીય છે એમ ધર્મી જાણે છે. દેવ-ગુરુ વગેરેની શ્રદ્ધાને વ્યવહાર સમ્યક્દર્શન કહ્યું, પણ તેથી તે પરના આશ્રયથી આત્માનું ધર્મનો લાભ થાય એમ ન સમજવું. પણ શુદ્ધ આત્માનું સમ્યક્દર્શનની સાથે યોગ્ય ભૂમિકામાં તેવો જ વ્યવહાર હોય છે, વિરુદ્ધ હોતો નથી-એમ જાણવું. આ વ્યવહારસમ્યક્દર્શન તે કાંઈ શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય નથી. નિર્વિકલ્પ પ્રતીતરૂપ નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન છે તે જ શ્રદ્ધાગુણની પર્યાય છે એટલે જ શાસ્ત્રું સમ્યક્દર્શન છે. ભગવાન આત્મા એવમ્બધિત આત્મરૂપ છે તે જ સમ્યક્દર્શન છે; અભેદપણે શુદ્ધઆત્મા જ સમ્યક્દર્શન છે-એમ સમયસારમાં કહ્યું છે. આવા સમ્યક્દર્શન પોતાના જિન મારે આઠ અંગસહિત ધારણ કરવું. નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન સાથે વ્યવહાર સમ્યક્દર્શનમાં આઠ અંગ વિદ્યમાન હોય છે. (સમ્યક્દર્શિના નિશ્ચય આઠ અંગનું સમ્યક્દર્શનના નિર્ગુણપ્રધાનમાં કહ્યું છે.) વ્યવહારમાં

દર્શન એકજુતું (નિશ્ચય વગરનું) હોવું નથી; હજી કે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન એકજુતું હોય. જેમ સિદ્ધને અને કેવળી-ભગવંતોને એકજુતું નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે; પરંતુ તેની જેમ પહેલા શુદ્ધસ્થાને કાંઈ એકજુતું વ્યવહાર સમ્યદર્શન હોવાનું કાંઈ પડતું નથી; કેમકે સાચા સમ્યગ્દર્શન વગર મિથ્યાદષ્ટિના એકલા શુભરામને વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન કહેતા નથી. વ્યવહાર તો નિશ્ચયસાપેક્ષ હોય તો જ સાચો કહેવાય.

અહા, યૈનન્યમાં અનંત સ્વભાવો બધાં છે, તેના મહિમા અદ્વિત છે. તેની સમુખ થઈને રાગરહિત નિર્વિકલ્પ પ્રતીત કરતાં અતીન્દ્રિય આનંદના વેદન સહિત સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે, તેમાં અનંત શુભોન્ના નિર્મળભાવો સમાય છે; તે શાક્ષમાર્ગ છે; તેની સાથેના રાગ—કે જે સાચો શાક્ષમાર્ગ નથી તેને શાક્ષમાર્ગ કહેવો તે વ્યવહાર છે. તે બિસાડીને સિદ્ધ કહેવા સમાન છે; એટલે, આ સાચો સિદ્ધ નથી, આનાથી મુરો બીલે સાચો સિદ્ધ છે—તે લક્ષમાં રાખીને બિસાડીમાં સિદ્ધનો ઉપચાર છે. પણ સાચા સિદ્ધને જે લક્ષમાં લેતા નથી તે બિસાડીને જ ખરો સિદ્ધ માની દેશે છે તેને માટે તો તે ઉપચાર પણ સાચો નથી; નિશ્ચય કે વ્યવહાર એકેયની તેને ખબર નથી, તે તો દેશનાને સમજશે જ નથી. મુખ્ય વગર ઉપચાર શેના ? નિશ્ચય વિનાનો વ્યવહાર કેનો ? કયાં સાચો શાક્ષમાર્ગ લક્ષમાં હોય ત્યાં જ રાગાદિ બીજામાં શાક્ષમાર્ગનો ઉપચાર આવે છે; તેમાં પણ સાચો શાક્ષમાર્ગ તો એક જ છે, તેને ખરાબર એકજુતીને તેજ સેવન કરવું. ' । । । '

તું કહ્યું. પરંતુ ગુણ અને દોષનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર ગુણનું
જુદું ને દોષનો. ત્યાગ ક્યાંથી થાય ? તેથી હવેની ગાથામાં
કુ-દોષ : બનેલું. સ્વરૂપ ઓળખાવે છે, તે જાણીને ગુણનું
જુદું કરવું ને દોષનો. ત્યાગ કરવો. સમ્યગ્દર્શનને માટે ક્યા
વો દોષરૂપ છે તેને ઓળખે તો તેનો ત્યાગ કરે; અને સમ્યક્-
નિર્ણય માટે ક્યા લાવો. ગુણરૂપ છે તેને ઓળખે તો તેનું
વર્ણ કરે. દોષને ઓળખે જ નહિ તો કંઈ રીતે છોડ ? અને
કેને ઓળખે જ નહિ તો કંઈ રીતે મહણ કરે ? માટે ગુણનું
જુદું અને દોષનો ત્યાગ કરવા માટે તે બંનેનું સ્વરૂપ જાણવું
ઈએ. દોષને દોષરૂપે જાણવા તે કાંઈ દોષનું કારણ નથી.
એ જાણતાં ત્યાં જ અટકી જાય ને ગુણસ્વભાવને મહણ ન
તો તેને દોષ ન રહે ને ગુણ ન પ્રગટે. પણ દોષ અને ગુણ
ને જાણીને જ્યાં ગુણસ્વભાવ તરફ વળ્યો ત્યાં દોષ રહેતા
થી. ગુણ અને દોષ બંનેનું ખરું સ્વરૂપ બે ઓળખે તે
રૂં ગુણ તરફ જાય, ને દોષથી પાછો વળે. આ રીતે ગુણ-
વને જાણીને ગુણનું મહણ કરવા માટે અને દોષનો ત્યાગ
વા માટે હવે સંક્ષિપ્તથી તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

તે ઉપરાંત પ્રસાંગ-સંવેગ-આસ્તિક્ય ને અનુકંપામાં પણ
મ્યગ્દર્શિ પોતાના ચિત્તને જોડે છે, એટલે કે સમ્યગ્દર્શિના
રેણામમાં તે પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોય છે. તેને અનંતાનુબંધી
પણ તે સર્વથા છૂટી ગયો છે ને જીવ ક્યાયો પણ મંદ
નિગ્યા છે, તેથી તેને પ્રસાંતભાવ, સંસારથી વિરજાભાવ ન

વાતું કહ્યું. પરંતુ, ગુણ અને દોષનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર ગુણનું
મહત્ત્વ ને દોષનો ત્યાગ ક્યાંથી થાય ? તેથી હવેની ગાથામાં
ગુણ-દોષ બંનેનું સ્વરૂપ ઓળખાવે છે, તે જાણીને ગુણનું
મહત્ત્વ કરવું ને દોષનો ત્યાગ કરવો. સમ્યક્દર્શનને માટે કયા
ભાવો દોષરૂપ છે તેને ઓળખે તો તેનો ત્યાગ કરે; અને સમ્યક્-
દર્શનને માટે કયા ભાવો ગુણરૂપ છે તેને ઓળખે તો તેનું
સેવન કરે. દોષને ઓળખે જ નહિ તો કઈ રીતે છોડે ? અને
ગુણને ઓળખે જ નહિ તો કઈ રીતે મહત્ત્વ કરે ? માટે ગુણનું
મહત્ત્વ અને દોષનો ત્યાગ કરવા માટે તે બંનેનું સ્વરૂપ જાણવું
જોઈએ. દોષને દોષરૂપે જાણવા તે કાંઈ દોષનું કારણ નથી.
દોષને જાણતાં ત્યાં જ અટકી જાય ને ગુણસ્વભાવને મહત્ત્વ ન
કરે તો તેને દોષ ન રહે ને ગુણ ન પ્રગટે. પણ દોષ અને ગુણ
બંનેને જાણીને ત્યાં ગુણસ્વભાવ તરફ વળ્યો ત્યાં દોષ રહેતા
નથી. ગુણ અને દોષ બંનેનું ખરું સ્વરૂપ જો ઓળખે તે
જરૂર ગુણ તરફ હલે, ને દોષથી પાછો રહે. આ રીતે ગુણ-
દોષને જાણીને ગુણનું મહત્ત્વ કરવા માટે અને દોષનો ત્યાગ
કરવા માટે હવે સંક્ષિપ્તથી તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

તે ઉપરાંત પ્રશમ-સંવેગ-આસ્તિક્ય ને અત્યુક્તિમાં પણ
સમ્યક્દષ્ટિ પાતાના ચિત્તને જોડે છે, એટલે કે સમ્યક્દષ્ટિના
પરિણામમાં તે પ્રકારની વિશુદ્ધિ હોય છે. તેને અનંતાનુબંધી
કપાય તો સર્વથા છૂટી ગયો છે ને બીજા કપાયો પણ મંદ
થઈ ગયા છે, તેથી તેને પ્રશાંતભાવ, સંસારથી વિરજાભાવ ને

બ્રાહ્મભાગ પ્રત્યેના ઉત્સાહ, સર્વજ્ઞદેવ અને તેમણે કહેલાં તત્ત્વોમાં દૃઢ વિશ્વાસરૂપ આસ્તિક્યતા, તથા સંસારનાં દુઃખી છવો (પોતે તેમજ પર) તે દુઃખથી છૂટે ને બ્રાહ્મરૂપ પામે એવા વિચારરૂપ અનુકંપા,—આવા પરિણામ સહેજે હોય છે; તેથી ઉપદેશમાં એમ કહ્યું કે તે સંવેગાદિકમાં ચિત્તને જોડા.

હવે ગુણ-દોષના કથનમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વનાં આઠ ગુણ કહે છે, ને પછી પચ્ચીસ દોષ કહેશે.

ક

ક

અહીં, આંદરમાં ચિંતનચતુ' મથન કરતાં કરતાં
વિદલપ જુટીને જ્યાં નિર્વિદલપચતુભૂતિ થાય ને
ચિંતનચતુ આશાત દેખાય-ને વખતના અમારા
આનંદ પામે આ જગતના દોષ સુખની શી
ગણતરી છે !

ક

ક

સમ્યગ્દષ્ટિનાં નિઃશંકતાદિ આઠ ગુણુ

‘આઠ’ અંગ સહિત સમ્યક્ત્વ પાંચ કરવાનું કંઈ તે આઠ અંગ એસે કે આઠ ગુણ કયા કયા છે તે કહે છે—

[ગાથા ૧૨ તથા ૧૩ (પૂર્વાર્ધ)]

જિનવચન ધંકા ન પાર ફલ મલ-મુલ-વાંછા માને ।
 મુનિતન મલિન ન દેહ વિનાથે તથ-કુતલ્લ પિડાને ॥
 નિમ્નગુણ ઋદુ પર ઔગુણ ઠાકે ॥ નિમ્નધર્મ વદાથે ।
 કામાદિક કર ફલે વિગતે નિમ્ન-પરકો છુ રિદાથે ॥ ૧૨ ॥
 ધર્મોર્મો મૌ-વચ્છ-પ્રીતિસમ કર જિનધર્મ દિપાથે ।
 જન ગુણે વિપરીત હોય વધુ તિનકો સતત સિપાથે ॥

પરદબ્ધેથી બિજ પોતાના શુદ્ધ એકત્વસ્વરૂપની રુચિ-
 પ્રતીતિ-મહા તે સમ્યગ્દર્શન છે, તેના આશ્રુત મહિમા છે.
 એવા સમ્યગ્દર્શનની સાથે શંકાદિ આઠ રોપોના અભાવરૂપ
 નિઃશંકતા વગેરે આઠ ગુણુ લેાય છે, તેનું આ વર્ણન છે—

૧. જિનવચનમાં શંકા ન કરવી.

૨. ધર્મના ફળમાં સંસારસુખની વાંછા ન કરવી.

૩. મુનિનું મલિન શરીર વગેરે દેખીને ધર્મપ્રત્યે વૃજા
 ન કરવી.

૪. તત્ત્વ અને કુતરત્ત્વ, પીતરામરેવ અને કુરેવ, વગેરેના

સ્વરૂપની ઝાળખાણ કરવી, તેમાં મુક્તિ ન રાખવી.

૫. પોતાના ગુણને તથા અન્ય સાધર્મીના અવગુણને ઠાંકે, અને વીતરાગભાવરૂપ આત્મધર્મની વૃદ્ધિ કરે, તેનું નામ ઉપગૂહન અથવા ઉપશૂંલણ અંગ છે.

૬. કામવાસના વગેરે કારણે પોતાનો કે પરનો આત્મા ધર્મથી ડોળી જવાનો કે શિથિલ થવાનો પ્રસંગ હોય તો વૈરાગ્યભાવના વડે કે ધર્મના મહિમા વડે ધર્મમાં સ્થિર કરે, દૃઢ કરે, તે સ્થિતિકરણ છે.

૭. પોતાના સાધર્મીજનો પ્રત્યે ગૌવત્સ સમાન મહાજ પ્રેમ રાખવો તે વાત્સલ્ય છે.

૮. પોતાની શક્તિવડે જૈનધર્મની શોભા વધારવી, તેનો મહિમા પ્રસિદ્ધ કરીને તેને દીપાવવો, તે પ્રભાવના છે.

આના નિઃશંકતા વગેરે આઠ ગુણો વડે સમ્યક્દષ્ટિ છવ ધર્મમાં શંકા વગેરે આઠ દોષોને દૂર કરે છે. નિશ્ચય સમ્યક્-દર્શનમાં તો પચ્ચી ક્ષિન્ન પોતાના શુદ્ધઆત્માની નિઃશંક શ્રદ્ધા છે, ને એનાથી ભિન્ન સમસ્ત પરભાવોની કે સંસારની પાંખાનો અભાવ છે;— તેની સાથેના વ્યવહાર આઠ અંગનું આ વર્ણન છે. સ્વઅભ્યસના નિઃશંકતા આદિ આઠગુણ અને સંકલ્પિત પર્યાય દોષને જાણીને ગુણાનું પ્રવર્તન અને દોષોનો યત્ન કરવા આ વર્ણન છે. (આ દોઢ ગાથામાં આઠગુણ કથા છે; ને પાંચી દોઢ ગાથામાં પચ્ચીસ દોષ કથા.)

ક્ર ૧. નિરાશંકતા—અંમનું વર્ણન ક્ર
 સર્વજ્ઞ જિનરેવે જેવા કહ્યા તેવા જ લગાડિ તરવો છે, તેમાં પમીનિ શંકા હોતી નથી, સર્વજ્ઞતા સ્વરૂપનો નિર્ણય તો કર્યો છે, એસે ઝાળખાણપૂર્વકની નિરાશંકતાની આવડત છે. ઝાળખ્યા વગર માની લેવાની આવડત નથી, છુટ, છુટ, અછુટ છુટ, વગેરે તરવો તો અરિહંતરેવે કહ્યા તે પ્રમાણે પાતે સમજીને તેની નિરાશંક મદદ કરે; અને કૌર્ષ, સુક્રમ, તત્ત્વ ન સમજાય તે વિશેષ સમજવા માટે જિજ્ઞાસાથી પ્રભુરૂપ શંકા કરે, તેથી કૌર્ષ તેને જિનવચનમાં સંરેહ નથી. સર્વજ્ઞ કથિત જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે તે સાચું હશે કે અત્યારના વિજ્ઞાનીઓ કહે છે તે સાચું હશે!—એવો સંરેહ ધર્મને રહેતો નથી. અહા, જેને સર્વજ્ઞસ્વભાવ પ્રતીતમાં આવ્યો, પરમ અતીન્દ્રિયવસ્તુ પ્રતીતમાં આવી તેને સર્વજ્ઞતા કહેલાં તરવો—છ દ્રવ્યો, ઉત્પાદ-વ્યય-મુચ, દ્રવ્ય-મુજ-પર્યાયવગેરે (બહે તે બધા પાતાને પ્રત્યક્ષ ન થાય છતાં) તેમાં શંકા ન હોય. નિશ્ચયમાં પાતાના જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ આત્માની પરમ નિરાશંકતા છે, ને વ્યવહારમાં કેવ-મુરુ-ધર્મમાં નિરાશંકતા છે, જૈનધર્મ એક જ સાચો હશે કે જગતમાં બીજા ધર્મો કહેવાય છે તે પણ સાચાં હશે!—એવી જેને શંકા છે તેને તો રથૂળ મિથ્યાત્વ છે, તેને વ્યવહારધર્મની નિરાશંકતા પણ નથી. વીતરાગી જૈનધર્મ સિવાય બીજા કોઈ માર્ગની માન્યતા તો ધર્મને રૂંધાય ન હોય.

છે. અને સમ્યક્દષ્ટિથી રાજ-પાટ-ઘર-કુટુંબાદિ સંયોગમાં વર્તતો હોય, તે પ્રકારનો રાગ પણ વર્તતો હોય, (ખરેખર તેમાં કયાંય તે નથી વર્તતો, તે તો પોતાની ચેતનામાં જ તન્મય વર્તે છે, પણ સંયોગ અપેક્ષાએ રાજપાટમાં ને રાગમાં વર્તે છે એમ કહ્યું છે—) છતાં અંતરમાં તે બધાયથી પાર પોતાના ચેતન્યરસનો આનંદ આજ્ઞે છે તેથી તેને તેમાં કયાંય સ્વપ્નેય મુખબુદ્ધિ નથી; એટલે રાગ હોવા છતાં શ્રદ્ધાના બળે તેને નિઃકાંક્ષપણ જ વર્તે છે. ધર્મીની આ કોઈ અલૌકિક દશા છે, જે અજ્ઞાનીને ઓળખાતી નથી; ને ઓળખે તો અજ્ઞાન રહેતું નથી.

સોડો કહે છે કે આપણે ધર્મ કરશું તો પૈસા વગેરે મળશે ને મુખી થશું. — એને તો ધર્મની ખબર નથી ને મુખનીયે ખબર નથી. એ તો શુભરાગને-પુણ્યને ધર્મ માને છે, ને તેના ફળમાં પૈસા વગેરે મળે તેમાં મુખ માને છે; એનાથી ભિન્ન આત્માના અસ્તિત્વની તો તેને ખબર જ નથી. અરે ભાઈ! ધર્મના ફળમાં કોઈ પૈસા ન મળે. પૈસા વગેરે મળવા તે કોઈ ધર્મનું પ્રયોજન નથી; ધર્મનું પ્રયોજન તો આત્માનું મુખ મળે તે છે; અને તે મુખમાં કોઈ પૈસા વગેરેની જરૂર પડતી નથી. એ તો સંયોગ વગરનું સ્વાભાવિક મુખ આત્મામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા મુખને જે જાણે તેને મંગલમાં બીજા કોઈની પાસે વાંછા એક નાહી;—કયાંય મુખબુદ્ધિ થાય નહીં. ધર્મીને ધર્મની સાથેના રાગને હીંચે પુણ્ય બધાય ને

તે પ્રુષ્ઠના ફળમાં બહારનો વેશવ મળે, પણ ધર્મીને તેની વાંછા નથી, તેનાથી તો તે પોતાના આત્માને અત્યંત સિન્ન જાણે છે. ધર્મના ફળમાં પુત્ર મળે, પૈસા મળે—એવી વાંછા ધર્મીને નથી. ધર્મી જીવ દેવ-ગુરુ પાસેથી લોકિક હેતુની આશા રાખે નહિ. શુભરામ હોય ને વેપાર-સખ-વાસ્તુ વગેરે પ્રસંગે ભગવાનને યાદ કરે તે જુદી વાત છે, તેમાં કંઈ ભવ-શુખની વાંછા ધર્મીને નથી. જે સર્વજ્ઞનો ભક્ત થયે તેને સંસારની વાંછા હોય નહિ. રાગનો એક કહિયો પદ્મ-ભાસ જ્ઞાનમાં નથી—એમ બલ્લનાર જ્ઞાની તે રાગના ફળને કેમ વાંછે ? મોક્ષરૂપ જે પરમશુખ તે સિવાય બીજી કંઈ આશાથી તે ધર્મ એવે નહિ. ધર્મનું ફળ તો વીતરામી શુખ છે, બાહ્ય-વેશવ કે હન્દ્રાદિ યદ તે કંઈ ધર્મનું ફળ નથી, તે તો રાગનું-વિકારનું ફળ છે. તે પ્રુષ્ઠરૂપ ધર્મને અજ્ઞાની હમ્મ છે તેથી તે ભોગહેતુધર્મને એવે છે—એમ કશું છે; રાગ વગરના શુદ્ધ-આત્માના અનુભવરૂપ મોક્ષહેતુધર્મની તેને ખબર નથી.

અંતરના અનુભવમાં પોતાના ચૈતન્ય-પરમદેવને સેવનાર ધર્મી જાણે છે કે મારો આ ચૈતન્ય-ચિંતામણિ આત્મા જ અને પરમ શુખ દેનાર છે, એના સિવાય કશું બીજા કોને વાંછું ? અરે, સ્વર્ગનો દેવ આવે તોય મારે એની પાસેથી શું લેવું છે ? અજ્ઞાનીને તો સ્વર્ગનો દેવ આવવાની વાત સાંભળે ત્યાં મગાકાર લાગે છે ને તેના મહિમા આડે ધર્મને જુદી જાણ છે, કેમકે એને પોતાને સ્વર્ગદિના ભોગનો વાંછા છે. અરે,

મૂર્ખ લોકો તો ભોગની વાંછાથી સર્પ-વાંદરા-ગાય વગેરે તિર્યંચ પ્રાણીઓને પણ દેવ-દેવીરૂપી પૂજે છે. જુઓને, જૈન નામ ધરાવનારા પણ ઘણા લોકો ભોગની વાંછાથી-પુત્રાદિની વાંછાથી અનેક દેવ-દેવતાંને પૂજે છે.-મૂરખને તે કાંઈ વિવેક હોય? ભગવાનનો સાચો ભક્ત પ્રાણ જાય તોપણ ખોટા દેવ-દેવતાંને પૂજે નહીં, માને નહીં. કોઈ કહે-માંગળિક સાંભળશું તો પૈસા મળશે,-પણ ભાઈ! જૈનાનું માંગળિક એવું ન હોય; જૈનાનું માંગળિક તો મોક્ષ આપે એવું હોય. માંગળિકના ફળમાં પૈસા મળવાની આશા ધર્મી રાખે નહીં. એ રીતે ધર્મી નિષ્કાંક્ષ ભાવથી ધર્મને એવે છે.

પ્રશ્ન :—વેપાર વગેરેમાં પૈસા મળે એવી વાંછા તો ધર્મીને પણ હોય છે, તો તેને નિષ્કાંક્ષપણું કયાં રહ્યું ?

ઉત્તર :—તેને હજી તે પ્રકારનો અશુભરાગ છે; પાત્ર આ રાગથી કે પૈસામાંથી મને શુભ મળશે-એવી મિથ્યાશ્રુતિરૂપ વાંછા તેને નથી. રાગ અને સંગ્રામ બંનેથી પાર ભરી ચેતના છે, તેમાં જ આત્મ મુખ્ય છે, એમ જાણનાર ધર્મી તે ચેતનાના ફળમાં બાકી સામયો વાંછતો નથી, તેથી તે નિષ્કાંક્ષ છે. તે ધર્મીના ઇન્દ્રિય કે ચક્રવર્તીપદના વૈભવને ભોગવતો દેખાય જતાં તેને વિવેક-વ્યવહારનો રંગભાવ આવરે નથી. અરે, અમિ આત્મીન્દ્રિય આનંદના વિહતા, જગતમાં કયાંય અમારો આનંદ કે જ કયાં? તેથી તે કમ છે કે—

વક્રવર્તીકો સંપદા, રુદ્રસરીલે મોગ ।

કાકવીઠ સમ મિનવ દે સમ્યગ્દષ્ટિ-છોગ ॥

(ઇન્દોર હુકમીચંદલ ચોકના જિનમંદિરમાં પણ આ રોહરો છે.)

વિષયો તરફના વિકલ્પને ધર્મી'લુપ દુઃખ અને લેલ સમાન ગણે છે, એમાં સુખચુદ્ધિ નથી એટલે તેની વાંછા નથી. ઉત્તમ વસ્તુ ખાતા-પીતા રૂખાય, સ્ત્રી-પુત્રાદિ વચ્ચે રૂખાય, તેથી કરીને ધર્મી' તેમાં સુખ માનતા હશે?—ના, એમ બિલકુલ નથી. આત્મસ્વરૂપ મારો આત્મા જ છે, પરમાં સુખ જરાય નથી—એવા નિરાશં જ્ઞાનમાં વર્તતા ધર્મી'મા રેવસેકના સુખનેય વાંછતા નથી. —એમાં સુખ છે જ નહીં પછી વાંછા રોની? ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય આત્મ'ની પાસે સ્વર્ગના વૈભવની શી ગણતરી? ઇન્દ્રના વૈભવમાં તે સુખની ગંધ પણ નથી. (સમ્યગ્દષ્ટિ-ઇન્દ્રને આત્માત્મ' સુખ હોય છે તે જુદી વાત છે, પણ બહારના વૈભવમાં તો તેની ગંધ પણ નથી, ને તે ઇન્દ્ર પોતે તેમાં સુખ માનતા નથી.)

ઃ અજ્ઞાની બહારમાં લેલે વિષયોનો ત્યાગી હોય જતાં અભિપ્રાયમાં તેને વિષયોની વાંછા છે, કેમકે રાગમાં સુખચુદ્ધિ છે. જેલે 'ચૈતન્યત્વ' ઇન્દ્રિયાતીત સુખ નથી રૂખ્યું તેને જીરજીર રાગમાં ને વિષયોમાં સુખચુદ્ધિ પડી જ છે; જો તેમાં તેને મીઠાસા ન હોય તો તેનાથી પાછો વળીને ચૈતન્યસુખમાં કેમ

બુદ્ધિ એવા કોઈ દેવને તે માનવા નથી. હું ધર્મ કરું તેથી સ્વર્ગનો કોઈ દેવ પ્રસન્ન થઈને મને લાભ કરી રહે—એવી બુદ્ધિ ધર્મને હોતી નથી. સર્વજ્ઞ-વીતરાગ અરિહંતદેવ સિવાય બીજા કોઈએ પાસે તે કદી મારું રક્ષાવળા નથી. હું વીતરાગતાનો સાધક, તો વીતરાગ સિવાય બીજાને દેવ માનું નહીં. ચૈતન્યના વીતરાગસ્વભાવ સિવાય પુણ્યની પણ જ્યાં વાંછા નથી (ધર્મ ન કરે પુણ્યને...) ત્યાં બહારના પાપ-લોભાની શી વાત? જુઓ તો ખરા, જા તો બહુ સમ્યક્દર્શન સાધેના અવધારમાં આવી બધ છે. સમ્યક્દર્શનની નિશ્ચય-અનુભૂતિની તો શી વાત!

અરે, લોકો તો બહારના સાધારણ ચમત્કારમાં મોહી પડે છે. પણ એવો ચમત્કાર તો હલકો અબળ્ય દેવ પણ બતાવી શકે. તેમાં આત્માનું દિગ શું છે? ધર્મ તો જાણે છે કે સર્વ-જ્ઞાતા ને વીતરાગતા તે જ મારા ભગવાનનો ખરો ચમત્કાર છે; એ સિવાય બહારના બીજા કોઈ ચમત્કાર મારે તે ભગવાનને માને નહિ. બહારના સંયોગનું આવડું-જડું તો પુણ્ય-પાપ-અનુસાર બન્યા કરે છે. ધર્મની સાથે એને શું સંબંધ છે? ધર્મી જ એવી બહારની આકાંક્ષા કરવા નથી. જ્યાં રાગથી ભિન્ન આત્માના આનંદને પાતામાં રેખ્યો ત્યાં ભવમુખની વાંછા ક્યાંથી રહે? ભવ કહેતાં સંસારની ચારે મનિ અત્રી ફાઈ, સ્વર્ગ પણ તેમાં આવી ગયું, એટલે દેવમતિના મુખનેય ધર્મી વાળે નહીં. આગ્ર સમ્યક્દર્શિનું નિઃકાંક્ષા અંગ છે,

આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિના આઠગુણમાંથી બીજો ગુણ કહ્યો, આ નિઃકાંક્ષા અંગના પાલનમાં સતી અનંતમતીનું ઉદ્ઘાટન પ્રસિદ્ધ છે; તે ‘સમ્યક્ત્વકથા’ વગેરેમાંથી જાણી લેવું.)

ક્ર ૩. નિર્વિચિકિત્સા-અંગનું વર્ણન ક્ર

જેણે આત્મા અને શરીરને ભિન્ન જાણ્યા છે એવા સમ્યક્-દષ્ટિ જીવ, શરીરમાં અશુચી દેખીને આત્માના ધર્મ પ્રત્યે ઝલાનિ કરતા નથી; એટલે કોઈ મુનિ વગેરે ધર્માત્માનું શરીર મલિન કે રોગવાળું દેખીને તેમના પ્રત્યે ધૃષ્ટા-દુર્ગંધા થતી નથી, પણ શરીર મેલું હોવા છતાં અંદરમાં આત્મા તો ચૈતન્યધર્મોથી શોભી રહ્યો છે-તેનું તેને બહુમાન આવે છે. આવા મેલા-કોઠિયા શરીરવાળાને તે કોઈ ધર્મ હોય!-એમ ધર્મ પ્રત્યે દુર્ગંધાનો ભાવ થતો નથી, એવું સમ્યગ્દષ્ટિનું નિર્વિચિકિત્સા-અંગ છે.

સર્વજ્ઞના દેહમાં તો અશુચી હોતી જ નથી, તેમજ તેમને રોગાદિ પણ હોતાં નથી. પણ સાધક ધર્માત્મા-મુનિ વગેરેને તો દેહમાં મલિનતા કે રોગાદિ પણ હોય, કોઈવાર શરીરમાં કોટ થાય, શરીર ગંધાઈ જાય; તો તેને દેખીને ધર્મ વિચારે છે કે અદો, આ આત્મા તો અંદર સમ્યક્દર્શનાદિ અપૂર્વ રત્નાથી શોભી રહ્યો છે, દેહ પ્રત્યે એમને કોઈ અભવ-બુદ્ધિ નથી, રોગાદિ તો દેહમાં થાય છે, ન દેહ તો સ્વભાવથી જ અશુચી છે; આમ દેહ અને આત્માના ભિન્ન-ભિન્ન ધર્મો વિચારીને ધર્મો જ્ઞેય રહેતી મલિનતા વગેરે દેખીને પણ

ધર્મત્રિમા પ્રત્યે જ્ઞાનિ કરતો નથી. પોતાના શરીરમાં પણ રોગાદિ મહિનના થાય તો તેથી પોતાના ધર્મોથી તે ડગતો નથી કે ધર્મમાં શંકા કરતો નથી. મુનિઓ તો દેહ પ્રત્યે આત્યંત હિંસા છે, સ્નાનાદિ તેઓ કરતા નથી, દેહની ચોખ્ખાતું કે દેહના શલ્કાગારનું તેમને લક્ષ નથી, તેઓ તો સ્વાનુભવથી સ્નાનવડે આત્માને ચોખ્ખાચનારા છે; સ્તનત્રય તેમને શલ્કાગાર છે; બહેા, આવા મુનિઓને દેખતાં સ્તનત્રયધર્મના બહુમાનથી તેમના ચરણોમાં શિર નથી પરે છે.

અરે, દેહ તો સ્વભાવથી જ અસુચીતું ધામ અને કાજ-ભંચુર છે; અને ધર્મત્રિમા તો સ્તનત્રયવડે સદૃશ પવિત્ર છે. શરીરમાં મુગધ કે દુર્ગંધ એ તો જડનેા ધર્મ છે. એવું કાંઈ નથી કે ધર્મીતું શરીર કાણું-કૂબડું ન જ હોય. કોઈતું શરીર કાણું-કૂબડું પણ હોય, અવાજ પણ થોડો ન નીકળતો હોય, -તેથી શું? અંદર તો દેહથી બિન્ન જ્ઞાનશરીરીપણે ધર્મત્રિમા પોતાને આનુભવે છે. સમંતલદ્રસ્વામી સ્તનકરંડ-ભાવકાચારનો રટ મી ગાથામાં કહે છે કે—

મમ્યદ્વર્જનસમ્પન્નમ્ પ્રપિ માતૃકદેહજન્મ ।

દેવા દેર્વ વિદુર્મસ્મગૃહાદ્વારાન્તરૌજસમ્ ॥ ૨૮ ॥

માંડાલના શરીરમાં રહેલો સમ્યદ્વર્જિ આત્મા દેવસમાન પ્રાપ્ત છે, -શબથી કંકાપેલ અગ્નિની ઝીનગારી માફક દેહથી શબની અંદર અમ્યદ્વતરૂપ જૈનન્ય-ઝીનગારીથી તે આત્મા

પણ ગોપવીને તે દોષ દૂર કરવાનો ઉપાય કરે છે. ભાઈ, કોઈના અવગુણ પ્રસિદ્ધ થાય તેથી તને શું લાભ છે? અને એનાં અવગુણ પ્રસિદ્ધ ન થાય તેથી તને શું નુકશાન છે? ‘લેંસના શિંગડાં લેંસને ભારે,’ ‘જે કરશે તે ભોગવશે’—તેમ સામાના ગુણ-દોષનું ફળ એને છે, એમાં તારે શું? માટે સમાજમાં જે રીતે ધર્મની નિંદા ન થાય ને પ્રભાવના થાય, તથા પોતાના ગુણોમાં વૃદ્ધિ થાય—તે રીતે ધર્મી પ્રવર્તે છે.

—આ બધું તો સમ્યક્દર્શનના વ્યવહારમાં આવી જાય છે. નિશ્ચયમાં તો પોતાના શુદ્ધ આત્માની પ્રતીત ધર્મને સદાય વર્તે છે. કોઈપણ રીતે, પોતામાં તેમજ પરમાં ગુણની વૃદ્ધિ થાય ને દોષ ટળે,—એટલે કે આત્માનું હિત થાય ને ધર્મની શોભા વધે—તેમ ધર્મી વર્તે છે. કોઈ સાધર્મીથી કોઈ દોષ થઈ ગયો હોય ને ખ્યાલમાં આવી જાય તો તેનો ફેફસો ન કરે, તિરસ્કાર ન કરે, પણ ગુમપણ બોલાવીને પ્રેમથી સમજાવે કે—જો ભાઈ! આપણા જીનધર્મ તો મહાન પવિત્ર છે, મહા ભાગ્યે આવેા ધર્મ મળ્યો છે, તેમાં તારાથી આવેા દોષ થઈ ગયો પણ તું મુંઝાઈશ નહીં, તારા આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં દૃઢ રહેજે. જિનમાર્ગ મહા પવિત્ર છે, આત્યંત ભક્તિથી તેની આરાધના વગેરે તારા દોષને છેદી નાંખજે.—આમ પ્રેમથી તેને ધર્મના ઉત્સાહ જગાડીને તેના દોષ દૂર કરાવે છે. દોષને છૂપાવવામાં કોઈ તેના દોષને ઉજ્જેજન આપવાનો ભેદ નથી પણ તિરસ્કારથી ને શુભ નિરુત્સાહિત થઈ

ન જાય ને બહારમાં ધર્મની નિંદા ન થાય—તે હેતુ છે; તથા ગુણની પ્રીતિવડે મુદ્દતાની વૃદ્ધિનો હેતુ છે. આવું દિપગુહ તથા ઉપખંદણ-અંગ છે. આ અંગના પાત્રન મારે જિન્ન-સહા એક શેઠની કથા પ્રસિદ્ધ છે, તે ‘મુખ્ય-વસ્તુ’ વગેરેમાંથી જોઈ લેવી. આ રીતે સમ્યક્ત્વના પાંચમો પર્ણન કર્ત્તવ્ય.

નરકાદિનાં તીવ્ર દુઃખો તેં ભોગવ્યાં, માટે હવે દુઃખાંત ઊઠ
 ને ચૈતન્યની ભાવના ભાવ.—આમ અનેક પ્રકારના ચિંતનથી
 પોતાના આત્માને ધર્મમાં સ્થિર કરે; તથા બીજા સાધર્મી-
 જનોને પણ પોતાના જ સમજીને સર્વ પ્રકારની સહાયથી
 ધર્મમાં સ્થિર કરે.—એવો ભાવ ધર્મીઆને હોય છે. કોઈને
 ઉપદેશ વડે ઉત્સાહિત કરે, કોઈને ધનથી પાણુ મદદ કરે, કોઈને
 શરીરથી સેવા કરે, કોઈને ધૈર્ય આપે, કોઈને અધ્યાત્મની
 મહાન અર્થા સંભળાવે—એમ સર્વ પ્રકારે તનથી-મનથી-ધનથી
 જ્ઞાનથી ધર્મીઆની મુંઝવણ મટાડીને તેને ધર્મમાં દૃઢ કરે.
 અરે, અનંતકાળે આવો મનુષ્યભવ ને આવો જૈનધર્મ મળ્યો,
 તેને ચૂકી જશો તો ફરી અનંતકાળે આવો અવસર મળવો
 દુઃખ છે. આત્મારે જરાક પ્રતિકૂળતાના દુઃખથી ડરી જઈને
 જો ધર્મની આરાધના ચૂકી જશો તો સંસારમાં નરકાદિના
 અનંત દુઃખ ભોગવવા પડશે. નરકાદિના દુઃખ પામે તો આ
 પ્રતિકૂળતા કાંઈ જ દિસામમાં નથી. માટે કાયર થઈને આર્ત-
 પરિણામ ન કરો, વીર થઈને ધર્મધ્યાનમાં દૃઢ રહો. આત-
 મ્યાનથી તો હિલ્લટ વધુ દુઃખ થશે. સંસારમાં તો પ્રતિકૂળતા
 હોય જ, માટે ધૈર્યપૂર્વક ધર્મધ્યાનમાં દૃઢ રહો. તમે તો મુમુક્ષુ
 છો, ધર્મના જાગૃતાર છો, જ્ઞાનવાન છો, તો આ પ્રસંગે હીન
 ધનું કોમલું નથી, વીરતાપૂર્વક આત્માને સમ્યક્તાદિની
 ભાવનામાં દૃઢરૂપે જોડો. પૂર્વે અનેક મહાપુરુષો પાંડવો
 બીનાશ વગેરે થયા તેમજ શાક કરીને આત્માને ધર્મની આરા-

ધનામાં ઊંઠાદિન કરે.—આમ પાતાના તેમ જ પરના આત્માને સંબોધન કરીને ધર્મમાં સ્થિર કરે છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિનું સ્થિતિ-કરણ અંગ છે. પ્રતિકૂળતા આવે ત્યાં મુંઝાર્થ ન જાય, તેમજ બીજા સાધર્મીને મુંઝાવા ન થે. અરે, મરણ આવે કે ગમિ તેટલી પ્રતિકૂળતા આવે પણ હું મારા ધર્મથી ડગું નહીં, મારા આત્માની આરાધનાને છોડું નહીં—એમ ધર્મી નિરાકંપણે દકપરિણામથી પાતાના આત્માને ધર્મમાં સ્થિર રાખે છે. કેઈ ક્ષય જનાયે, લાલચ જતાયે, તોપણ ધર્મથી ડગતા નથી. મોક્ષનો સાધક થયો તેના આત્મપરિણામમાં આવી દકતા હોય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યક્તાવાદિ નિશ્ચયધર્મમાં જેટલી સ્થિરતા છે તેટલો ધર્મ છે, તે વીતરાગભાવ છે; અને બીજા સાધર્મીને ધર્મમાં સ્થિર કરવાનો જે વાવ છે તે શુભરાગ છે, તે કાંઈ ધર્મ નથી, પણ ધર્મીને ધર્મપ્રેમનો તેવો વાવ આવે છે. શ્રેણીકરણના પુત્ર વારિયેણમુનિએ પાતાના મિત્રનું મુનિ-પણામાં સ્થિતિકરણ કર્યું હતું—તેની કથા પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે ‘સમ્યક્ત્વ-કથા’ માં આપ વાંચી શકશો. આ રીતે સ્થિતિકરણ નામના છૂટા અંગનું વર્ણન કર્યું.

ક્ર ૭. વાતસંદય-અંગનું વર્ણન ક્ર

જેમ ગાયને પાતાના વાછરડા ઉપર, કેઈ જાનની આશા વગર નિરપેક્ષ પ્રેમ આવે છે તેમ ધર્મીને બીજા સાધર્મી મતે સહેજે પ્રેમ ત્યાવે છે, તેમને પાતાના જ ગુણન

ઉપર વાતસલ્ય આવે છે. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રધારક જીવોનો સમૂહ તે ધર્માત્માનો પાતાનો સમૂહ છે, —તેમને જ તે પાતાના સાચા સ્વજન માને છે. તેમની પ્રાપ્તિ થતાં જાણે કોઈ મહાન નિધાન મળ્યું હોય—એવી અત્યંત પ્રીતિ ઊપજે છે; તેમનો આદર, તેમના ગુણની સ્તુતિ, આદાર-પાન, સેવા વગેરેમાં આનંદ માનવો તે વાતસલ્યઅંગ છે. કપટથી કોઈને ઢખાડવા માટે નથી કરતો, કે કોઈ બદલાની આશાથી નથી કરતો, પણ ધર્મની પ્રીતિને લીધે ધર્મીને એવો પ્રેમભાવ સહેજે આવી જાય છે. જે વીતરાગધર્મને હું સાધું છું તે જ ધર્મને આ સાધી રહ્યા છે, તેથી તે મારા સાધર્મી છે; મારા સાધર્મીને કોઈ દુઃખ ન હો, એને ધર્મમાં કંઈ વિધ્ન ન હો;—આ પ્રમાણે સાધર્મી પ્રત્યે વાતસલ્ય હોય છે. આમાં રાગ તો છે, પણ તે રાગની દિશા સંસાર તરફથી પલટીને ધર્મ તરફ વાળી દીધી છે. સંસારમાં સ્ત્રી-પુત્ર-પૈસા વગેરેનો રાગ તે તો પાપખંઢન કારણ છે, ને સાધર્મી પ્રત્યેના ધર્માતુરાગમાં તો ધર્મની ભાવના પાપાય છે. અંતરંગમાં તો ધર્મને પાતાના શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રસ્વરૂપ આત્મામાં પરમ પ્રીતિ છે; તેને જ તે પાતાનું સ્વરૂપ જાણે છે; એ પરમાર્થ વાતસલ્ય છે. ને વ્યવહારમાં રતનત્રયના ધારક બીજા સાધર્મી જીવોને પાતાના સમજીને તેમના પર પરમ પ્રીતિરૂપ વાતસલ્ય આવે છે. ધર્માત્મા ઉપર દુઃખ આવે ને ધર્મી નિર્જન શકે. દરેક પ્રકારે તેને મુશ્કેલ કરીને તેનું દુઃખ મરડાવતો ક્રિયાયુક્ત છે.

... સમ્યક્દષ્ટિને ઠાકપણ છુટપ્રત્યે વેરભાવ નથી, તોયજી-
 વર્મા પ્રત્યે તો ઈર્ષ્યા થેની હોય? બીજો છુટ પોતાના કરતાં
 વધી જાય ત્યાં દેવ ન થાય પણ અનુભાવના અને પ્રેમ આવે;
 સાધર્મીને અંદરોઅંદર પ્રેમ હોય,—કેવો પ્રેમ? કે માતાને
 પુત્ર ઉપર પ્રેમ હોય તેવો નિર્દોષ પ્રેમ, ગાયને વાછડી ઉપર
 પ્રેમ હોય તેવો નિરપેક્ષ પ્રેમ ધર્મીને સાધર્મીપ્રત્યે હોય.
 અત્યારે એના દુઃખમાં હું મદદ કરીશ, તો ક્યારેક તે બાહ્યો
 આપશે, તે ખરા વખતે તે મને કામમાં આવશે,—એવી બદ-
 લાની આશા ન રાખે, પણ ધર્મના સહજ પ્રેમથી નિરપેક્ષ-
 ભાવે ધર્મીપ્રત્યે વાતસલ્ય રાખે. વાછડું કંઈ મોટું બધને
 ગાયની સેવા કરવાનું નથી છતાં ગાયને તેના ઉપર હૈયામાંથી
 પ્રેમ જીભરાય છે,—એવું નિરપેક્ષ-વાતસલ્ય ધર્મીને બીજા
 ધર્માત્મા પ્રત્યે હોય છે.

જેમ માતા પોતાના પુત્રનું દુઃખ રખી શકતી નથી;
 હરજી પોતાનાં બચ્ચાંના પ્રેમની ખાતર તેની રક્ષા કરવા
 સિદ્ધની સામે થાય છે. સાચી માતાના પ્રેમની એક વાત આવે
 છે કે એક બાળક મારે બે ઝીને હમડો થયો. ન્યાયાધીશે
 (સંત્યની પરીક્ષા ખાતર) બાળકના બે કડકા કરીને બંનેને
 એકેક વહેંચી દેવા હુકમ કર્યો. તે સાંભળતાં જ સાચી માતાની
 તો રાડ ફાટી ગઈ; પુત્રને બચાવવા તેણે કશું-ભણે આખે-
 આખે પુત્ર એને આપી દો, મારે એના કડકા નથી કરવા.
 દુષ્ટાંતમાંથી એટલું લેવાનું છે કે સાચી માતા પુત્રનું દુઃખ

જેઈ શકતી નથી, તેને કુદરતી વાતસલ્ય ઊભરાય છે. પ્રદ્યુમ્ન-કુમાર ૧૬ વર્ષે ઘરે આવ્યો ત્યારે રુકિમણીમાતાના હૈયામાં વાતસલ્યની ધારા ઊભરાણી. તેમ ખરા પ્રસંગે સાધર્મીનો પ્રેમ છાનો ન રહે. સમ્યગ્દષ્ટિને સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રત્યે અંતરનો પ્રેમ હોય; એને દેખતાં, એની વાત સાંભળતાં પ્રેમ આવે. ધર્મના પ્રેમ હોય તેને ધર્મી પ્રત્યે પ્રેમ હોય જ; દેમકે ધર્મ અને ધર્મી કંઈ જુદા નથી. [-ન ધર્મો ધાર્મિકૈઃ વિના ।]

આ તો સમ્યગ્દર્શન સહિતના આઠઅંગની વાત છે; પરંતુ તે પહેલાં પણ ધર્મના જિજ્ઞાસુને ધર્મ પ્રત્યેનું વાતસલ્ય, ધર્મીમાનું બાહુમાન વગેરે ભાવો હોય છે. મોક્ષનું ખરું કારણ તો અંદરમાં પરદ્રવ્યથી ભિન્ન પોતાના આત્માની રુચિ ને જ્ઞાન કરવું તે છે. સમ્યગ્દર્શન વગરના શુભભાવથી મોક્ષમાર્ગ થતો નથી. સમ્યગ્દર્શન પછી પણ જે રાગ છે તે કંઈ મોક્ષમાર્ગ નથી, મોક્ષમાર્ગ તો સમ્યગ્દર્શનાદિ વીતરાગભાવ જ છે. જ્યાં રાગની ભૂમિકા છે ત્યાં આવા વાતસલ્યાદિ ભાવો જરૂર આવે છે. (આ વાતસલ્યઅંગના પાસનમાં ૭૦૦ મુનિ-વરોની રક્ષા કરનાર વિષ્ણુમુનિરાજની કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે ‘સમ્યક્ત્વ-કથા’ વર્ગમાં જોઈ લેવી.) આ રીતે સાતમા વાતસલ્યઅંગનું ‘તર્જન પૂરું થયું’.

ક્ર ૮. પ્રભાવના-અંગનું વર્ણન ક્ર

જિતમાર્ગદાર પોતાના જ્ઞાનાનંદસ્વભાવી આત્માને કાંઈને તેની ‘પ્ર-ભાવના’ દિગ્દશ્વભાવના તો ધર્મી કરે જ છે.

ને વ્યવહારમાં પણ આવા જિનમાર્ગનો મદ્દિમા જગતમાં કેમ પ્રસિદ્ધ થાય ને જગતના જીવો આવી ધર્મ કેમ પાર્થ-જીવો પ્રભાવનાનો ભાવ ધર્મને હોય છે. તે પોતાની સર્વ શક્તિથી, જ્ઞાન-વિદ્યા-વૈભવ-તત્ત્વ-મન-ધન-દાન-શીલ-તપ વગેરેથી ધર્મપ્રભાવના કરે છે. કેઈ વિશેષ શાસ્ત્ર દ્વારા, તીર્થ દ્વારા, ઉત્તમ જિનાસપ દ્વારા તથા અનેક મહોત્સવ દ્વારા પણ પ્રભાવના કરે છે; અત્યારે તો જીવોને સાચું તત્ત્વજ્ઞાન મળે-તેથી પ્રભાવનાની ખાસ જરૂર છે. કુન્ડકુન્દાચાર્યેહેવે સમય-સાર વગેરે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોની રચના દ્વારા જિનશાસનની મહાન પ્રભાવના કરી છે, ને લાજો જીવો ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. સમંતકદરવામી, અકલંકસ્વામી વગેરેએ પણ જૈનધર્મની મહાન પ્રભાવના કરી છે. ધર્મ ઉપર સંકટ આવે ત્યાં ધર્મી જ્યં જાણ્યો ન રહે, જેમ સૂરવીરયોદ્ધો યુદ્ધમાં જાનો ન રહે, તેમ ધર્મીમા ધર્મપ્રસંગે જાનો ન રહે; ધર્મનો મદ્દિમા પ્રસિદ્ધ થાય એવા કાર્યોમાં તે હિતસાદ્ધથી પોતાની મળે જ વર્તે. રવ-ધુરુ-શાસ્ત્રના કાર્યોમાં, તીર્થોના કાર્યોમાં કે સાધર્મીજનોના કાર્યોમાં પોતાની શક્તિઅનુસાર હોંશથી પ્રવર્તે. આવે શુભ-રાગ હોય છે, છતાં તેની મર્યાદા પણ જાણે છે કે આ રાગ છે તે કાંઈ મને મોક્ષનું સાધન નથી. રાગ વડે મને કે બીજાને લાભ નથી. એટલે તેને રાગની ભાવના નથી પણ વીતરાગ-માર્ગની પ્રભાવના અને પુષ્ટિની જ ભાવના છે. અહા, આવે મુંદર વીતરાગમાર્ગ! ને આવા માર્ગને સાધનારા આ મારા સાધર્મી! બાઈ! આમ પોતાના સાધર્મી બાઈ-એન,

ઉમળકો આવે છે. તે સાધર્મીના અપવાદ થવા ન દે. વાહ, જુઓ તો ખરા ! અંતરદષ્ટિપૂર્વક વીતરાગમાર્ગમાં વ્યવહારનો પણ ફેરલો વિવેક છે ! આવો વ્યવહાર પણ અંદરમાં યથાર્થ માર્ગનું જ્ઞાન કરે તેને જ સમજાય તેમ છે. સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગ દ્વારા ધર્મીજીવ પોતામાં વીતરાગમાર્ગની પુષ્ટિ કરે છે, તેની અનુમોદના કરે છે, તેનો મહિમા વધારે છે, ને સર્વ પ્રકારે તેની પ્રભાવના કરે છે. પ્રભાવના-અંગ માટે વજ્ર-મુનિનું ઉદાહરણ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ રીતે સમ્યક્ત્વના આઠ અંગ કહ્યા. આવા આઠગુણો સહિત શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને આરાધવું, અને તેનાથી વિરુદ્ધ જે શંકાદિ આઠઠાવો તેનો ત્યાગ કરવો.

સમ્યગ્દષ્ટિને જ માર્ગની સાચી પ્રભાવના હોય છે. જેને ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તે જ તેની પ્રભાવના કરી શકે; ધર્મને જે ગ્રાહ્યજ્ઞતા જ નથી તે પ્રભાવના રોની કરશે? અહો, જિનમાર્ગ કોઈ અદ્ભુત અલૌકિક છે; ધન્દો-અકર્તૃ-ઓ ને ગણધરો પણ જેને ભક્તિથી આદરે છે--એ વીતરાગ-માર્ગની શી વાત ! આવો માર્ગ, અને તેને આદરનારા સાધર્મીઓના યોગ મળવો જાણુ દુર્લભ છે. આવા માર્ગને પામીને પાતાનું નિત કરી લેવા જેવું છે. જેટલો રાગભાવ છે તેને ધર્મ પાતાના સ્વાત્મકાર્યથી તિજ જતું છે, ને નિઠાય સમ્યક્ત્વાદિ વીતરાગભાવને જ સ્વધર્મ જાણીને આદરે છે. ધર્મનું આત્મ સ્વરૂપ અમરને તેની પ્રભાવના કરે છે. જેમ

એકલા વ્યવહારના શુભવિકલ્પોને [જ ધર્મ માની લ્યે છે, ને રાગ વગરના નિશ્ચયધર્મને સમજતા નથી તેઓને તો પોતામાં પણ જરાય ધર્મ નથી, એટલે સાચી ધર્મપ્રભાવના પણ તેમને હોતી નથી. પોતામાં ધર્મ હોય તો તેની પ્રભાવના કરે ન? અહીં તો અંતરમાં પોતાના શુદ્ધાત્માને અનુભવ કરીને નિશ્ચયધર્મ સહિતના વ્યવહારની વાત છે. અરે, વીતરાગના સત્યમાર્ગને છૂટીને અજ્ઞાનથી કુમાર્ગના સેવનવડે છવો પોતાનું અહિત કરી રહ્યા છે, તેઓ જ્ઞાનવડે સાચો માર્ગ પામે અને પોતાનું હિત કરે-એવી ભાવનાથી ધર્મીજીવ જ્ઞાનના પ્રચારવડે સત્યધર્મની પ્રભાવના કરે છે; સત્યમાર્ગ પોતે ભણ્યો છે તેની પ્રભાવના કરે છે.

ધર્મીને આવા આઠ અંગરૂપ વ્યવહાર હોય છે, છતાં તે વ્યવહારના અવલંબને કાંઈ શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કે શાક્ષનો માર્ગ નથી, શાક્ષનો માર્ગ તો અંતરમાં બે શુદ્ધ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર વર્તે છે તે જ છે; તે જ સુખ્ય છે, ને બીજાને શાક્ષમાર્ગ કહેવો તે તો ઉપચાર છે.-આ રીતે નિર્દુષ્ટ વ્યવહાર બંને એકસાથે છે, આગળ-પાછળ નથી.

શાંકાદિક આઠદોષ, આઠમદ, છવ્યનાયતન તથા ત્રણ મૂઢતા—આ પ્રમાણે પચ્ચીસદોષને છાડીને, નિઃશંકતાદિ આઠ ગુણ સહિત સમ્યગ્દર્શનને હે છવો તમે ભક્તિપૂર્વક ધારણ કરો; તે મોક્ષલું મૂળ છે.

સમ્યગ્દષ્ટિને પોતાના અર્થિત્ય ચૈતન્યવૈભવ પાસે જગતમાં બીજા કોઈની મહત્તા ભાસતી નથી, તેથી તેને ક્યાંય મદ હોતો નથી; એ રીતે તેને આઠમદનો અભાવ હોય છે, તેનું અહીં વર્ણન કરે છે—

ક્ર ૧-૨. કૂળમદ તથા જાતિમદ ક્ર

પિતાના પક્ષને કૂળ, અને માતાના પક્ષને જાતિ કહેવાય છે; પણ માતા-પિતા એ તો જડ શરીરનો સંબંધ છે, તેની મોટાઈનાં અભિમાન શા? હું તો શરીરથી જુદો ચૈતન્યમૂર્તિ છું; માતા-પિતાને કારણે કોઈ મારી મોટાઈ નથી. માતા કોઈ મોટા ઘરની હોય કે પિતા કોઈ મોટા રાજા-મહારાજા હોય તેને કારણે ધર્મી પાતાની મોટાઈ માનતા નથી, એટલે તેને જાતિમદ કે કૂળમદ હોતો નથી. આરે, અમારી જાતિ તો ચૈતન્યજાતિ છે, દેહની જાતિ અમારી છે જ નહીં, પછી તેનો મદ કેવો? હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું; જ્ઞાનસ્વરૂપ મારા આત્માને કોઈએ કિયતવ્યો નથી, પછી મારે જાતિ-કૂળ કેવો? ચૈતન્ય મારી જાતિ, અને જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવ જ મારું કૂળ છે. આ રીતે ધર્મીને પિતા કે પૃત્રાદિ કોઈ મજાન હોય તો તેનું અભિમાન થતું નથી; તેમજ પિતા ધર્મરે હરિદ્ર હોય તો તેથી

દીનતા પણ થતી નથી. એ બધા સંયોગથી અત્યંત ભિન્ન
 ચૈતન્યસ્વરૂપે જ પોતાને દેખે છે. અરે, મારા ચૈતન્યની
 અધિકતાથી બીજા કોણ અધિક છે-કે જેનો હું મદ ઠડું?
 મારા ચૈતન્યના તેજ પાસે ચક્રવર્તીપદ પણ ઝાંખું લાગે છે,
 તેમાં મારી મોટાઈ નથી. ચક્રવર્તીપદ તો રાગદ્વંદ્વે કળે છે,
 કયાં અનંતશુભ્રમય ચૈતન્યપદ, અને કયાં વિકારદ્વંદ્વે કળે છે!
 પરમેશ્વરની ભાતિરૂપે પોતાને દેખે તેને હવે કઈ ખામી રહી
 કે બહારમાં દેહની ભાતિ વગરેમાં પોતાપણું માને? ચૈતન્ય-
 ભાતિ પાસે જડ-દેહની ભાતિનાં અભિમાન કેવા? દેહ હું છું
 જ નહીં, હું તો ચૈતન્ય જ છું-આવા સમ્યક્ જ્ઞાનમાં ધર્મને
 શરીરાદિસંબંધી મદ હોતા નથી. મિથ્યાત્વરૂપ દોષ તો ધર્મને
 હોય જ નહિ, અને સમ્યક્ત્વના અતિચારરૂપ દોષને પણ તે દૂર
 કરે છે, તેનો આ ઉપદેશ છે. નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન સાથે આવે
 ચોક્ષો વ્યવહાર હોય છે, તેમાં સહેજ પણ અતિચાર લાગે
 તો તે દોષ છે-એમ સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધર્મનાં
 સ્થાન તો વીતરાગી અરિહંતદેવ, નિર્મલ્ય મુનિશુરો અને
 વીતરાગી શાસ્ત્ર છે, તેમાં ધર્મીજીવ શંકા કરે નહિ અને
 તેનાથી વિરુદ્ધ હોય તેને દોષ પ્રકારે આદરે નહીં. પ્રાણ જાય
 કે ગમે તેટલી પ્રતિકૂળતા આવે તોપણ વીતરાગી દેવ-શુરની
 મદા છેડ નહિ, એટલે તેને સમ્યક્ત્વમાં શંકાદિક દોષ
 હોતાં નથી.

સંસારમાં જામણ કરતો જીવ શુભાશુભકર્મવશ ભિન્ન-

કૂળમાં તેમજ નીચકૂળમાં અનંતવાર અવતરી ચુક્યો છે, એ તો ક્ષણિક સંયોગ છે. શાશ્વત આત્માને આ અવતારનાં અભિમાન શા? અવતાર ધારણ કરવો તે તો શરમ છે. ઊચ્ચકૂળ પામ્યાનું કૂળ તો એ છે કે રત્નત્રયનાં ઉત્તમ આચરણવડે આત્માને મોક્ષમાર્ગમાં જોડવો, ને મિથ્યાત્વાદિ પાપનાં અધમ આચરણને છોડવા. બાકી ઉત્તમકૂળમાં અવતરીને પણ જો અભક્ષ્યભક્ષણ વગેરે નિંદ્ય કાર્ય કરે તો તે નરકમાં જ જાય; ઊંચુંકૂળ કાંઈ નરકમાં જતાં રોકે નહીં.—આમ વિચારી ધર્મીજીવ કૂળ કે જાતિના મદને છોડે છે.

૧૧૧ એક વૈરાગીબાળક માતા પાસે દીક્ષાની રજા માંગે છે.

૧૧૨ ત્યારે માતા કહે છે—બેટા! તને દીક્ષાની રજા તો આપું; પણ એક શરતે !

૧૧૩ પુત્ર કહે છે—કહો માતા, કઈ શરત ?

૧૧૪ માતા કહે છે—દીક્ષા લીધા પછી એવી આત્મસાધના કર કે ફરીને બીજી માતા ન કરવી પડે; એટલે હું તારી હૃદયી જ માતા હોઉં!—આ શરતે હું તને દીક્ષાની રજા આપું છું.

તો કલંક છે; એનાં મઠ શા ? ચૈતન્યમૂર્તિ અશરીરી ભગવા-
નને માતા-પિતાના સંબંધથી જોળખાવવો પડે તે તો શરમ
છે. જેણે અશરીરી ચૈતન્યનત્વ અવલવમાં સ્વીકૃત્તેને માતા-
પિતા સંબંધી મોઢાઈનો મઠ હોતો નથી, આ રીતે ધર્મીને
ભતિમઠ તથા ક્ષણમઠનો અભાવ છે.

ક્ર ૩. રૂપમઠ ક્ર

શરીરના રૂપનો ગર્વ સમ્યક્દષિને હોતો નથી. આત્માનું
પ તો જ્ઞાન છે; ધર્મીજીવ શરીરથી ભિન્ન પાતાના જ્ઞાન-
ને રૂપે છે. આ ચામડાના શરીરનું રૂપ તે અમારું રૂપ
?, એ તો ફણમાં નાસ પામી બપ કે સડી બપ તેડું છે,
એનો ગર્વ કેણુ કરે ? આ રીતે ધર્મીને સુંદર રૂપનો ગર્વ નથી;
તેમજ કોઈ યુજવાનનું શરીર કંઈપણ રૂબકું હોય તો તેના
મત્તે તીરસ્કાર પણ નથી. સુંદર રૂપવાળો પણ જો પાપ કરે
તો દુર્ગતિમાં જ બપ. માટે શરીરના રૂપથી કોઈ આત્માની
શોભા નથી. સમ્યક્દર્શન પ્રમદયું છે તે જ આત્માની
મહાન શ્રેષ્ઠ આબૂરણ છે, તેનાથી આત્મા ત્રણલોકમાં શોભે છે.
શરીરથી પાતાના આત્માને ભિન્ન બણ્યો છે એટલે
શરીર રૂપાણું હોય તો-તેના વડે પાતાની અધિકતા ભાસતી
નથી, ને શરીર કંઈપણ હોય તો દીનતા પણ થતી નથી. એ
રૂપ તો જડનું છે, તે રૂપ મારું છે જ નહીં, પછી તેના
અભિમાન શા ? મારું તો ચૈતન્ય રૂપ છે, ચૈતન્યના રૂપથી
ફિણું જગતમાં ફેાઈ નથી, વીતરાગી ચૈતન્ય-રૂપ વડે મારી

દષ્ટિમાં એને શરીરનો મદ જરાય નથી.

એવો જ પ્રસંગ નેમિનાથતીર્થંકર અને શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે બન્યો હતો. યાદવોની રાજસભામાં એકવાર શરીરબળની ચર્ચા ચાલી. નેમકુમાર અને કૃષ્ણ બંને પિતરાઈ ભાઈ હતા. શ્રીકૃષ્ણ મોટા, નેમકુમાર નાના; પણ નાનો તોય સિંહ ! નાના તોય તીર્થંકર ! તેઓ પણ સભામાં ગંભીરપણે બેઠા હતા. સભામાં કોઈએ શ્રીકૃષ્ણના બળનાં વખાણ કર્યાં, તો કોઈએ નેમકુમારનાં વખાણ કર્યાં, કોણ બળ વધે તેની પરીક્ષા કરવાનું નક્કી થયું. ત્યારે નેમકુમાર ટચડી આંગળી લાંબાવીને શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે તમારામાં બળ હોય તો આ આંગળી વાંકી કરી આપો ! શ્રીકૃષ્ણ તે આંગળીએ ટીંગાઈ ગયા તોપણ આંગળી વાંકી ન કરી શક્યા. -આવું અચિત્ય શરીરબળ, જતાં તે વખતેય આત્માને તેનાથી સર્વથા જુદો જ જાણતા હતા; સમ્યક્ત્વમાં આઠેમદનો અભાવ હતો. અસ્થિરતાનો વિકલ્પ આન્યો પણ તેમાં સમ્યક્ત્વસંબંધી કોઈ હાથ ન હતો. આવા સમ્યક્ત્વને ઝાંઝાળીને તેની આરાધના કરવાનો ઉપદેશ છે.

ધર્મીઆને કુદરતે પુણ્યના ઠાઠ આવે, પણ તે જાણે છે કે આ પુણ્યના ઠાઠમાં અમે નથી; અમારા જોતન્યના ઠાઠ એનાથી જુદા જ છે. અમારું સામર્થ્ય અમારી આંતર સમાધ છે, અમારા જોતન્યનું બળ કોઈ દેહમાં નથી. આવા જ્ઞાનમાં ધર્મીને શરીરના બળનો મદ નથી.

ક્ર ૭. તપમદ ક્ર

પ્રેત કોઈ ઉપવાસ સ્વાધ્યાયાદિ તપ કરતો હોય ને બીજા ધર્માત્માને ઉપવાસાદિની વિશેષતા ન હોય ત્યાં ધર્મીય તપ પ્રેતાને અધિક ને બીજાને હલકો માનીને તપમદ કરતો નથી. અહા, ખરા તપસ્વી તો તે શુદ્ધોપયોગી મુનિભગવંતો છે કે જેઓ ચેતન્યના ઉમ પ્રતપનવડે વીતરાગભાવ પ્રગટાવીને કર્મને ભસ્મ કરી નાંખે છે; છું તો હજી પ્રમાદમાં પડ્યો છું. શરીરની નિર્બળતાથી કોઈ ઉપવાસાદિ તપ ન કરી શકે પણ જ્ઞાન-ધ્યાનની ઉમતા વડે આત્માની શુદ્ધતા વધારતા હોય તો તે ધન્ય છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્દષ્ટિને તપનો મદ થતો નથી. મદ તે તો કપાય છે, ને તપ તે તો કપાયના નાશને મારે છે.

ક્ર ૮. ઐશ્વર્યમદ ક્ર

૧. ઐશ્વર્યનો મદ એટલે પૂજ્યપણનો મદ અથવા અધિકારનો મદ, તે ધર્માત્માને હોતો નથી. અમે તો સર્વજ્ઞના પુત્ર છીએ; અમારું પદ તો સર્વજ્ઞપદ છે, બીજા કોઈ અમારાં પદ નથી. કેવળજ્ઞાનવડે જ અમારી મારાઈ છે, એ સિવાય બહારનાં રાજપદ કે પ્રધાનપદવડે અમારા આત્માની મારાઈ નથી. —આમ ભજુનાર ધર્મીને બહારની મારાઈનો મદ હોતો નથી. પુણ્ય-યોગે બહારની મારાઈ ને ઠઠમાઠ હોય પણ તેને કારણે પ્રેતાના આત્માની મારાઈ ધર્મી માનતા નથી.

૨. 'સદ્ગુની અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો?'
એ તો બધા સંસારના ઠાઠ છે, તેમાં કોઈ આત્માની શોધ

નથી. મારો આત્મા પોતે સિદ્ધ પરમેશ્વર છે, - એનાથી મોટું
 બીજું કયું ઐશ્વર્ય કે મોટાઈ છે કે જેના હું મદ કરું ? અરે,
 રાગ અને રાગનાં ફળ એ તો બધા અપદ છે - અપદ છે. લોકો
 બહારની પદવી માટે ઝાંવા નાંખે છે, પણ ધર્મી જાણે છે કે
 એ કાંઈ મારા ચૈતન્યનું ફળ નથી, વિકારનું ફળ છે, તેની
 હોંશ શી ? ચૈતન્યના પદ પાસે ચક્રવર્તીપદ પણ તદન વૃક્ષ
 છે. આવું ચૈતન્યપદ જોણે પોતામાં પ્રાપ્ત કયું (જાણું) ન
 અનુભવ્યું) તે બીજા કયા પદનાં અભિમાન કરે ? અહા, તથા
 લોકમાં સૌથી ઊંચું એવું અમારું ચૈતન્યપદ અમે અમારા
 અંતરમાં દેખ્યું છે, અંતરમાં આનંદની અપૂર્વ વીણા વાગી
 છે, અતીન્દ્રિયસુખના તરંગથી ચૈતન્યદરિયો ઊછળ્યો છે;
 આવો આનંદસ્વરૂપ હું પોતે છું. આનંદથી ઊંચું જગતમાં
 બીજું શું છે ? આવી આત્મઅનુભૂતિને લીધે ધર્માત્માને
 જગતનાં ઐશ્વર્યના મોહ ઊડી ગયો છે, તેથી તેને કયાંય
 ઐશ્વર્યનો મદ થતો નથી. મોટો અધિકાર હોય, લાખો-કરોડો
 લોકો પૂજતા હોય, આખા દેશમાં હુકમ ચાલતો હોય, - પણ
 તેને લીધે આત્માની જરાય મોટાઈ ધર્મી માનતા નથી. મારું
 મોટાઈ તો મારા સ્વભાવથી જ છે; બીજા મને મોટાઈ શું
 આપશે ? બીજા પાસેથી મોટાઈ લેવી પર એવો પરાધીન કે
 નથી. આ રીતે ધર્મીને મોટાઈનો મદ હોતો નથી. તેમજ
 બીજા શ્રેયો અશુભકર્મના ઉદયથી દરિદ્ર હોય તેની અવસર
 પણ દરતા નથી. બહારનું ઐશ્વર્ય હોતું કે ન હોતું તે
 કર્મફળ છે, એવું સ્માગીત્ય ધર્મીને નથી. મિથ્યાદષ્ટિ

ખતાવ્યું તથા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ જે વીતરાગભોગ ખતાવ્યો, તેનાથી વિરુદ્ધ કહેનારા ને વિરુદ્ધ માનનારાં એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને ધર્મીજીવ સર્વપ્રકારે છોડે છે, કોઈ પ્રકારે તેની અનુમોદના કરતા નથી, તેમજ એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને સેવનારા મિથ્યાદૃષ્ટિજીવોનો સંગ પણ તે છોડે છે, ધર્મબુદ્ધિથી એવા જીવોનો સંગ તે કરતા નથી. વળી દેવસંબંધી અનેક મૂઢતા, ગુરુસંબંધી અનેક મૂઢતા તથા ધર્મસંબંધી અનેક મૂઢતા લોકોમાં ચાલે છે, પણ ધર્મી તેને સ્વપ્નેય માને નહીં.

જે ધર્મનું સ્થાન નથી, જેની પાસે ધર્મનો સાચો ઉપદેશ નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જેમાં નથી, અનેક પ્રકારે જે વિપય-કપાયના રાગ-દ્રેષના પોષક છે, જેમાં હિસા-અહિસાનો પણ વિવેક નથી એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ તે ધર્મનાં અનાયતંત છે, તેના સેવનથી આત્માનું જરાપણ હિત થતું નથી, તેના સેવનથી તો સમ્યક્ત્વાદિનો ઘાત થાય છે ને આત્માનું અત્યંત ખૂસ થાય છે. એવા કુદેવાદિનું સેવન સમ્યગ્દૃષ્ટિને તો હાથ જ નહિ, પણ જૈન નામ ધરાવનાર જિજ્ઞાસુને પણ એવા કુદેવાદિનું સેવન હાથ નહીં. વીતરાગી જૈનમાર્ગના દેવ-ગુરુ-ધર્મ, અને તેને સેવનારા સાધર્મી-ધર્મીઆ સિવાય બીજાનું સેવન અર્થદાનનું કારણ જાણીને અત્યંત છોડવા જેવું છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મહાત્મન અલૌકિક આત્માના અંતરૂપભાવનું જેને જ્ઞાન થતું છે, તેને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વની સાથે વ્યવહાર પણ પુરસ્કૃતિ ચાપરદિન હોય છે. આજીવિકા છૂટી જાય, અને

ખતાવ્યું તથા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર્ય જે વીતરાગભાગે
ખતાવ્યો, તેનાથી વિરુદ્ધ કહેનારા ને વિરુદ્ધ માનનારો એવા
કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને ધર્મીજીવ સર્વપ્રકારે છોડે છે, કોઈ પ્રકારે
તેની અનુમોદના કરતા નથી, તેમજ એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને
સેવનારા મિથ્યાદૃષ્ટિજીવોના સંગ પણ તે છોડે છે, ધર્મજીવિથી
એવા જીવોના સંગ તે કરતા નથી. વળી દેવસંબંધી અનેક
મૂઢતા, ગુરુસંબંધી અનેક મૂઢતા તથા ધર્મસંબંધી અનેક
મૂઢતા લોકોમાં ચાલે છે, પણ ધર્મી તેને સ્વપ્નેય માને નહીં.

જે ધર્મનું સ્થાન નથી, જેની પાસે ધર્મનો સાચો ઉપદેશ
નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ જેમાં નથી, અનેક પ્રકારે જે વિપય-
કપાયના રાગ-દ્વેષના પોષક છે, જેમાં હિસા-અહિસાનો પણ
વિવેક નથી એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ તે ધર્મનાં અનાયતન કે
તેના સેવનથી આત્માનું જરાપણ હિત થતું નથી, તેના સેવન
નથી તો સમ્યક્ત્વાદિનો ઘાત થાય છે ને આત્માનું આયન
ખૂટી જાય છે. એવા કુદેવાદિનું સેવન સમ્યગ્દૃષ્ટિને તો હા-
જ નહિ, પણ જેન નામ ધરાવનાર જિજ્ઞાસુને પણ એવ
કુદેવાદિનું સેવન હોય નહીં. વીતરાગી જેનમાર્ગના દેવ-ગુરુ
ધર્મ, અને તેને સેવનારા સાધર્મી-ધર્મીમા સિવાય બીજા
સેવન અહિનનું કારણ જાણીને અત્યંત છોડવા જેવું છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મહાત્મન અલૌકિક આત્માના આંતરસ્વભાવ
જેને જ્ઞાન થતું છે, તેને નિશ્ચયસમ્યક્ત્વની સાથે વ્યવહાર પ
પરચીસ કોપરદિત હોય છે. આજીવિકા છૂટી જાય, ૫

જરાય અતિચાર ન લાગે, ને શુદ્ધતા થાય-તે માટે પચ્ચીસ દોષરહિત અને આઠગુણસહિત સમ્યક્ત્વની આરાધના કરવી; તેના વડે જીવનું પરમહિત થાય છે.

બાપુ ! આ તો તારા પોતાના હિતને માટે સાચા-ખોટાને વિવેક કરવાની વાત છે. સાચું શું ને ખોટું શું એની જેને ખબર જ નથી તે શું લેશે ? ને શું છોડશે ? પોતાનું હિત તે કઈ રીતે કરશે ? પરીક્ષા વડે સાચા-ખોટાને ઓળખીને નિર્ભયપણે સાચનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, ને અસત્યનું સેવન છોડવું જોઈએ. જગત સાથે મેળ રાખવા કે જમતને સારું લાગાડવા કાંઈ ધર્મને ન છોડાય. પોતાની શ્રદ્ધા સાચી કરવા માટેની આ વાત છે.

વીતરાગી દેવ-ગુરુ-ધર્મનો આદર ને તેનાથી વિકૃત કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મનો ત્યાગ,—આટલું તો સમ્યક્ત્વની પાત્રતા-રૂપ પ્રાથમિક ભૂમિકામાં પણ હોવું જોઈએ. ‘ત્યાગ-વૈરાગ્ય ન ચિત્તમાં થાય ન તેને જ્ઞાન’ એમ કહ્યું તેમાં કુદેવાહિનો ત્યાગ તો પહેલાં જ સમજી લેવો. બીજા તો અનેક પ્રકારનાં ત્યાગ કર્યા કરે પણ કુદેવ-કુગુરુના સેવનનો ત્યાગ ન કરે તો તેનું જરાય હિત ન થાય. અને રાગને જ્યાં ધર્મ માન્યો ત્યાં વૈરાગ્ય ક્યાં રહ્યો ? અરે, દેહધી ક્ષિત્ર માત્ર અખંડ ચૈતન્ય તત્ત્વ શું છે અને તેનો અનુભવ કેવો છે ? તેનું સાચું સ્વરૂપ અનાવનારા વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ, સ્વનયવર્ણ ગુરુ અને રાગ જનનનો ધર્મ તથા શાસ્ત્રો, તેને જે ઓળખે તે જીવ તેનાથી

સમ્યગ્દર્શનસંપન્નમ્ અપિ માતંગદેહજમ્ ।

દેવા દેવં વિદુર્મસ્મગૂઢાંગારાન્તરૌજસમ્ ॥ ૨૮ ॥

આંગાળશરીરમાં ઊપજ્યો હોય તોપણ જે જીવ સમ્યગ્-
દર્શનસંપન્ન છે તેને ગણુધરદેવ 'દેવ' કહે છે; ભસ્મથી
ઢંકાયેલા તેજસ્વી અંગારાની જેમ તે જીવ સમ્યક્ત્વવડે શોભે
છે. સમ્યગ્દષ્ટિ તિર્યંચપર્યાયમાં હોય કે સ્ત્રીપર્યાયમાં હોય
તોપણ સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે તે શોભે છે. તિર્યંચપર્યાય ન સ્ત્રી-
પર્યાય લોકમાં સામાન્યપણે નિંદનીય છે, પણ જે સમ્યગ્દર્શન
સહિત હોય તો તે પ્રશંસનીય છે. ભગવતીઆરાધનામાં પણ
સમ્યગ્દષ્ટિસ્ત્રીની ઘણી પ્રશંસા કરી છે.

(જીવો ગાથા-૯૩૪ શ્લો ૯૩૬)

શુદ્ધસ્થ સમ્યગ્દષ્ટિ સ્ત્રી હોય, પુત્રાદિસહિત હોય તોપણ
તે શુદ્ધમાં રાચતા નથી, એની રુચિ આત્મામાં છે, જરાય
રુચિ બીજામાં નથી. પોતાથી જેને ભિન્ન જાણ્યા તેનો પ્રેમ
રહ્યો નથી. સ્વાનુભવવડે સ્વ-પરની વહેંચણી કરી નાંખી છે
કે જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ જ હું, ને શુદ્ધાત્માના વિકલ્પથી માંડીને
આખી દુનિયા તે પર;-આવી દષ્ટિનો અપાર મહિમા છે, તેનું
અપાર સામર્થ્ય છે; તેમાં અનંત કેવળજ્ઞાનના પૂર્ણ આત્માનો
જ આદર છે. અહા, એની અંદરની પરિવ્રમભાસામાં એને
આનંદમય સ્વધર ક્ષેત્રું છે, તે પોતાના આનંદધરમાં જ રહેવા
હત્તે છે; જાગને પરધર માને છે, તેમાં જ્યાં ઇચ્છતો નથી.
જેનવ્યધામ-કે જ્યાં મન ઓંકરું છે ત્યાંથી ખસતું નથી, તે

ન્યાંથી જુદું પડ્યું છે ત્યાં જ્યાં માંગતું નથી.
 આંકડાની ટીકરી હોય, સમ્યક્દર્શન પામે, ને તેના
 માતા-પિતાને ખબર પડે તો તે પણ કહે કે વાહ ટીકરી!
 તારા અવતારને કલ્પ છે! તે આત્માનાં કામ કરીને જીવન
 સફળ કર્યું. આત્મામાં સમજિતીવડા પ્રમોદીવીને તે પ્રાણને
 પથ સીધો. ઉભર ભણે નાની હોય, પણ આત્માને સાધે તેની
 બસિદારી છે. રવો પણ તેનાં વખાણ કરે છે.

સમ્યક્દર્શિ પરમાવોથી ને સયોગાથી અલિપ્ત છે;
 બહારમાં ભણે ત્યાગ ન હોય, અસંયમી જ હોય, બરમાં શ્રી
 આદિ સદિત રહ્યો હોય, છતાં અંતરની દૃષ્ટિમાં તે કેવો
 અલિપ્ત છે? તે વાત અહીં ત્રણ દૃષ્ટાંતથી સમજાવી છે:—

(૧) જળમાં રહેલા કમળની જેમ તે અલિપ્ત છે. સમય-
 સારની ૧૪ મી ગાથામાં પણ આત્માનો અલિપ્ત સ્વભાવ
 બતાવવા આ દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. જેમ કમળ પાણીની વચ્ચે
 રહેલું રેખાય છે પણ તેના સ્વભાવ જુઓ તો તે પાણીને
 આપ્યું જ નથી; તેમ કર્માત્મા સંધાગ અને રાગરૂપી કાલવ
 વચ્ચે રહેલા રેખાય પણ એના જ્ઞાનભાવને જુઓ તો તે પર-
 ભાવોથી તદ્દન અલિપ્ત છે. જ્ઞાન તો રાગથી જુદું જ છે, તે
 જ્ઞાન પરભાવોથી લેપાતું નથી. આત્માનું જ્ઞાન પરથી ક્ષિત્ત
 છે; જેને જુદા ભણ્યા તેમાં અહંપણું કેમ થાય? અને, જેનો
 પિતાના સ્વપણે અનુભવ કર્યો, એટલી ચેતનવસત્તાનું અસ્તિત્વ
 હી દર્શનું નથી, તેની દૃષ્ટિ, તેની મદદ કરી જુલતી નથી, આ

રીતે ચૈતન્યશક્તિ ઉપર જેની દૃષ્ટિ છે તેની ચેતના પરભાવથી કદી લેપાતી નથી, તે પરભાવરૂપે કદી પોતાને અનુભવતા નથી. નિરંતર તેને જ્ઞાન છે કે મારા જ્ઞાનનો એક અંશ પણ અન્યરૂપે થયો નથી, જ્ઞાન પરભાવના અંશને પણ સ્પર્શિતું નથી, છૂદું ને છૂદું અલિપ્ત જ રહે છે. આ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ શુદ્ધવાસમાં રહ્યો હોય તોપણ જળકમળવત અલિપ્ત જ છે.

(૨) જેમ સોનું કીચડની વચ્ચે હોય તોપણ તેને કીચડનો કાર લાગતો નથી; સોનાનો સ્વભાવ જ કાટ વગરનો છે; તેમ અસંયમરૂપી કીચડની વચ્ચે રહ્યા છતાં ધર્માત્માનું સમ્યગ્દર્શન સોના જેવું શુદ્ધ છે, તે કટાણું નથી. ચૈતન્યબિંબ આત્મા દૃષ્ટિમાં આવ્યો તે દાંદની શુદ્ધતાનું એવું જોર છે કે પરભાવને તે અડવા દેતી નથી. રાગાદિ હોવા છતાં અકા-જ્ઞાન તો સો ટચના સોના જેવા શુદ્ધ વર્તે છે. તે જ્ઞાન અને વિકલ્પને અત્યંત જુદા જ રાખે છે. વિકલ્પનો જ્ઞાનમાં પ્રવેશ નથી, જ્ઞાન વિકલ્પરૂપ થતું નથી. આવા જ્ઞાનવંત સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્માત્મા પ્રશંસનીય છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોયે છતાં સ્થિર, ન બોલે છતાં મૌન-એમ કશું છે, કેમકે શરીર અને વચનથી અત્યંત વિવિધ પોતાનું સ્વરૂપ જાણતું છે તેમાં જ ને વર્તે છે; આંદરમાં દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન તો નિજભાવમાં સ્થિર બેઠા છે. તે કાંઈ વિકલ્પમાં કે પાશ્વીમાં જતા નથી, તેથી જ્ઞાની તો સ્થિર જ છે. અંદર જ્ઞાનીની આંખી અંતરજ્ઞાને પ્રિયતા જ યોગાતમે છે. આથી

દિગ્ધી જોનારા જીવો જ્ઞાનીને ઓળખી શકતા નથી.

સમ્યક્દષ્ટિ જીવડો કરે કુટુંબ પ્રતિપાળ,
અંતરથી અળગો રહે જેમ માવ બેલાવે બાળ.

માવમાના પુત્રની જેમ જ વહાલથી બાળકને રખાડે-
વહાલ કરે-સંભાળ કરે, 'મારો પુત્ર' એમ કહીને બેલાવે,
હતાં અંદર તેને જ્ઞાન છે કે આ પુત્રને જન્મ દેનારી માતા હું
નથી; તેમ ધર્માત્મા શરીરાદિની ચેષ્ટા કરતા રખાય, સાધામાં
પણ બેલાવ કે આ મારું ઘર વગેરે, પણ અંતરની દૃષ્ટિમાં
જ્ઞાન છે કે હું તો ચૈતન્ય છું, મારા ચૈતન્યભાવ સિવાય બીજી
કોઈ વસ્તુ જરાપણ મારી નથી; મારી ચૈતના પરભાવની
જનેના નથી.-આત્મ જોડજ્ઞાન એકક્ષણ પણ છૂટું નથી, ન
પરભાવ સાથે કે સયોગ સાથે જરાય એકતા થતી નથી.

(૩) ત્રીણું દષ્ટાંત છે નગરનારીના પ્યારનું. જેમ વેશ્યાના
પર પુરુષ પ્રત્યેના પ્રેમ તે સાચો પ્રેમ નથી, તેને તો લક્ષ્મીના
પ્રેમ છે; તેમ જેણે પાતાના ચૈતન્યતત્ત્વને પરથી અત્યંત ભિન્ન
અનુભવ્યું છે એવા ચૈતન્યદૃષ્ટિવંત ધર્માત્માને, પરવસ્તુ પાતાની
માનીને તેનો પ્રેમ થતો નથી, તેનો સાચો પ્રેમ તો પાતાની
ચૈતન્યલક્ષ્મીમાં જ છે. આ દષ્ટાંતથી ધર્મીને પરપ્રત્યેના પ્રેમનો
અભાવ બતાવ્યો છે. પાતાના ચૈતન્ય સિવાય જગતમાં કંઈય
પરપ્રત્યે તેને આત્મચુદ્ધિથી રાગ થતો નથી, માટે તે અલિપ્ત છે.

આમ ત્રણું દષ્ટાંતવડે સમ્યક્દષ્ટિ-ધર્માત્માનું અલિપ્તપણું

જુઓ, આમાં કેટલી વાત આવી ગઈ? પ્રથમ તો સંસારમાં ચારગતિનાં રથાનો છે. આત્માનું જ્ઞાન થતાંવેત જીવનો મોક્ષ જ થઈ જાય ને તે સંસારમાં રહે જ નહીં—એમ નથી. સમ્યગ્દર્શન પછી પણ કંઈને અમુક લાવ હોય છે. તે સમ્યગ્દર્શિને અસંયમ ને અશુભ લાવ હોવા છતાં સમ્યગ્દર્શનના પ્રતાપે તેના પરિણામ એટલા જિજ્ઞાસુ છે કે ઉત્તમ દેવ કે ઉત્તમ મનુષ્યમાં જ તે ઊપજે છે; હલકા દેવમાં તે ઊપજતા નથી, કે દેવી થતા નથી. સમાદર્શિ મરીને ઈંદ્રાણી પણ ન થાય. સ્ત્રીપર્યાયમાં મિથ્યાદર્શિ જ ઊપજે. ઊપજ્યા પછી બાકે સમ્યગ્દર્શન પામે. હલકા દેવો, દેવીઓ, છ નારકો, નપુંસક—એ જગ્યામાં ઊપજેલા જીવો સમ્યગ્દર્શન પામી શકે છે, પણ ત્યાં ઊપજે ત્યારે તો મિથ્યાદર્શિ જ હોય. મલ્લિ-તીર્થ'કરને જે લોકો સ્ત્રી કહે છે તેને સિદ્ધાંતની ખબર નથી; તીર્થ'કરનો આત્મા તો પૂર્વભવમાંથી સમ્યગ્દર્શન સાથે લઈને આવતરે, તે સ્ત્રીપર્યાયમાં કેમ ઊપજે? સ્ત્રીપર્યાયમાં તો મિથ્યાદર્શિ ઊપજે.

સમ્યગ્દર્શિ દેવ હોય તે મનુષ્યમાં આવતરે; પણ સમ્યગ્દર્શિ મનુષ્ય મરીને કર્મભૂમિનો મનુષ્ય ન થાય; પૂર્વે આગુણ્ય ખંધારી ગયું હોય ને મનુષ્ય થાય તો તે ભોગભૂમિમાં જ મનુષ્ય થાય, પણ વિદેહદેવ વગેરે કર્મભૂમિમાં ન જાય. યજ્ઞા ભોગો ભક્તિયા વગર કહે છે કે અમુક ધર્મીઓ આવીથી મરીને વિદેહદેવમાં ઊપજ્યા.—પણ એ ભૂત છે. જે મનુષ્ય મરીને

વિદેહમાં જિપજે તે તો મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય. કુંડકુંડાચાર્યે દેવ-ગેરે અહીંથી વિદેહમાં ગયા હતા તે સાચુ-પચુ તે તો દેહ-હિત ગયા હતા; સમાધિમરણ કરીને તો તેઓ સ્વર્ગમાં જાય છે.

અમાનદરામાં નરકવૃં આપુ બંધાઈ બધ ને પછી જે સમ્યગ્દર્શન પામે તે પહેલી નરકથી નીચે ન બધ. નીચેની નરકમાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો જિપજતા નથી; ત્યાં ગયા પછી સાતેય નરકના જીવો સમ્યગ્દર્શન પામી શકે છે. સાતેય નરકમાં અસંખ્યાતા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો છે.

સમ્યગ્દર્શન પછી તો નરક કે તિર્થંચતું આપુબ્ધ બંધાતું નથી. બસે અમલી હોય તોપણ હર કર્મપ્રકૃતિવૃં બંધન સમ્યગ્દષ્ટિને કદી થતું નથી, તે આ પ્રભાણે : ત્રિધ્યાત્વ, હુંડક પ્રેરે. પાંચસંસ્થાન, વજ્રવંશનારાય સિવાયનાં પાંચસંહનન, પુંસકવેદ-શ્રીવેદ, એકેન્દ્રીય ચતુરેન્દ્રિ, સ્વાવર, આત્મ, કૃષોત, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત, સાધારણ, નરકગતિ-નરકાતુપૂર્વી-રેકાંચ, તિર્થંચગતિ-તિર્થંચઅતુપૂર્વી-તિર્થંચાતુ, અનંતાતુ-મંથી કોષ-માન-માયા-લોભા, સ્થાનશુદ્ધિ-નિદ્રાનિદ્રા-પ્રચક્ષા-પ્રચક્ષાએ ત્રણ દર્શનાવરણ, અપ્રસરત વિદ્યાધેયગતિ, નીચગોત્ર, દર્શન, દુરવર તથા અન્યદેય. આ પ્રકૃતિ ત્રિધ્યાત્વઅવસ્થામાં બંધાઈ ગઈ હોય તોપણ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી નષ્ટ થઈ બધ છે. -પણ આપુબ્ધ કર્યો હોય તે સર્વથા દૂરતો નથી; છતાં સમ્યક્ત્વને જીવો પ્રભાવ છે કે, સાતેય નરકવૃં આપુ બંધાતું

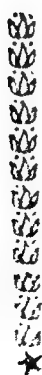
ભાક્ષસુખનું મૂળ કારણ સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન વગરનું જે કાંઈ જાણપણું કે જે કાંઈ આચરણ તે બધુંય દુઃખનું જ કારણ છે. અજ્ઞાની પ્રતાદિ કરે તોપણ મિથ્યાત્વનું પાપ તો તેને પડ્યું જ છે. સમ્યગ્દર્શન વગર જીવ જે કાંઈ કરે તેમાં સુખનો છાંદાય નથી, તેમાં તો દુઃખ જ છે. અને સમ્યગ્દર્શન થતાંવેંત જીવને પોતાના સ્વભાવના અપૂર્વ સુખનો અનુભવ થાય છે. નરકમાં પણ સમ્યગ્દર્શિ એવા સુખને અનુભવી શકે છે-જ્યારે સ્વર્ગના મિથ્યાદર્શિ દેવને તે સુખની ગંધ પણ નથી.

અજ્ઞાની કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન વગર પણ વ્યવહાર કરીએ તે ધર્મનું કારણ થશે. અહીં તો કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન વગરની બધી કરણી દુઃખની જ દેનારી છે. આત્માના આનંદરૂપ સુખનું દાતાર તો સમ્યગ્દર્શન જ છે. દેવલોકના વૈભવમાં સુખ નથી પણ સમ્યગ્દર્શનમાં સુખ છે. દેવલોકમાં સમ્યગ્દર્શ દોાય તે સમ્યગ્દર્શનને લીધે સુખી છે, પણ કાંઈ દેવલોકના વૈભવને લીધે તે સુખી નથી. વૈભવ તરફ લક્ષ જાય તેમનું તો દુઃખ છે, આકૃષ્ટતા છે.

સમ્યગ્દર્શન વગરનો જીવ શુભરાગના પરિભ્રામને ધર્મ માની શકે છે; રાગ અને જ્ઞાન વચ્ચેના બોદની તેને ખમર નથી. ‘રાગ’ અને ‘જ્ઞાન’ તેઓ અનેક લોચા છતાં અજ્ઞાનથી તે અનેકને એકબે બંધન કરાવે છે. ભાઈ, તારું ચૈતન્યતત્ત્વ રાગથી જુદું છે તેને જુદું જાણ. ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ રાગરૂપે કે રૂદ્ધરૂપે નથી, આવા ચૈતન્યની કિંમત અજ્ઞાનીને રેખાની

ઓળખ્યા. એવા જીવોને સમ્યગ્દર્શન હોતું નથી, ને સમ્યગ્દર્શન વગર ધર્મ હોતો નથી.

તેથી મુમુક્ષુજીવે યોતાના ગુણને માટે દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ બરાબર ઓળખી, સર્વ પ્રકારની મૂઢતા છોડી, વીતરાગ જૈનમાર્ગમાં કહેલાં તરવોનો સાચો નિર્ણય કરવો, અને પરથી ભિન્ન યોતાના ગ્રિહાનંદસ્વભાવરૂપ આત્મતત્ત્વની સમિપ્રતીતિ-સ્વાનુભૂતિ કરીને શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરવું એમ ઉપદેશ છે.

આત્મદેવ ગુંદર છે,
ગુંદર ને વળી ગુણી છે;
ભવો માની લેજો સર્વે,
દેવળીની વાત છે.

આ દેવળીનાં કહેણ છે,
મીઠાં અમૃત વહેણ છે;
સ્ત્રીકારી તું આજ લે,
તો ગાંધા નારી કાલ છે.

આત્મામાં જ્ઞાનાનંદસ્વભાવ જેવો ત્રિકાળ છે તેવો પર્યાયમાં પ્રગટે તેનું નામ મોક્ષ, અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તેનું કારણ તે મોક્ષમાર્ગ; તેમાં પણ મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શન એટલે શું? તે બીજી ગાથામાં કહ્યું હતું કે—
‘પરદ્રવ્યનતેં ભિન્ન આપમેં રુચિ સમ્યક્ત્વ બલા હે.’

પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આત્માની રુચિ તે સમ્યગ્દર્શન છે. મોક્ષાર્થીએ પહેલાં આવું સમ્યગ્દર્શન જરૂર પ્રગટ કરવું જોઈએ. જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મા હું છું; શરીરાદિ અણુવ હું નથી; રાગાદિ આસ્રવ પણ હું નથી;—આ રીતે દેહાદિથી તથા રાગાદિથી ભિન્ન પોતાના આત્માની અનુભૂતિ કરતાં સમ્યગ્દર્શન થાય છે. ને સમ્યગ્દર્શન થયું ત્યારે શાસ્ત્રભણતર કે સંયમ ન હોય તોપણ મોક્ષમાર્ગ શરૂ થઈ જાય છે. શ્રીમદ્-રાજચંદ્ર કહે છે કે—‘અનંતકાળથી જે જ્ઞાન ભવહેતુ થતું હતું તે જ્ઞાનને ક્ષણમાત્રમાં જાત્યંતર કરીને જેણે ભવનિવૃત્તિરૂપ કર્યું તે કલ્યાણમૂર્તિ સમ્યગ્દર્શનને નમસ્કાર.’

આવા સમ્યગ્દર્શનનું સાચું સ્વરૂપ જીવ અનંતકાળમાં સમજ્યો નથી ને વિકારને જ આત્મા માનીને તેના જ અનુભવમાં ફેરફાર ગયો છે. બાહ્ય તે પાપ છોડીને શુભરાગમાં આવ્યો, પરંતુ શુભરાગ પાત્ર અભૂતાર્થધર્મ છે, તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ નથી. ને તેના અણુભવથી કાંઈ સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. ‘મૂળધર્મસ્મિદો મનુઃ સમ્પાદયતી’ છે. અર્થાત્ નમ્મોના સાચા નર્તક સમ્યગ્દર્શનમાં મદમાય છે. નૃત્યન્યમકારી સાયકરૂર્ષ

આત્મા છે, તેના કિન્હોમાં રાગાદિ આંધારાં નથી; શુભાશુભ રાગ તે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી. આવા રાગરહિત જ્ઞાનસ્વભાવને જાણીને તેની પ્રતીત અને અનુભૂતિ કરવી તે અપૂર્વ સમ્યક્દર્શન છે, તે સર્વના સાત છે.

પરમાત્મપ્રકાશમાં કદે છે કે અતતકાળથી સંસારમાં રખાનો છવ બે વસ્તુ પામ્યા નથી—એક તો જિતવરસ્વામી, અને બીજું સમ્યક્ત્વ; બહારમાં તો જિતવરસ્વામી મળ્યા પણ પાતે તેનું ખરૂં સ્વરૂપ ન ઓળખ્યું, માટે તેને જિતવરસ્વામી મળ્યા નથી—એમ કહ્યું. જિતવરનું સ્વરૂપ ઓળખનાં સમ્યક્દર્શન થાય જ. સમ્યક્દર્શન વગરના જ્ઞાન ધારિત્રને ભગવાનના માર્ગની ઓરે કે સમ્યાકની છાપ મળતી નથી. સમ્યક્દર્શન વડે મુઢાઆમાંને મુઢામાં લીધા ત્યારે જ્ઞાન સાચું થયું, ને આવા મુઢા-જ્ઞાનવડે અનુભવમાં લીધેલા પાનાના મુઢાઆમાં લીત થતાં ધારિત્ર પણ સાચું થયું. માટે કહ્યું કે મોક્ષમદ્સદ્દી પ્રથમ ગીતી સમ્યક્ ધારો ભવ્ય પવિત્રા. માર્ગનું પ્રદેશ પગથિયું પૂર્ય નથી પણ સમ્યક્દર્શન છે. સમ્યક્દર્શન વગર પૂર્ય પણ અનંતવારે છવ કરી શકાયો પણ તે સંસારનું જ કારણ થયું, ધર્મનું કારણ જરાપણ ન થયું. ધર્મ અને મોક્ષનું કારણ સમ્યક્દર્શન જ છે. સમ્યક્દર્શન કરી કરીને અનંત છવો મોક્ષમાં પધાર્યો છે; સમ્યક્દર્શન વગર કોઈ છવ મોક્ષને પામ્યા નથી.

આત્મા શું છે તેને જાણ્યા વગર બે રાગને જ આત્મા

માને છે તેને સમ્યગ્દર્શન નથી, સમ્યગ્દર્શન વગર જ્ઞાન નથી ને ચારિત્ર પણ નથી. સમ્યગ્દર્શન સાહિત જ જ્ઞાન ને ચારિત્ર શોભે છે. માટે હે ભગ્ય ! આવા પવિત્ર સમ્યક્ત્વને ઓછે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વને તું શીઘ્ર ધારણ કર; કાળ ગુમાવ્યા વગર આવું સમ્યક્ત્વ પ્રગટ કર. આત્મબોધ વગર શુભરાગથી તો માત્ર પુણ્યબંધન છે, તેમાં ભોક્ષભાગી નથી; અને સમ્યગ્દર્શન પછી પણ કાંઈ રાગ તે ભોક્ષભાગી નથી, રાગ વગરના જે રતનત્રય તે જ ભોક્ષભાગી છે; જેટલો રાગ છે તેટલું તો બંધન છે. વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન તે રાગ છે, વિકલ્પ છે, તે પવિત્ર નથી, નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન તે પવિત્ર છે, વીતરાગ છે, નિર્વિકલ્પ છે. વિકલ્પથી જુદો પડીને, ચેતનાવડે જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્માના અનુભવપૂર્વક પ્રતીત કરવી તે સાચું સમ્યક્ત્વ છે, તે ભોક્ષતું સોપાન છે. માટે શુદ્ધાત્માને અનુભવમાં લઈને આવા સમ્યક્ત્વને ધારણ કરવાનો ઉપદેશ છે.

હે જીવો ! આવો સરસ સમ્યક્ત્વનો મહિમા સાંભળીને હવે તમે જાગો, જાગીને ચેતો ! સાવધાન થાઓ ! ને આવા પવિત્ર સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ સમજીને પોતાના પુરુષાર્થનો તેને ધારણ કરો. તેમાં પ્રમાદ ન કરો. આ દુર્લભ અવસરમાં સમ્યગ્દર્શન જ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ફરીફરી આવો અવસર મળવો મુશ્કેલ છે. સમ્યગ્દર્શન ન કરું તો આ દીર્ઘસંસારમાં રહેવો ક્યાંય પત્તો આવે તેમ નથી. માટે હે શાળા સમજુ જીવો ! તમે ઉદ્યમવડે શીઘ્ર સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરો. સાવધાન

ને સમ્યગ્દર્શનને ધારણ કરો. આ સમ્યક્ત્વનો પ્રાપ્તિનો અવસર છે, તેને વૃથા ન ગુમાવો.

જે સમજદાર છે, જે આત્માને ભવદુઃખથી હોડાવવા માટે ને મોક્ષમુખના અનુભવ માટે સમ્યક્ત્વનો પ્રિપાત્ર છે, એવા ભવ્ય જીવને સંબોધીને સમ્યગ્દર્શનની પ્રેરણા આપે છે. પ્રજ્ઞ! આ તારા દિલનાં ટાણાં છે. તું કાંઈ મૂઠ નથી પણ સમજી જો, શાણો જો, દિલ-અદિલનો વિવેક કરનાર જો, જડ-ચેતનનો વિવેક કરનાર જો; માટે તું શ્રીગુરુનો આ ઉત્તમ ઉપદેશ સાંભળીને હવે તરત સમ્યગ્દર્શન ધારણ કર. આટલે મુઠી આવીને હવે વિલંબ ન કર. દેહાદિથી ભિન્ન આત્માનો અનુભવ કર, તેનો ઊંડો ઉદ્ધમ કર.

સમજ! મન! ચેત! જ્ઞાને! દે શાણા જીવ! તું સાંભળ, સમજ ને સાવધાન થા. ચેતીને વિલંબ વગર સમ્યક્ત્વને ધારણ કર. એકતું સાંભળીને ન અટક, પણ તે સમજી સાવધાન થા. માનના અભાવ કરીને સાવધાન થા, ને તારી જ્ઞાનચેતના વડે તારા શુદ્ધ આત્માને ચેત...તેનો અનુભવ કર. સર્વજ્ઞ પરમાત્મામાં જે છે ને બધુંય તારા આત્મામાં પણ છે—એમ જાણી, પ્રતીત કરી, સ્વાનુભવ કર. મૃગની માફક બહારમાં ન દૃઢ, અંદરમાં છે તેને અનુભવમાં લે.

જુઓ નો ખરા, પંડિત દોલતરામજી ચૃદસ્થ-પંડિત હતા. તેમણે પણ દેવી મરમ રચના કરી છે! સંસારમાં રસતાં રસતાં અતંતરાંગી માંડમાં આ અનુભવવતાર મળે!

તેમાંય આવો જોતકર્મ ને સાસંગ મળ્યો, સમ્યગ્દર્શિને આવો
 ઉત્તમ ઉપદેશ મળ્યો, તો હવે કાણ એવો મૂર્ખ હોય કે
 આવો અવસર નકામો ગુમાવે? ભાઈ! કાળ ગુમાવ્યા વગર
 અંતરમાં ઉદ્ધમ વડે તું નિર્મળ સમ્યગ્દર્શિને પારણ કર.
 ચાર મનિનાં દુઃખ તેં ચળાં સદાં, હવે એ દુઃખથી છૂટ્યા
 આત્માની આ વાત સાંભળ. સમ્યગ્દર્શિની આવી ઉત્તમ
 વાત સાંભળીને હવે તું જાગૃત થા ને તરત સમ્યગ્દર્શિ પ્રગટ
 કર. આ તારો સમજવાનો કાળ છે, સમ્યગ્દર્શિને અવસર
 છે, માટે અત્યારે જ સમ્યગ્દર્શિ પારણ કર! જુઓ, કેવું
 સંબોધન કર્યું છે! ભોગભૂમિમાં જડબદ્ધતા છડાવે સમ્યક્-
 દર્શન માટે ઉપદેશ આપીને મુનિરાજે પજુએમ કર્યું હતું કે
 કે આર્ય! હમણાં અત્યારે જ તું આ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર.
 ને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો આ કાળ છે : તત્ત્વ વૃદ્ધાણ મધ્ય
 સમ્યક્ત્વ સત્ત્વલક્ષ્મી કાલ વ્ય સે। અને ખરેખર તે છવે તાર્કિક
 ૪ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યું. એ રીતે અહીં પજુ મહે છે કે હે
 મમ્ય! વિલંબ વગર હમણાં જ તું સમ્યક્ત્વને પારણ કર!
 અને મુપાત્ર છવ જરૂર સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.

હે છવ! જોડો સૈન્યભાવ છે તેટલો જ તું છે.
 અજવથી તારો આત્મા ભિન્ન છે, રાગાદિ મમતાથી પજુ
 આત્માનો સ્વભાવ ભિન્ન છે; આવા આત્માના જ્ઞાન વગર
 જ્ઞાનંતકાળ વ્યર્થ ગુમાવ્યો, પજુ હવે આ ઉપદેશ સાંભળ્યા
 મમ્મી તું એક દાણ પજુ ન ગુમાવીશ. તરત અંદરમાં સમ્યક્

વીતરાગવિજ્ઞાન-પ્રશ્નોત્તરી (ત્રીજી ઢાળ)

આ પહેલાંનાં બે પુસ્તકોમાં છઠ્ઠાણાનાં બે અધ્યાયનાં પ્રવચનોમાંથી દોહન કરીને ૪૪૦ પ્રશ્ન-ઉત્તર આપવામાં આવ્યા છે. અહીં આ ત્રીજી ઢાળ ઉપરનાં પ્રવચનોમાંથી ૩૫૪ પ્રશ્ન-ઉત્તર આપવામાં આવ્યા છે. ઢૂંકી ભાષા અને સરળ શૈલીના આ પ્રશ્નોત્તર સૌને ગમ્યા છે, અને છઠાણાના વિશેષ અભ્યાસમાં ઉપયોગી થયા છે.

* પ્રશ્ન :—ત્રીજી ઢાળના અંતમાં શું ભલામણ કરી છે?

* ઉત્તર :—‘હે જીવ! હવે તું આત્મહિતના પંથમાં લાગ.’

૪૪૧. જીવના હિતનો પંથ શું છે?

સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યદ્રવ્યારિત્ર.

૪૪૨. જીવને દુઃખનું કારણ શું છે?

મિત્ર્યાદર્શન-મિત્ર્યાજ્ઞાન-મિત્ર્યાચારિત્ર.

૪૪૩. મુખ દોને કહેવાય?

જેમાં આકૃષ્ટતા ન હોય તેને.

૪૪૪. એવું મુખ કયાં હોય?

જ્યની સાક્ષદર્શનમાં પૂરું મુખ હોય.

૪૪૫. મુખી યવા માટે હવે શું કરવું જોઈએ ?
હવે મોક્ષના માર્ગમાં લાગવું જોઈએ.
૪૪૬. સત્યાર્થરૂપ મોક્ષમાર્ગ કયો છે ?
નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ તે જ સત્યાર્થરૂપ છે
૪૪૭. વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?
તે કારણરૂપ એટલે નિમિત્તરૂપ છે, સત્યાર્થરૂપ નથી
૪૪૮. મોક્ષના સત્યાર્થ માર્ગ કેટલા છે ?
આથો મોક્ષમાર્ગ એક જ છે, બે નથી
૪૪૯. નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંનેને સાચા મોક્ષમાર્ગ માને તો ?
-તો પં. ટોડરમલ્લજીએ તેને મિથ્યાબુદ્ધિ કહેલ છે
૪૫૦. જૈનસિદ્ધાંતનું ખરૂં રહસ્ય કઈ રીતે સમજાય ?
નિશ્ચયનય વડે જે નિરૂપણ કર્યું હોય તેને તો સત્યાર્થ
એમ જ માની તેની શ્રદ્ધા કરવી; અને વ્યવહારનય વડે
જે નિરૂપણ કર્યું હોય તેને અસત્યાર્થ માની (ખરેખર
એમ નથી એમ સમજ) તેની શ્રદ્ધા છોડવી.-આ રીતે
જૈનસિદ્ધાંતનું ખરૂં રહસ્ય સમજાય છે.
૪૫૧. ઠેના આશ્રયે હવ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે ?
બૂતાર્થસ્વભાવના આશ્રયે હવ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે.
૪૫૨. મુનિવરો કઈ રીતે મોક્ષને સાધે છે ?
નિશ્ચયનયના આશ્રયે મુનિવરો મોક્ષને સાધે છે.
૪૫૩. દુબરો શાશ્વતો બંધાર શેમાં બર્જો છે ?...સમયસારમાં.

૪૬૪. મુખ માટે જીવે એમાં લાગણું લેઈએ ?

નિશ્ચય રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં નિરંતર લાગ્યા રહેવું.

૪૬૫. મુખ શું છે ?—આત્માનો સ્વભાવ.

૪૬૬. રાગ શું છે ?—તે કંઈ આત્માનો સ્વભાવ નથી

૪૬૭. કેને જાણતાં મુખ યાય છે ?

મુખસ્વભાવી આત્માને જાણતા મુખ યાય છે.

૪૬૮. મુખ રાગમાં હોય ? કે વીતરાગતામાં ?

વીતરાગતામાં જ મુખ છે; રાગમાં મુખ નથી.

૪૬૯. રાગમાં અને પુણ્યમાં મુખ માને તો ?

તો તેને રાગ અને પુણ્ય વગરના મોક્ષની શ્રદ્ધા નથી.

૪૭૦. આત્માના અતીન્દ્રિય મુખને કોણ જાણે છે ?

ધર્મી જ તે મુખને જાણે છે.

૪૭૧. તે મુખ કેમ અનુભવાય ?

વીતરાગવિજ્ઞાનવટે જ તે મુખ અનુભવાય છે.

૪૭૨. પુણ્ય બાંધવાના ભાવમાં શું છે ?—આકુળતા અને દુઃખ.

૪૭૩. પુણ્યફળના લોગવટામાં શું છે ?—આકુળતા અને દુઃખ.

૪૭૪. મુખ ક્યાં છે ?

આત્મા સ્વયં મુખસ્વરૂપ છે, તેની સન્મુખતા તે મુખ છે.

૪૭૫. એના વગર મુખ ન યાય ?

વીતરાગ-વિજ્ઞાન વગર કોઈને મુખ ન યાય.

૪૭૬. ધર્મી હવ શેમાં રાહ છે ?

ધર્મી હવ ઈન્દ્રપદના વૈભવમાંય રાહ નથી, ચૈતન્યના આનંદમાં જ તે રાહ છે.

૪૭૭. હવ હેરાન કેમ થઈ રહ્યો છે ?

આત્મામાં સુખ છે-તેને બૂઝ્યો છે તેથી.

૪૭૮. બાહ્ય વિષયોમાંથી સુખ કેમ નથી મળતું ?

ત્યાં સુખ છે જ નહિ-પછી ક્યાંથી મળે ?

૪૭૯. ધનવાન સુખી, દરિદ્ર દુઃખી-એ સાચું ?

ના, નિર્મોહી સુખી ને મોહી દુઃખી.

૪૮૦. જડ વૈભવમાં સુખ છે ?

ના; સુખ તે તો આત્માનો વૈભવ છે.

૪૮૧. ભગવાન સિદ્ધો અને આરિહંતો શું કરે છે ?

બાહ્યસાધન વગર જ આત્માના આનંદને અનુભવે છે.

૪૮૨. મોક્ષના અર્થોએ શું કરવું જોઈએ ?

મોક્ષના માર્ગે ચાલવું જોઈએ.

૪૮૩. મોક્ષનો માર્ગ શું છે ?

વીતરાગ રત્નત્રય સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર.

૪૮૪. તે મોક્ષના માર્ગમાં રાગ આવે ?

ના; રાગ તો બંધમાર્ગ છે, તે મોક્ષમાર્ગ નથી.

૪૮૫. માયો-અન્યાથા મોક્ષમાર્ગ ક્યાં છે ?

જે નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ છે તે જ અન્યાથા-માયો છે.

૪૮૬. વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?

તે ઉપચારથી નિશ્ચયનું કારણ છે.

૪૮૭. તેને ઉપચારથી કારણ કેમ કહ્યું ?

તે મોક્ષમાર્ગનો સહકારી છે તેથી; (તે પોતે ખરો મોક્ષમાર્ગ નથી પણ મોક્ષમાર્ગમાં સાચો રહેલ છે.)

૪૮૮. સાચું કારણ કેવું હોય ?

સાચાં કારણ-કાર્ય એક જાતનાં હોય; એટલે શુદ્ધતાનું કારણ શુદ્ધતા જ હોય, શુદ્ધતાનું કારણ રાગ ન હોય.

૪૮૯. સાચો મોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?

શુદ્ધ સ્વદ્રવ્યને આશ્રિત છે.

૪૯૦. ઉપચાર મોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?

પરદ્રવ્યને આશ્રિત છે.

૪૯૧. સાચો મોક્ષમાર્ગ જાણીને શું કરવું ?

તેમાં લાગ્યા રહેવું. (વિવરણ લાગ્યો બહિષ્)

૪૯૨. નિશ્ચય-વ્યવહાર બંનેને કયારે જાણ્યા કહેવાય ?

નિશ્ચયને એકને આદરે ત્યારે.

૪૯૩. નિશ્ચય માર્ગ કેવો છે ?

તે પોતાના શુદ્ધ ઉપાદાનથી પ્રગટેલો છે.

૪૯૪. વ્યવહાર માર્ગ કેવો છે ?.....તે પરાયણ થયેલો છે,

૪૯૫. સાચો મોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?.....એક જ છે,

૫૧૭. રાગાદિભાવો કેવા છે ?—તે પરપદ છે, દુઃખનો માર્ગ છે.

૫૧૮. મોક્ષનો માર્ગ શેમાં સમાય છે ?

સ્વપદમાં, એટલે નિજસ્વરૂપમાં સમાય છે.

૫૧૯. સાધકનું સ્વસંવેદનરૂપ લાવશ્રુતજ્ઞાન કેવું છે ?

તે કેવળજ્ઞાનની જ જાતનું છે, અતીન્દ્રિય છે.

૫૨૦. સમ્યક્ચારિત્ર કેવું છે ?

શુભાશુભરાગથી નિવૃત્તિરૂપ અને શુદ્ધ ચૈતન્યમાં પ્રવૃત્તિરૂપ સમ્યક્ચારિત્ર છે.

૫૨૧. શુભાશુભરાગ કેવા છે ?—સંસારનાં કારણ છે.

૫૨૨. સમ્યક્ચારિત્ર કેવું છે ?

મોક્ષનું કારણ છે; રાગ વગરનું છે.

૫૨૩. વિકલ્પમાં ચેતના છે ?—ના.

૫૨૪. ચેતનામાં વિકલ્પ છે ?—ના; જાનેનું સ્વરૂપ ભ્રૂંડું છે.

૫૨૫. આત્મામાં લીનતારૂપ સમ્યક્ચારિત્ર ક્યારે થાય ?

આત્માને ઓળખીને અનુભવ કરે ત્યાર પછી જ.

૫૨૬. ચોથાગુણસ્થાને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન સાથે ચારિત્ર હોય ?

હા, સ્વરૂપાચરણરૂપ ચારિત્ર હોય.

૫૨૭. મુનિદશાનું ચારિત્ર ક્યારે હોય ?

છત્તી-આત્મા ગુણસ્થાને.

૫૨૮. મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત ક્યારે થાય ?—ચોથાગુણસ્થાનથી.

૧૨૮. આત્માને જલવા વગર તેની મદદા કઈ થકે ?

ના; જને આથે જ યાવ છે.

૧૨૯. કાલીના દાનમાં કેટલા નથી છે ? —અનંત.

૧૩૦. જ્ઞાન મિશ્રણુ આપક ક્યારે યાવ ?

જાંતરમાં વગીને આત્માને અનુભવે ત્યારે.

૧૩૧. મોક્ષધાર્મિકના નિશ્ચય ને અવધાર કયાં લાગુ પડે ?

જ્યાં આપો આર્થ પ્રગટ્યો દોષ ત્યાં.

૧૩૨. અનંતાત્મથી રાગ કર્યાં છતાં મુખ કેમ ન મળ્યું ?

કેમકે મુખનું સાધન રાગ નથી.

૧૩૩. તો મુખનું સાધન શું છે ?

વીનસાગર-વિજ્ઞાન જ મુખનું સાધન છે.

૧૩૪. રાગથી તાબ નથી માનના એમ ક્યારે કહેવાય ?

રાગથી જુદી ધ્યેયનવસ્તુનું લક્ષ કરે ત્યારે.

૧૩૫. કેવળ-જ્ઞાન અને મુન-જ્ઞાન, બંનેની બાજમાં કઈ દૂર છે ?

ના; બંને એક જ બાજમાં છે.

૧૩૬. યેમાં ઉપયોગ જોડનાં મુખ યાવ ?

મુખસ્વરૂપી આત્મામાં ઉપયોગ જોડનાં મુખ યાવ.

૧૩૭. ત્વચાથી શું કરવું ?

‘સ્વદંબના પ્રાદક ત્વચાથી ચાએ.’

૧૩૮. રાગમાં અંતિ પળ આનંદ છે ?

ના; તેમાં તો દુઃખ જ છે.

૧૩૯. રાગ દુઃખ છે, દુઃખ વડે મુખ મધાય ?

- ના; મુખનું સાધન પણ મુખરૂપ જ હોય.
૫૪૧. અરિહંતને ઓળખીને છવ શું કરવા માંગે છે ?
અરિહંત જેવા પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવ તરફ ઢળવા માંગે છે.
૫૪૨. સમ્યગ્દર્શનના સહચર તરીકે કોણ હોઈ શકે ?
સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની જ માન્યતા હોય.
૫૪૩. વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રો શું સિદ્ધ કરે છે ?
તેઓ આત્માના સર્વજ્ઞસ્વભાવને સિદ્ધ કરે છે.
૫૪૪. આ છહહાળા દેવી છે ?
ઘરે-ઘરે બાળકોને લાગુ પડવા જેવી છે. અહો! આવા
વીતરાગી-વિજ્ઞાનનો ઘર-ઘર પ્રચાર કરવા જેવો છે.
૫૪૫. જૈનસિદ્ધાંતનું તથ્ય શું છે ?
જ્ઞાન-આનંદસ્વરૂપ આત્મા અનુભવમાં હોવો તે.
૫૪૬. જ્ઞાન-શ્રદ્ધા વગેરે દોષ રાગના આશ્રયે છે ?
ના; કેમકે તેઓ રાગના અંશ નથી.
૫૪૭. આત્માના આશ્રયે શું પ્રગટે ?
રાગ ન પ્રગટે, પરંતુ રાગવગરનાં ગુણો પ્રગટે.
૫૪૮. દુઃખ વખતે આનંદમાં બીજું કંઈ છે ?
હા; આનંદનો આગો ચમુદ્ર બનેલો છે.
૫૪૯. અનંતા તીર્થદેવોએ મોક્ષમાર્ગ કઈ રીતે સાધ્યો ?
સ્વસન્મુખ થઈને મુક્તિના પાથ આશ્રયે
૫૫૦. મહાદેવના મુખરૂપે જોઈને તીર્થદેવોએ શું કમલેશ કર્યો ?
અનંતમુખ થઈને મુક્તિના પાથ અનુભવિ કર્યો.

૫૫૧. મોક્ષમાર્ગ દેટડો છે ?

સ્તનચયની નેટલી મુદ્દતા હોય તેટલો.

૫૫૨. મોક્ષમાર્ગનો કોઈ અંગ શુભરાગને કે ચરીરને આશયે છે ?

ના; આખોય મોક્ષમાર્ગ આત્માના જ આશયે છે.

૫૫૩. તે મોક્ષમાર્ગ કેવો છે ?

સરસ...મુંદર અને સ્વાધીન છે.

૫૫૪. સરસ અને મુંદર કેમ છે ?

કેમકે રાગ વગરનો છે; રાગમાં મુંદરતા નથી.

૫૫૫. નિઃશય સમ્યગ્દશન શું છે ?

પરથી જિજ્ઞાસા આત્માની રુચિ તે સમ્યક્ત્વ છે.

૫૫૬. તે સમ્યક્ત્વ કેવું છે ?

બહુ છે, ઉત્તમ છે, સાદું છે, દ્વિતકર છે, ચત્ય છે.

૫૫૭. સમ્યગ્જ્ઞાન શું છે ?

આત્મસ્વરૂપનું જાણપણું તે સાચી જ્ઞાનકળા છે.

૫૫૮. સમ્યક્ચારિત્ર શું છે ?

આત્મસ્વરૂપમાં લીનતા તે સમ્યક્ ચારિત્ર છે.

૫૫૯. મુખી થવા હવે શું કરવું ?

આવા મોક્ષમાર્ગના ઉલ્લાસમાં લાગ્યા રહેવું.

૫૬૦. સૌથી શ્રેષ્ઠ કળા કઈ ?

આત્મસ્વરૂપને જાણવારૂપ જ્ઞાનકળા સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

૫૬૧. ?

જાન ૨૦

૫૬૨. ચોથાશુભસ્થાને અમતી ગૃહસ્થનું સમ્યગ્જ્ઞાન ઠેવું છે ?
 અહો ! તે જ્ઞાન પણ દેવળજ્ઞાનની જાતનું જ છે. તે જ્ઞાન રાગની જાતનું નથી, રાગથી તો જુદું છે.

૫૬૩. ભગવાને શુભરાગને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે ?
 ના; તેને તો ભગવાને બંધમાર્ગ કહ્યો છે.

૫૬૪. મોક્ષના કારણરૂપ ચારિત્ર ઠેવું છે ?
 તે શુભ-અશુભક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ છે, ને શુદ્ધચૈતન્ય-સ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિરૂપ છે.

૫૬૫. શરીરની ક્રિયામાં કે રાગમાં ચારિત્ર છે ?.....ના.

૫૬૬. સાચું શ્રદ્ધાન કયારે થાય છે ?
 જ્યારે આત્મસ્વરૂપને ધરાવતર જાણે ત્યારે.

૫૬૭. સાચું જ્ઞાન કયું ?
 જે મોક્ષને સાધે...ને આનંદ આપે.

૫૬૮. રાગને મોક્ષમાર્ગ માનવો-તે વાત કેવી છે ?
 તે કાચના કટકાને કિંમતી હીરો માનવા જેવું છે.

૫૬૯. મોક્ષપદ ઠેવું છે ?
 અદ્વા કિમતી છે; તે રાગમાં મળી જાય તેવું નથી.

૫૭૦. પડેલાં ચારિત્ર લઈ લેવો, પછી સમ્યક્ત્વ ધરો-એમ માનનાર જીવ કેવો છે ?

-તેને મોક્ષમાર્ગની ખબર નથી; તે સમ્યક્ત્વને કે ચારિત્રને ઓળખતો નથી.

૫૭૧. અજ્ઞાની જે રાગને મોક્ષમાર્ગ માને છે તે કેવો છે ?

તે બધા અભવ છે.

૬૩૨. અભવમાં સુખ હોય ?—કદી ન હોય.

૬૩૩. પરલક્ષી શુભાશુભલાયોમાં સુખ છે ?—ના.

૬૩૪. સંવર-નિર્જરારૂપ સુખમાં કોની સન્સુખતા છે ?
તેમાં આત્માની સન્સુખતા છે.

૬૩૫. આસવ-બંધરૂપ દુઃખમાં કોની સન્સુખતા છે ?
તેમાં પરસન્સુખતા છે.

૬૩૬. મનુષ્યક્ષેત્રમાં અત્યાદે અરિહંતો છે ?
હા, વિદેહમાં સીમંધરસ્વામી વગેરે લાખો અરિહંતો છે.

૬૩૭. આ ભરતક્ષેત્રમાં કોઈ અરિહંત હતા ?
હા; અઢીહજાર વર્ષ પહેલાં મહાવીરપ્રભુ નિચરતા હતા.

૬૩૮. અંશ્વૃતભાષામાં પહેલવહેલા સિદ્ધાંતસૂત્ર કોણે રચ્યાં ?
શ્રી ઉમાસ્વામીજી મોદશાસ્ત્ર અંશ્વૃતમાં રચ્યું; તેઓ
કુંઠકુંઠાચાર્યદેવના શિષ્ય હતા.

૬૩૯. તે મોદશાસ્ત્ર ઉપર કોણે—કોણે તીકા રચી છે ?
પૂજ્યપાદસ્વામીજી સર્વાર્થસિદ્ધિ, અકલંકદેવે તત્વાર્થ-
રાજવાર્તિક, અને વિદ્યાનંદીરવામીજી તત્વાર્થ^૨લોક-
વાર્તિક,—જે પ્રભુ મહાન તીકાઓ રચી છે.

૬૪૦. તે મોદશાસ્ત્રનું પહેલું જ સૂત્ર શું છે ?
' સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણ મોક્ષમાર્ગઃ । '

૬૪૧. સમ્યગ્દર્શની ૧૧મી ગાથામાં સમ્યગ્દર્શન કોને કદમું છે ?
જૂનાર્થસ્વભાષના આશ્રમે સમ્યગ્દર્શન કદમું છે.

જે પોતે અંતરાત્મા થાય તે.

૬૫૪. એકલા અનુમાનવડે જ્ઞાનીને ઓળખી શકાય?—ના.

૬૫૫. રાગ અને શરીરનો નાશ થાય તો આત્મા હવે?

હા; આત્મા પોતાના ચેતનસ્વભાવે સદા હવંત છે.

૬૫૬. આત્માને અનુભવનારા અંતરાત્મા કેવા છે?

તેઓ પરમાત્માના પાડોશી છે.

૬૫૭. અંતરાત્માને રાગ હોય ?

કોઈને હોય છે; બધાયને નથી હોતો.

૬૫૮. રાગ હોવા છતાં અંતરાત્મા શું કરે છે ?

પોતાની ચેતનાને રાગથી જુદી અનુભવે છે.

૬૫૯. અંતરાત્માની ઓળખાણ કરતાં શું થાય ?

હવ-અહવનું આચું ભેદજ્ઞાન થઈ જાય.

૬૬૦. શરીરથી, રાગથી લાભ માને તો શું થાય ?

તો તે રાગથી ને શરીરથી છૂટી શકે નહિ, ને વીતરાગી
મોક્ષમાર્ગમાં આવી શકે નહિ; એટલે સંસારમાં જ રહે.

૬૬૧. સમ્યગ્દષ્ટિને અશુભભાવ દોાય ત્યારે ?

—ત્યારે પણ તે અંતરાત્મા છે.

૬૬૨. મિથ્યાદષ્ટિ શુભભાવ કરતો દોાય ત્યારે ?

—ત્યારે પણ તે બહિરાત્મા છે.

૬૬૩. રાગ વળતે અંતરાત્માની ચેતના કેવી છે ?

ત્યારે પણ તેની ચેતના રાગથી અલિપ્ત જ છે.

૬૬૪. વ્યવહારરૂપવચનો આજ્ઞાની કેવા છે ?

અમલી-અધ્ય-અંતરાત્માથી પણ તે હલકો છે; તેનું સ્થાન મોક્ષમાર્ગમાં નથી.

૬૬૫. સમ્યગ્દષ્ટિની પરિણતિ કેવી છે ?

કોઈ અદ્વૈત-આશ્ચર્યકારી છે; જ્ઞાન-વૈરાગ્યસંપન્ન છે.

૬૬૬. અવિરત-સમ્યગ્દષ્ટિને કેટલી ઈર્મ્યપ્રકૃતિ નથી બધાતી ?

તેને કુલ ૪૩ ઈર્મ્યપ્રકૃતિ તો બધાતી જ નથી. (૪૧ + ૨)

૬૬૭. અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિને સંયમ છે ?

ના; સંયમ નથી, પણ સંયમની આવના નિરંતર વર્તે છે.

૬૬૮. નાનામાં નાના સમ્યગ્દષ્ટિની આત્મમદ્દા કેવી છે ?

સિદ્ધ ભગવાન જેવી.

૬૬૯. કુંઠકુંઠદેવે મોક્ષપ્રાપ્તમાં સમ્યગ્દષ્ટિને કેવો ઈદ્યો છે ?

‘તે ધન્ય છે, કૃતકૃત્ય છે, શૂરવીર છે, પંકિત છે.’

૬૭૦. સર્વજ્ઞ-પરમાત્માની જેને શ્રદ્ધા નથી તે છુપ કેવો છે ?

તે છુપ બહિરાત્મા છે, ગૃહીત-મિથ્યાદષ્ટિ છે.

૬૭૧. સર્વજ્ઞનો ખરો સ્વીકાર કેણુ કરે છે ?

જ્ઞાનદષ્ટિવંત સમ્યગ્દષ્ટિ જ સર્વજ્ઞનો ખરો સ્વીકાર કરે છે.

૬૭૨. સર્વજ્ઞના સ્વીકારમાં શું-શું આવે છે ?

અહા ! સર્વજ્ઞના સ્વીકારમાં તો જ્ઞાનસ્વભાવનો સ્વીકાર છે; તે ધર્મનો મૂળ પાયો છે, તેમાં તો અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન છે; રાગ ને જ્ઞાનની સિદ્ધતાનો અનુભવ છે.

૬૭૩. સર્વજ્ઞના કેવી છે ?

મહે ! એની શી વાત ! એ તો અતીન્દ્રિય જ્ઞાનરૂપ છે,

હવનો અશુદ્ધ ઉપયોગ.

૬૮૩. પુણ્ય-પાપના આશ્રયો તથા બંધ કેવા છે ?

હવને દુઃખનાં કારણ છે, તેથી છોડવા જેવાં છે.

૬૮૪. દેહકું-સમ્યગ્દષ્ટિ હોય તેને તત્ત્વશ્રદ્ધા હોય ?

હા; જિનમાર્ગઅનુસાર તેને જરાબર તત્ત્વશ્રદ્ધા હોય છે.

૬૮૫. તત્ત્વોને બાણીને શું કરવું ?

હિતરૂપ તત્ત્વોને શ્રદ્ધા કરવા, ને દુઃખરૂપ તત્ત્વોને છોડવા.

૬૮૬. દુર્ભાગી કેાણ ?

અવસર પામીને પણ જે આત્માને ન ઓળખે તે.

૬૮૭. વિદ્યાર્થીઓએ શું કરવું ભેદએ ?

તેમણે પણ આણું વીતરાગી બણતર બણવું ભેદએ.

૬૮૮. પરમેશ્વર કેવા છે ?

તેઓ જગતને બાણનારા છે, પણ જગતના કર્તા નથી.

૬૮૯. જગતના પદાર્થો કેવા છે ?

સ્વયં-સત્ છે. બીજાં કોઈ તેનો કર્તા નથી.

૬૯૦. આત્માના અનુભવ વગર સર્વજ્ઞને ઓળખી શકાય ?—ના.

૬૯૧. શરીર છેદાય-ભેદાય ત્યારે હવ શાંતિ રાખી શકે ?

હા; કેમકે હવ શરીરથી જુદો છે.

૬૯૨. હવની ભૂલ ક્યારે છૂટે ?

પોતાની ભૂલને, તેમજ પોતાના ગુણને જાણે ત્યારે.

૬૯૩. હવને મુખ-દુઃખનું કારણ કેાણ ?

પોતાના શુદ્ધરૂપના બીજાં કોઈ જુદાં, કેમ પણ નહીં,

૬૬૪. આત્માનો સ્વભાવ દુઃખનું કારણ થાય ?

ના; આત્માનો સ્વભાવ સુખનું જ કારણ છે.

૬૬૫. રાગ કે પુણ્ય કદી સુખનું કારણ થાય ?

ના; રાગ અને પુણ્ય તો સદાય દુઃખનું જ કારણ છે.

૬૬૬. આમ જાણનાર જીવ શું કરે છે ?

પુણ્ય-પાપથી જુદો પડીને આત્મા તરફ વળે છે.

૬૬૭. પુણ્યથી ભવિષ્યમાં સુખ મળશે એ સાચું ?—ના.

૬૬૮. અજ્ઞાનીઓ કેને આહરે છે ?—પુણ્યને.

૬૬૯. જ્ઞાની કેને આહરે છે ?

પુણ્ય-પાપ વગરની જ્ઞાનચેતનાને.

૭૦૦. આત્માને એકકોર સુકીને ધર્મ થઈ શકે ?

કદી ન થાય; આત્માને ઓળખીને જ ધર્મ થાય.

૭૦૧. સમ્યક્જ્ઞાનનાં નિમિત્ત કોણ છે ?

સાચાં દેવ-શુરુ-ધર્મ જ સમ્યક્ત્વનાં નિમિત્ત છે.

૭૦૨. શુભ શું ? પર્યાય શું ? દ્રવ્ય શું ?

ટકે તે શુભ; પતટે તે પર્યાય; શુભ-પર્યાયન દ્રવ્ય.

૭૦૩. વીતરાગી દેવ કોણ ?—અરિહંત અને શિવ.

૭૦૪. નિર્મલ શુરુ કોણ ?—આચાર્ય—ઉપાધ્યાય—સાધુ.

૭૦૫. સાચા ધર્મ કયો ?—સમ્યક્ત્વાદિ વીતરાગભાવ

૭૦૬. ઈર્ષ્યામાં જીવ છે ?

હા; તે પંચિન્દ્રિય જીવ છે; તેને આહાર તે માંગનાર જ છે.

૭૦૭. વીતરાગભાગમાં અર્થિયા કેને કદે છે ?

અહો, બહુમાનથી તેમના ચરણોમાં શિર નમી પડે છે.

૭૪૨. ધર્મમાં મોટો કોણ ?

જેના ગુણ વધારે તે મોટો; ધર્મમાં પુણ્યવડે મોટાઈ નથી.

૭૪૩. ધર્મી એકલો હોય તો ?

—તોપણ તે સુંઝાય નહીં; સત્યમાર્ગમાં તે નિઃશંક છે.

૭૪૪. જેમ માતાને પુત્ર વહાલો છે, તેમ ધર્મીને શું વહાલું છે ?

ધર્મીને વહાલા છે સાધર્મી; ધર્મીને વહાલા છે રત્નત્રય.

૭૪૫. ધર્મની સાચી પ્રભાવના કોણ કરી શકે ?

જેણે પોતે ધર્મની આરાધના કરી હોય તે.

૭૪૬. ધર્મીને ચક્રવર્તીપદનોય મદ કેમ નથી ?

કેમકે ચૈતન્ય—તેજ પાસે ચક્રવર્તીપદ આંખું લાગે છે.

૭૪૭. મનુષ્યનો ઉત્તમ અવતાર પામીને શું કરવું ?

ચૈતન્યની આરાધનાવડે ભવના અંતનો ઉપાય કરવો.

૭૪૮. પુત્રને દીક્ષા માટે માતાએ કઈ શરતે રજા આપી ?

—એવી શરતે કે, દરીનાં ણીજી માતા ન કરવી.

૭૪૯. શરીરના સુદર રૂપનો મત ધર્મીને કેમ નથી ?

કેમકે સૌથી સુદર એવું ચૈતન્યરૂપ તેણે દેખ્યું છે.

૭૫૦. દરરૂપો—કાળો—કુળદો મનુષ્ય ધર્મ કરી શકે?...ના.

૭૫૧. શરીરના સુદર રૂપથી આત્માની શોધા છે ? ... ના.

૭૫૨. આત્મા શેનાથી શોધે છે?...અન્યદેશનરૂપ આત્મપ્રકાશથી.

૭૫૩. સૌથી હાથમાં ડાંચું બાજુનરૂપ ?

જે જ્ઞાનવડે આત્માની અનુભૂતિ થાય તે.

૭૫૪. શ્રાવ્યા સુતજ્ઞાનનું કૃત્ય શું ?—આનંદ અને વીતરાગતા

૭૫૫. બાહ્યભણ્ણતરની કે ઈન્દ્રિયજ્ઞાનની મહત્તા કેને લાગે ?

આત્માના દેવજ્ઞાનસ્વભાવને જે નથી બાંધતો તેને.

૭૫૬. ધર્મને બહારના કાઠ-વૈભવનો મદ કેમ નથી ?

કેમકે સૌથી શ્રેષ્ઠ એવો ચૈત-ચવૈભવ તેણે દેખ્યો છે.

૭૫૭. ધર્મીનાં ભાતિ અને ફળ કયા છે ?

અમે સિદ્ધભગવંતોની ભાતના, તીર્થ કરોના ફળના બીજે.

૭૫૮. ભરત અને બાહુબલી લડયા ત્યારે શું થયું ?

તે વપ્રતેય બનેની જ્ઞાનચેતના રાગથી ભુલ્લી જ હતી.

૭૫૯. શુભરાગને ધર્મ માને તેને ત્યાગ-ચૈરાગ હોય ?—ના.

૭૬૦. સમ્યગ્દષ્ટિ અવતી હોય તોપણ પ્રશંસનીય છે ?

હા; અવતી હોય છતાં તેનું સમ્યક્ત્વ પ્રશંસનીય છે.

૭૬૧. સંત-જ્ઞાનીઓ વારંવાર શું કહે છે ?

‘જરાપણ કાળ ગુમાવ્યા વગર સમ્યક્ત્વને ધારણ કરો.

૭૬૨. સમ્યગ્દર્શન તો ગમે તે ધર્મમાં થાય ને ?

ના; જૈનમાર્ગે સિવાય બીજે સમ્યગ્દર્શન હોતું નથી.

૭૬૩. સમ્યગ્દર્શન થતાં જીવને શું થયું ?

તે પંચપરમેષ્ઠીની નાતમાં બળ્યો.

૭૬૪. સમ્યગ્દર્શન વગરની શુભ કરદહી પણ દેવી છે ?

તે પણ જીવને દુઃખકારી છે.

૭૬૫. શું નરકમાં સમ્યગ્દષ્ટિ હોય ?—હા, અસંખ્યાત છે.

૧. કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ-અનુધ્ય મરીને સિદ્ધિમાં જાય ?—ના.

૭૬૭. જીનમાર્ગ કેવો છે ?—જો ભગવાન થવાનો માર્ગ છે.

૭૬૮. ત્રણકાળ ને ત્રણલોકમાં જીવને શ્રેય શું છે ?

અમ્યકત્વ સમાન બીજું કોઈ શ્રેય નથી.

૭૬૯. જીવને જગતમાં અહિતકારી શું છે ?

મિથ્યાત્વ સમાન અહિતકારી બીજું કોઈ નથી.

૭૭૦. મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સ્વર્ગમાં જાય તો ?

—તે પણ સંગ્રાર જ છે; તે કયાંય સુખી નથી.

૭૭૧. સુખી કોણ છે ?

સુખી તો સમકિતી છે કે જેણે ચૈતન્યતત્ત્વને જોયું છે.

૭૭૨. અમ્યકત્વ વગરની બાંધી કરણી કેવી છે ?

દુઃખની જ દેનારી છે.

૭૭૩. દુનિયા શું જુઓ છે ?

દુનિયા તો બદ્ધારના ઠાઠમાઠને દેખે છે, ચૈતન્યને નથી દેખતી.

૭૭૪. ચૈતન્યના જેટલા ધર્મો છે તે બધાનું મૂળ શું છે ?

સર્વ ધર્મોનું મૂળ અમ્યવદ્વર્તન છે — ‘દ્વંષણમૂલો વાસ્તવો’

૭૭૫. જીવે શીઘ્ર શું કરવા જેવું છે ?

હા, જીવ ! તું અમ્યકત્વને શીઘ્ર બાંધવું કર...નકારો કાળ ન વમાવ

૭૭૬. જાન ને ચાંચિય તે અમ્યકત્વ વગર કેવાં છે ?

તે અમ્યકત્વનું પામનું નથી, એટલે કે મિથ્યા છે

૭૭૭. જાનનાં વસ્તુ મિથ્યામાં જવાય ? — ના.

૭૭૮. મોક્ષનો રસ્તો શું છે ?—સમ્યક્ત્વસહિત સ્વાનુભૂતિ.

૭૭૯. સમ્યક્ત્વને અને શુભરાગને કાંઈ અંબંધ છે ?

ના; બંને આવો તદ્દન શુદ્ધ છે

૭૮૦. સમ્યક્ત્વ યત્તાં શું થયું ?

પહેલાં જે જ્ઞાન અવહેતુ થતું હતું તે હવે મોક્ષહેતુ થયું.

૭૮૧. સંસારમાં ભ્રમતો હવે કઈ બે વસ્તુ પૂર્વે નથી પામ્યો ?

એક તો જિનવરસ્વામી, અને બીજું સમ્યક્ત્વ.

૭૮૨. ભગવાન પાસે તો હવે અનંતવાર મળ્યો છે ને ?

હા,—પણ તેણે ભગવાનને ઝોળખ્યા નહીં.

૭૮૩. ભગવાનને ઝોળખે તો શું થાય ?

આત્મા ઝોળખાય ને સમ્યગ્દર્શન થાય જ.

૭૮૪. અનંતાહવે મોક્ષ પામ્યા—તે બપો શું કરીને મોક્ષ પામ્યા ?

સમ્યગ્દર્શન કરીકરીને અનંતાહવે મોક્ષ પામ્યા છે.

૭૮૫ સમ્યગ્દર્શન વગર કોઈ મોક્ષ પામ્યું છે ?—ના.

૭૮૬. સમ્યક્ત્વનો સરમ મહિમા સાંભળીને શું કર્યું ?

હે હવે ! તમે ભગો...સાવધાન થાઓ...ને સ્વાનુભવ કરો.

૭૮૭. તપભદ્રેવના હવે સમ્યક્ત્વ પમાડવા મુનિઓએ શું કર્યું ?

'હે બ્રાહ્મ' ! આ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો અવસર છે. મારે શું હંમેશાં જ સમ્યક્ત્વને મક્કણ કરે.

૭૮૮. તે સાંભળીને ઋષભદેવના જીવે શું કયું ?
 મુનિઓની હાજરીમાં તે જ વખતે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કયું.
૭૮૯. આ ઉદાહરણ ઉપરથી અમારે શું કરવું ?
 સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરો.... 'કાલ વૃથા મત ખોવો.'
૭૯૦. દેવોના અમૃત કરતાંય જીવો રસ કયો છે ?
 સમ્યગ્દષ્ટિનો અતીન્દ્રિય આત્મરસ અમૃતથી પણ જીવો છે.
૭૯૧. સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું ?
 અહા, સમ્યગ્દર્શન થતાં આત્મામાં મોક્ષનો સિદ્ધો
 લાગી ગયો.
૭૯૨. આ કાળે સમ્યગ્દર્શન પામી શકાય ?
 હા. અનેક પામ્યા છે.
૭૯૩. આ ત્રીજા અધ્યાયમાં શેનો ઉપદેશ છે ?
 મોક્ષના મૂળરૂપ સમ્યગ્દર્શનની આરાધનાનો.
૭૯૪. આ ઉપદેશ સાંભળીને શું કરવું ?
 'હૈ જીવ ! તું આજે જ સમ્યક્ત્વને ધારણ કર !'

